

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

SOVYET DIŞ POLİTİKASINDA KRUŞÇEV VE GORBAÇOV
DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Güzel YILDIZ

Ankara – 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

SOVYET DIŞ POLİTİKASINDA KRUŞÇEV VE GORBAÇOV
DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Güzel YILDIZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Erel TELLAL

Ankara – 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

Güzel YILDIZ

SOVYET DIŞ POLİTİKASINDA KRUŞÇEV VE GORBAÇOV
DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Erel TELLAL

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. M. V. L. L. L.	
Prof. Dr. Erel Tellal	E. Tellal
Dr. Öğr. Üyesi Burçın Canar	B. C.

Tez Sınavı Tarihi ... 10.07.2018 ...

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.10../07../2018)

Güzel YILDIZ

İmzası

.....
....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KRUŞÇEV DÖNEMİ SOVYET DIŞ POLİTİKASI	10
I. Kruşçev Öncesi Sovyetler Birliği	10
A. Uluslararası Ortam	10
B. İç Ortam.....	13
C. İktidar Mücadelesi	15
II. Kruşçev Dönemi Dış Politika İlkeleri ve Uygulanması	17
A. XX. Kongre	18
B. Barış İçinde Birarada Yaşama İlkesi	20
C. ABD ile İlişkiler ve Soğuk Savaş'ın Tırmanması	23
1. Cenevre Zirvesi.....	23
2. Berlin Krizi	25
3. Küba Füze Krizi	31
D. Blok İç İlişkiler ve Sosyalizmde Ayrı Yollar İlkesi.....	34
1. Yugoslavya ile İlişkilerin Normalleştirilmesi ve Sosyalist Blok'un Güçlendirilmesine Yönelik Politikalar	35
2. Polonya ve Macaristan Ayaklanmaları.....	36
3. Çin – Sovyet Ayrılığı.....	39
E. Etki Alanını Genişletme Politikası ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile İlişkiler	42
İKİNCİ BÖLÜM: GORBAÇOV DÖNEMİ SOVYET DIŞ POLİTİKASI.....	48
I. Gorbaçov Öncesi Sovyetler Birliği	48
A. Uluslararası Ortam	49
B. İç Ortam.....	52
II. Gorbaçov Dönemi Dış Politika İlkeleri ve Uygulanması.....	54
A. Yeni Düşünce İlkesinin Oluşumu ve Uygulamaya Koyulması.....	54
B. ABD ile İlişkiler ve Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi	59
1. Ronald Reagan Dönemi ve Silahsızlanma Görüşmeleri.....	59
2. George H. W. Bush Dönemi Sovyet-Amerikan İlişkileri.....	66
C. Gorbaçov Doktrini: Ortak Avrupa Evi	73
D. Sovyet-Çin İlişkilerinin Normalleşmesi.....	82
E. Üçüncü Dünya ile İlişkiler: Yeni Yaklaşımlar ve Bölgesel Çatışmalar	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KRUŞÇEV VE GORBAÇOV DÖNEMLERİNİN	
KARŞILAŞTIRILMASI.....	93
I. İç Politika Gelişmeleri.....	94
II. Barış İçinde Birarada Yaşama ve Yeni Düşünce	98
III. ABD ile İlişkiler.....	103
IV. Sosyalist Blok ile İlişkiler.....	107
V. Çin ile İlişkiler	111
VI. Üçüncü Dünya ile İlişkiler.....	114
SONUÇ	118
EKLER	125
EK 1: Kruşçev Dönemi Politikaları Şekillendiren Gelişmeler ve Hususlar	125
EK 2: Gorbaçov Dönemi Sovyet Dış Politikası (1985-1991).....	126
EK 3: Sovyet Liderleri.....	127
KAYNAKÇA.....	128
ÖZET	140
ABSTRACT	141

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABM	: Anti Balistik Füze Anlaşması
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
DAC	: Demokratik Alman Cumhuriyeti
ICBM	: Kıtalar Arası Balistik Füze
INF	: Orta Menzilli Nükleer Füzeler
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NKVD	: İçişleri Halk Komiserliği (<i>Narodnyy Komissariyat Vnutrennih Del</i>)
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SDI	: Stratejik Savunma Girişimi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
START	: Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 40 yıldan fazla süren Soğuk Savaş döneminde iki süper güçten biri olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kuşkusuz XX. yüzyıl tarihi açısından önemi büyüktür. Soğuk Savaş'ın bitmesinden yaklaşık 25 yıl geçmesine ve Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden silinmiş olmasına rağmen Sovyet yüzyılı hala yakın tarihtir. Rusya'da ve Sovyetler'den ayrılan diğer ülkelerde hala nüfusun büyük bir kısmını Sovyetler'de yetişmiş insanlar oluşturmaktadır. Böylece Sovyetler Birliği hala söz konusu ülkelerin – kültürel ve siyasi hayatının ağırlıklı faktörü olarak – bugününü etkilemeye devam etmektedir. Bu nedenle XX. yüzyılı ve özellikle Soğuk Savaş dönemini anlamak ve doğru analiz edebilmek için SSCB'yi anlamak son derece önemlidir.

Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve SSCB'nin hâkimiyet ve rekabet dönemi başlamıştır.¹ Soğuk Savaş'ın anlamı hakkında şunu belirtmek gerekir ki, anılan kavramın birçok tanımı ve açıklaması bulunmaktadır. Soğuk Savaş, dünyanın iki düşman kampa ayrılması; Avrupa'nın ve özellikle Almanya'nın etki alanlarında kutuplaşması; Üçüncü Dünya'nın bağılılığı için bir rekabet; kapitalizm ve komünizm arasında ideolojik bir çekişme; uygarlığı yok edebilecek kapasiteye ulaşan bir silahlanma yarışı gibi anlamları taşımaktadır.² Çalışmamızda Soğuk Savaş kavramı en yaygın şekliyle, II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB ile ABD arasındaki ideolojik çatışma süreci ve düşmanca

¹ Soğuk Savaş'ın başlangıcı ve sonu üzerine araştırmacılar arasında bir fikir birliği yoktur. Soğuk Savaş'ı bir ideolojik mücadele olarak görenlere göre savaşın kökleri 1917 Ekim Devrimi'nde yatmaktadır ve savaş Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla, yani komünizmin çöküşüyle son bulmuştur. Soğuk Savaş'ın jeopolitik boyutunu vurgulayanlara göre ise, Soğuk Savaş İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki süper gücün etki/nüfuz mücadelesi nedeniyle ortaya çıkmıştır ve Sovyetler'in etki alanının (*sphere of influence*) daralmasıyla (1989) ve nihayetinde bu süper gücün çöküşüyle (1991) son bulmuştur. Söz konusu farklı yorumlara rağmen genel olarak Soğuk Savaş'ın 1945-1950 yılları arasındaki gelişmelerle ortaya çıktığı ve 1989-1990 zaman diliminde sona erdiği kabul edilmektedir. Klevis Kolasi, “Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, **SBF Dergisi**, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 152-153.

² **Ibid.**, s. 154.

ilişkiler kurulması dönemi olarak kullanılmaktadır.³ Soğuk Savaş iki kutuplu bir sistemi ortaya çıkarmış ve bu iki kutuptaki devletler ile bu devletlerin etrafında kümelenen ülkeler arasındaki güç dengesini oluşturmuştur.⁴ Bu denge iki süper gücün, birbirine doğrudan silah kullanmadan rekabet etmelerini sağlamış ve bu anlamda savaşın “soğuk” olduğu varsayılmıştır. Bu, ABD ve SSCB arasında doğrudan bir askeri çatışmanın olmaması bağlamında doğrudur. Ancak Üçüncü Dünya ülkeleri ve Doğu-Batı rekabeti ile açıkça bağlantılı vekâlet savaşları olarak anılan çatışmalar açısından bakıldığında ise Soğuk Savaş “sıcak”tır.⁵

Böylece ideolojik farklılıklar nedeniyle kendi görüşleri doğrultusunda dünya düzenini şekillendirmeye çalışan SSCB ve ABD’nin karşı karşıya gelmesi Soğuk Savaş’ın başlangıcının en büyük nedenlerinden biri olmuştur. Komünist SSCB ile kapitalist ABD, savaş sonrası dönemde askeri, siyasi ve ekonomik alanda kendilerine bağlı devletleri bir araya getirerek blok oluşturmaya başlamışlardır. Aynı zamanda, iki süper gücün de birbirlerinin gücünü kendi güçleriyle dengeleyebilecek yapıya sahip olması ve Avrupa’da yandaş ülkeleri kendi çevresine toplayarak etki alanı oluşturmaları Soğuk Savaş döneminin başlamasının nedenlerinden bir diğeri olarak kabul edilmektedir.⁶

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı sırasında Doğu Avrupa’dan gelen saldırılara maruz kalmış ve bu nedenle Doğu Avrupa’dan gelecek ikinci olası bir saldırı SSCB içinde

³ Funda Keskin, “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi Kutusu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 536.

⁴ İki kutupluluk, iki büyük güç blokları etrafında dönen bir uluslararası sistemi ifade eder. Bir sistemin gerçek anlamda iki-kutuplu olması için, iki güç blokları arasında en azından askeri yetenekler açısından yaklaşık bir eşitlik olmalıdır. Soğuk Savaş’ın iki kutuplu niteliği, rakip askeri ittifaklar olan NATO’nun ve Varşova Paktı’nın kuruluşuyla pekişti ve ABD ile SSCB arasındaki askeri ve nükleer güç eşitliğinde yansımalarını buldu. Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, 3. Baskı, Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara, Adres Yayınları, 2014, s. 264.

⁵ **Ibid.**, s. 69.

⁶ Vladimir Zolotorev i Boris Putilin, **Holodnya Voyna. Protivostoyaniye Dvuh Derjav**, Tom 1., Moskva, RUBIN, 2014, s. 103.

bir güvenlik endişesi yaratmıştır. Ülkenin güvenliğini garantiye almanın ancak Doğu Avrupa'da Sovyet yanlısı hükümetlerin kurulması ile mümkün olacağına karar verilmiş ve bölge ülkelerinde SSCB yanlısı komünist liderlerin hükümetlerin başına gelmesi desteklenmeye başlanmıştır.⁷ Buna ek olarak 1947 yılının sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği; Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan, Polonya, Yugoslavya ve Romanya ile ticari antlaşmalar imzalayarak adı geçen ülkeler ile ticari bir birlik kurma yolunda adımlar atmıştır. 1949 yılında Sovyet modeline dayanan ekonomik birliğin temelini oluşturan COMECON⁸ kurulmuş ve Doğu Avrupa ülkeleri ekonomilerinin Sovyet ekonomisine bağlanma süreci başlamıştır. Böylece 1949 yılında Doğu Bloku tüm boyutları ile ortaya çıkmıştır.⁹ Sovyetler Birliği'nin etkisi ile Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalist rejime geçmesi, ABD ve Batı Avrupa devletlerinde komünizmin Batı'ya sıçrayacağı yönünde endişelerinin büyümesine neden olmuştur. Bundan dolayı Batılı devletler, Sovyetler'e karşı tutumunu sertleştirdiği gibi Sovyet karşıtı politikalar oluşturmaya başlamışlardır.¹⁰ Batı dünyasının oluşturduğu Sovyet karşıtı politikalar, SSCB'yi Sosyalist Blok'un birliğini korumak ve kendi güvenliğini sağlamak amacıyla ilerleyen dönemlerde çeşitli politikalar oluşturmaya ve çeşitli önlemler almaya sevk etmiştir.

İki kutup arasındaki mücadele sadece Avrupa kıtası ile sınırlı kalmamış ve dünyanın diğer bölgelerine de sıçramıştır. Birbirlerinin güçlerini dengelemek için ABD ve SSCB Avrupa'da olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde de etki alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Komünizmin dünyaya daha fazla yayılmasını önlemeye çalışan ABD; Ortadoğu, Uzakdoğu ve Güney Amerika gibi bölgelerde komünist karşıtı rejimlerle işbirliğinde bulunmuştur. SSCB ise ABD'nin dünyadaki gücünü ve etkisini

⁷ Ennio Di Nolfo, *İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy 1918-1991*, Tom 2, Moskva, Logos, s. 700.

⁸ COMECON (Council for Mutual Economic Assistance) – Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi, komünist dünyadaki ekonomik strateji ve ticaretin eşgüdümünü sağlamak amacıyla kurulmuştur. Antony Best ve d., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.Taciser Ulaş Belge, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012, s. 250.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Zolotorev i Putilin, *op.cit.*, s. 105.

sınırlamak amacıyla aynı bölgelerde bağımsızlığını yeni kazanmış, emperyalist karşıtı milliyetçi rejimlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Neticede, Avrupa kıtasında olduğu gibi dünyada da devletler ABD yanlısı ve SSCB yanlısı olarak ikiye ayrılmaya başlamış ve dünya ABD ve SSCB liderliğinde iki bloğa ayrılmıştır.¹¹

Soğuk Savaş döneminin bir diğer temel özelliği iki süper güç arasında başlayan nükleer silahlanma yarışı ve bununla birlikte ortaya çıkan nükleer caydırıcılık olmuştur.¹² ABD 1945 Ağustosunda Hiroshima ve Nagasaki'ye attığı atom bombalarıyla nükleer silahlara sahip olan tek güç olmuştur. ABD'nin söz konusu saldırısı, Sovyetler Birliği'ni nükleer silah geliştirme çabalarını yoğunlaştırmaya itmiştir. Bunun sonucunda 1949 yılında SSCB, ilk nükleer denemelerini gerçekleştirmiş ve ABD'nin bu alandaki tekeli kırması başarmıştır. Böylece her iki taraf kitlesel ilk vuruş kapasitesini geliştirdikten kısa bir süre sonra düşman saldırısına karşı koymalarını sağlayacak ve onun temel stratejik hedeflerini ve nüfus merkezlerini yok edecek ikinci vuruş kapasitesini (*second strike capability*) de elde etmişlerdir. 1960'ların başına gelindiğinde süper güçler olası bir nükleer savaşın karşılıklı kesin yıkım (*mutually assured destruction – MAD*) ile sonuçlanmasını garanti eden sağlam ikinci vuruş kapasitesine sahip hale gelmiştir. Bu durum, ABD ve SSCB'nin olası bir çatışma durumuna girmesini ve nükleer silahlarını karşı tarafa kullanmasını engelleyerek dehşet dengesini¹³ ortaya koymuştur. Daha açık bir ifadeyle dehşet dengesi, iki ülke için nükleer bir savaşı önleme ve meydana gelen çatışmaları da denetleme zorunluluğunu getirmiştir.¹⁴

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan Soğuk Savaş koşulları ışığında şekillenen

¹¹ “Voznikoveniye i Razvertivaniye Holodnoy Voyni”, <http://ukrmap.su/ru-wh11/1327.html> , (01. 05. 2018).

¹² Nikolay İlievskiy, **Holodnya Voyna. Ot Potsdama do Maltı**, Tom 2, Moskva, İnstitut Ekonomiçeskih Strategiy, 2014, s. 256-258.

¹³ Dehşet dengesi ya da Terör dengesi, nükleer güçlerden her birinin, diğerinin de kendisini yok edecek bir karşılık vereceğinden korkarak nükleer silahlara dayalı bir ilk hareketten kaçınması anlamındadır. Faruk Sönmezoglu (der.), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 236.

¹⁴ Heywood, **op.cit.**, s. 322.

Sovyet dış politikasının, uluslararası ilişkiler tarihi ve Soğuk Savaş tarihi açısından önemi açıktır. Bununla birlikte hem Türk hem de yabancı kaynaklarını taradığımızda SSCB'nin dış politikasıyla ilgili yazılan kitapların bolluğuna rağmen, Sovyet dış politikasının her yönünü kapsayan güncel bir araştırmanın olmayışı dikkatimizi çekmiştir. Bilindiği üzere Sovyetler Birliği tarihi, Komünist partisinin ve hükümetin ideolojisinin güçlü etkisi altında olmuştur. Dolayısıyla o dönemde Sovyetler Birliği'nde yazılan kitaplar parti yöneticilerinden gelen emirler doğrultusunda yazılmıştır. Yapılan araştırmalar yalnızca yayınlanmasına ve kullanımına izin verilen kaynak ve verilerin analizine dayanmış ve Türkçeye çevrilmedikleri için Türkiye'de çok sınırlı sayıda okuyucuya seslenmiştir. Türkiye'de ise o dönemde ortaya konan araştırmalar, ilgili verilere erişimin imkânsızlığından Soğuk Savaş ideolojisinin etkisi altında yazılan Batılı kaynaklara dayanmıştır. Bu bağlamda yukarıda bahsi geçen hususlar konumuz olan dönemlerin objektif resminin çıkarılmasına engel oluşturmıştır. Son dönemlerde olanaklar çoğalmış, arşivler açılmış ve bir sıra yeni kaynaklar araştırmacıların erişimine sunulmuştur. Bu imkânlardan faydalanan Rus bilim adamları Sovyetler Birliği ile ilgili birçok karanlık noktaların aydınlanması için yardımcı olmuş ve Soğuk Savaş'ın çeşitli dönemleriyle ilgili farklı eserler ortaya koyabilmişlerdir. Ancak Sovyetler Birliği'nin hala iyi anlaşılmamış bir sistem olduğu kanaatindeyiz.

Bu bağlamda çalışmamızın amacı, önce Kruşçev ardından da Gorbaçov dönemlerini ele almak, söz konusu iki dönem arasında iç etkenler ve buna bağlı olarak dış politikada yaşanan farklılığı ve benzerliği ortaya çıkarmaktır. Son olarak da yukarıda özetlenmeye çalışılan Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı uluslararası şartları göz önünde bulundurarak Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerini objektif bir şekilde incelemeyi amaçlamaktayız. Bu amaçlara ulaşmak için Kruşçev ve Gorbaçov dönemleri dış politikalarının iki aşamadan oluşan karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Birinci aşmada adı geçen dönemlerin dış politikasına yön veren Barış İçinde Birarada Yaşama ve Yeni

Politik Düşünce doktrinlerini karşılaştırarak bunların önemli yönleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. İkinci aşamada iki dönem, dış politika uygulaması açısından karşılaştırılacaktır.

Çalışmamız Kruşçev (1953-1964) ve Gorbaçov (1985-1991) dönemlerini kapsamaktadır. Bu iki dönemin ele alınmasının nedeni her iki dönemin Soğuk Savaş açısından bir dönüm noktası oluşturmasıdır. Kruşçev dönemi dünya üzerinde ideolojik mücadelenin en hareketli yıllarını ihtiva etmektedir. Bu dönemde Soğuk Savaş'ın en dramatik olayları yaşanmış, nükleer silahlanma yarışı hız kazanmış ve kapitalizm-sosyalizm karşıtlığına dayanan Soğuk Savaş, ABD-SSCB karşıtlığına dönüşmüştür. Öte yandan Gorbaçov döneminde sınıf mücadelesine son verilmiş, nükleer silahların denetimi konusunda önemli atılımlar gerçekleştirilmiş ve en nihayetinde Soğuk Savaş sona ermiştir.

Tez çalışması “Giriş” ve “Sonuç” dışında üç bölümden oluşmaktadır. Hemen belirtilmesi gereken bir nokta, bölümlerde kronolojik sıralama söz konusuysen, bölüm içlerinde konular öne çıkmaktadır. Tezin ilk bölümünde, öncelikle Soğuk Savaş'ı hızlandıran ve Stalin'in döneminden artakalan iç ve dış sorunlara yer verilecektir. Bunun ardından Kruşçev dış politikasına yön veren Barış İçinde Birarada ilkesi ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Bu çerçevede adı geçen ilkenin sınıf mücadelesi için uluslararası arenada uygun şartların yaratılmasını, yani kapitalist ülkeler ile savaştan kaçınarak ideolojik alanda daha şiddetli bir mücadeleyi öngördüğü ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bundan sonra Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi çerçevesinde şekillenen SSCB'nin dış politika uygulaması ele alınacaktır. Öncelikle SSCB'nin ABD ile ilişkilerine yer verilecektir. ABD ile ilişkilerinin dönem dönem ne tür değişikliklere uğradığı, cereyan eden olayların ilişkilere nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Birinci bölümde ele alınan diğer bir konu başlığı da “Blok içi İlişkiler ve Sosyalizmde Ayrı Yollar İlkesi”dir. Bu

kapsamda, SSCB'nin blok içi politikaları, uygulanan doktrinlerin blok içi ilişkilere nasıl yansıdığı incelenecektir. Birinci bölümde yer alan başka konu da Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkililerdir. Bu kapsamda, Soğuk Savaş'ın Avrupa kıtasından çıkıp diğer bölgelere yayılması ve bunun sonucunda ABD'nin sahip olduğu etkiye karşı SSCB'nin de bu bölgelerde etki sahibi olmaya çalışması incelenecektir.

İkinci bölümde ise Gorbaçov döneminde izlenen Sovyet dış politikası incelenecektir. Birinci bölümde olduğu gibi öncelikle Gorbaçov dönemi öncesi ülke içindeki ve uluslararası arenadaki gelişmelere değinilecektir. Ardından Gorbaçov dış politikasının teorik temelleri ele alınacaktır. Bu kapsamda, Yeni Politik Düşünce doktrininin oluşumu ve Sovyet dış politikasına kazandırdığı yeni ilkeler ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Bundan sonra Sovyet dış politikasının uygulaması ele alınacaktır. Öncelikle Sovyet-Amerikan ilişkileri anlatılacaktır. Gorbaçov dönemi Sovyet-Amerikan ilişkileri iki bölümde incelenecektir. İlk bölümde Ronald Reagan ile yürütülen silahsızlanma görüşmeleri üzerinde durulacak, ikinci bölümde ise George Bush'un Başkanlığa gelmesiyle birlikte gelişen ikili ilişkiler ve SSCB'nin süper güç olmaktan çıkması incelenecektir. Bu ikinci bölüm kapsamında özellikle iki Almanya'nın birleşmesi ve Soğuk Savaş'ın bitişi anlatılacaktır. Yeni Politik Düşünce, bir ekonomik sistem olarak sosyalizmin kriz içinde olduğu anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve Sovyetler Birliği'nin hayatta kalmasını sağlayacak yolları bulmayı hedeflemiştir. Buna bağlı olarak dış politika ideolojiden arındırılarak kar sağlayan ilişkiler geliştirilmeye önem verilmiştir. Bu kapsamda ikinci bölümde Gorbaçov'un Sosyalist Blok ve Üçüncü Dünya ülkelerine ilgisiz kalıp ABD başta olmak üzere kapitalist ülkelere yönelmesi anlatılacaktır. Doğu Avrupa'da komünist hükümetlerin düşmesi ve SSCB'nin bu gelişmelere yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda Çin ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve SSCB'nin bölgesel çatışmalardan çekilmesi ikinci bölümde incelenecektir.

Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerinin dış politik olaylarının anlaşılması için bu iki dönemde izlenen dış politikaların benzerliklerini ve farklılıklarını açığa çıkarmak yararlı olacaktır. Bu kapsamda üçüncü bölümde önce iki dönemin dış politika doktrinlerinin, sonra ise dış politika uygulanmasının karşılaştırılmalı analizi yapılacaktır. Her iki dönemde dış politikaya yön veren doktrinlerde farklılaşma ve bu farklılaşma sonucunda dış politika uygulamasında yaşanan değişimlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın objektif bir biçimde yapılabilmesi için çalışma sırasında birincil kaynaklara ulaşmaya önem verilmiştir. Bu bağlamda Nikita Kruşçev, Mihail Gorbaçov ve Eduard Şevarnadze'nin hatıraları, Gorbaçov'un ortaya koyduğu "Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce" gibi eserler büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Rus-Sovyet tarihçi, siyasetçi, yazar ve Sovyetler Birliği'nin son günlerinde Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov'un başlıca dış politika danışmanı olan Anatoly Çernyaev'in hatıraları da çok önemlidir; "Gorbaçov ile 6 yıl. Gündelik notlarından" ve "Politbüroda. Çernyaev ve Medvedev notları" gibi eserler çalışmamıza katkı sağlamıştır. Bunun yanında Küba Füze Krizi sırasında ABD'de Sovyetler Birliği Büyükelçiliği görevinde bulunan Anatoliy Dobrinin, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin en gerilimli yıllarına ışık tutan "In Confidence: Moscow's Ambassador to Six Cold War Presidents" (*Sugubo Doveritelno. Posol v Vaşington pri Şesti Prezidentah SŞA. 1962–1986 gg.*) adlı kitabı birincil kaynak niteliğindedir. Aynı zamanda Amerikan diplomatı ve 1987-1991 yıllarında ABD'nin Sovyetler Birliği Büyükelçisi Jack Matlock, Sovyetler Birliği'nin son dönemini aydınlatacak çalışmalar ortaya koyabilmiştir. Çalışmada, 1989 yılında ABD Başkanlığı görevine gelen George H.W. Bush ve dönemin ulusal güvenlik danışmanı Brent Scowcroft'un yazdığı "A World Transformed" adlı eserinden faydalanmıştır. Ayrıca konuya ilişkin The Gorbachev Foundation (*Горбачев-Фонд*) tarafından yayınlanan raporlar birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Bunun yanında konuyla ilgili Batı, Türkiye ve Rusya'nın önde gelen akademisyenlerin kitap, makale ve raporları gibi ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda birinci el belgelere erişme imkânı olan Rus araştırmacıların güncel çalışmalarına öncelik vererek Batı ve Türkiye'nin bakış açısına bağlı kalmaktan kaçınılmıştır. Konuyla ilgili araştırmalara Matvey Polınov, Leonid Nejenskiy, Alexandr Barsenkov, Andrey Gromıko, Yuriy Dubin, Oleg Rahmanin, Giuseppe Boffa, Joseph L. Nogee, Robert H. Donaldson, Isaac Deutscher, Karen Brutents, Duygu Sezer, Fahir Armaoğlu, Oral Sander ve Erel Tellal tarafından önemli bir katkı sağlanmıştır.

Çalışmada yer alan Rusça kaynakların künyeleri, bu kaynaklarda geçen özel isimler ve kavramlar, Rusça okundukları gibi değil, Kiril harflerine karşılık gelen Türkçe harflerle yazılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRUŞÇEV DÖNEMİ SOVYET DIŞ POLİTİKASI

I. Kruşçev Öncesi Sovyetler Birliği

5 Mart 1953'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin önderi Josef Stalin'in ölümüyle birlikte Sovyetler Birliği tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Ülkede yaşanan değişimler doğal olarak dış politikaya da etki etmiştir. Bu bağlamda Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelmeyi başaran Kruşçev'in dış politika davranışlarını daha iyi değerlendirebilmek için, Stalin döneminin son yıllarına göz atmak yerinde olacaktır. Böylece çalışmamızın bu kısmında Stalin'in döneminden artakalan iç ve dış sorunlar ele alınacaktır.

1950'lerin başından itibaren Sovyetler Birliği ülke içinde ve dışında bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1949 yılında iki Almanya'nın yaratılması ve NATO'nun kurulmasıyla birlikte Avrupa'daki Soğuk Savaş zirveye ulaşmıştır. 1950 yılında Kore Savaşı'nın patlak vermesi Soğuk Savaş'ı Asya'ya taşımış ve Sovyet-Amerikan karşılıklı güvensizliğini artırmıştır. Bunun sonucunda iki süper güç askeri harcamalarını artırarak silahlanma yarışına girişmişlerdir. SSCB'nin savunma ve ağır sanayisi her ne kadar en gelişmiş safhasında olsa da askeri harcamaların artırılması Sovyet halkını yeni bir "kemerleri sıkma" dönemine ve açlık sınırına getirmiştir. Böylece Sovyetler Birliği'nin o dönemki ekonomik ve toplumsal durumu, Berlin krizi ve Doğu-Batı mücadelesinin Avrupa'nın dışına çıkıp Soğuk Savaş'ın niteliğini değiştirmesi bu bölümün başlıca odak noktalarını oluşturacaktır.

A. Uluslararası Ortam

II. Dünya Savaşı, Avrupa kıtasında mevcut dengeleri alt üst ederek Avrupa devletlerinin üstünlüğünün son bulmasına ve savaş sonrası iki devletin, ABD ve

SSCB'nin, dünyanın yeni güç merkezleri haline gelmesine neden olmuştur. Fiziki ve psikolojik olarak tükenmiş olan Avrupa ülkeleri, Sovyet ve Amerikan etkisi altına girerek, ikiye bölünmüşlerdir. Bir taraftan Marshall Planı ve Truman Doktrini gibi yardım paketlerinin, diğer taraftan COMECON ve Kominform¹⁵ gibi örgütlerin ortaya çıkması ile birlikte Avrupa'daki bölünme kısa sürede kalıcı hale gelmiştir. 1949 yılında iki Almanya'nın yaratılması bu bölünmeyi keskinleştirerek Soğuk Savaş'ın patlama noktasını oluşturmuştur.¹⁶

Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Berlin; SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa arasında dört işgal bölgesine ayrılmıştır. Almanya'nın idari olarak bölünmesine rağmen, onun tek bir iktisadi birim olarak kalması kararlaştırılmıştır.¹⁷ Ancak 1948 yılında Batılı devletler kendi işgal bölgelerinin siyasi ve iktisadi bakımdan bütünleşmesi için para biriminde reform yapmışlardır. Buna ek olarak aynı yıl söz konusu bölgelerde bir Alman hükümetinin kurulması da kararlaştırılmıştır.¹⁸ SSCB, buna Batı Berlin'i abluka altına alarak karşılık vermiştir. Batılı güçler, şehre uçakla kesintisiz olarak erzak ve yakıt ulaştırılmasını sağlayarak Berlin'in Doğu Almanya içinde varlığını sürdürmesini sağlamışlardır. Durumdan faydalanan Truman yönetimi, Berlin ablukası etrafında bir propaganda kampanyası başlatarak Almanların ABD'yi bir "kurtarıcı" olarak görmesini sağlamıştır.¹⁹ Neticede, zor durumda kalan Moskova, Mayıs 1949'da etkili olmayan ablukayı kaldırmıştır. Bütün bunlara ek olarak Berlin krizinin yarattığı psikolojik atmosfer, SSCB'ye karşı yöneltilmiş olan Batı ittifakının kurulmasını da kolaylaştırmıştır. Nitekim Nisan 1949'da ABD, Kanada ve Batı Avrupa'nın 10 ülkesi

¹⁵ Kominform (Komünist İstihbarat Bürosu) – Komintern'in dağılmasından sonra Avrupalı komünist partiler arasında kopan bağları yeniden kurmaya çalışmıştır. Best, **op.cit.**, s. 250.

¹⁶ Robert J. McMahon, **Soğuk Savaş**, Çev. Sinem Gül, Ankara, Dost, 2013, s. 53.

¹⁷ Best ve d., **op.cit.**, s. 245.

¹⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 24. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2014, s. 251.

¹⁹ Giuseppe Boffa, "Evropa, Raskolota Nadvoye", https://scepis.net/library/id_3193.html, (21. 01. 2018).

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) tesis etmişlerdir.²⁰ Sonunda Eylül 1949'da Federal Almanya Cumhuriyeti kurulmuştur. Bir ay sonraysa SSCB bu davranışa Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni (DAC) kurarak karşılık vermiştir. Böylece Avrupa'nın Soğuk Savaş hatları açıkça çizilmiş ve Almanya'nın yeniden birleşmesi konusunda son umutlar yok olmuştur. Almanya'nın Doğu ve Batı arasında bölünmesi aslında Avrupa'nın, SSCB liderliğindeki ve ABD liderliğindeki iki kampa bölünmesine ayna tutmuştur.²¹

Avrupa'nın siyasi ve ekonomik bölünmesinin ardından Soğuk Savaş'ın niteliği de değişmeye başlamıştır. Gerçekten de, 1949 yılı sonu ve 1950'lerin başlarında yaşanan gelişmelerle Soğuk Savaş hem küresel hem de daha tehditkâr bir görünüm kazanmıştır.²² Ağustos 1949'da SSCB, ABD'nin tahmin ettiğinden 7 yıl önce, ilk atom bombası denemesini gerçekleştirmiştir. Buna karşılık olarak ABD, termonükleer bombaları da ekleyerek nükleer cephaneliğini daha fazla geliştirmeye başlamıştır. SSCB bir yıl sonra aynı yolu izleyecek ve 1953 yılında ilk hidrojen bombasını patlatacaktır. Bundan sonraki yıllarda iki süper güç arasında yürütülen silahlanma yarışı hız kazanacak ve Soğuk Savaş'ın belirleyici özelliği haline gelecektir.²³

Sovyet-Amerikan mücadelesinin yeni boyutlara ulaşmasında 1950'de patlak veren Kore Savaşı önemli rol oynayacaktır. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore, 38. paraleli geçerek Güney Kore'ye saldırmıştır. ABD ve müttefikleri bu saldırıya karşılık vererek Kuzey Kore'nin büyük bir kısmını istila etmiştir. Daha sonra Çin'in de katılımıyla savaş, başlangıçtaki sınır civarında kilitlenerek 1953 yılına kadar sürmüştür. Söz konusu saldırının ancak SSCB desteğiyle gerçekleştirilmiş olabileceğine emin olan Washington,

²⁰ A.D. Bogaturov, V.V. Averkov, *İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy 1945-2008*, Moskva, Aspekt Press, 2010, s. 81.

²¹ Robert McMahon, *op.cit.*, s. 50.

²² Best., *op.cit.*, s. 257.

²³ *Ibid.*, s. 257-258.

Kore Savaşı'nın komünist güçlerin dünya çapında daha saldırgan bir girişiminin habercisi olduğuna inanmıştır.²⁴ Aynı zamanda SSCB'nin, ABD'nin nükleer üstünlüğüne rağmen böyle bir savaşı başlatma cesareti, Batılı devletleri de endişeye sevk etmiştir.²⁵ Neticede Kore Savaşı, ABD'nin SSCB'ye ve komünizme karşı tavrını sertleştirmesine ve Doğu-Batı düşmanlığının artmasına neden olmuştur.²⁶ ABD'nin savunma bütçesini ve ittifak sayısını artırması, Grönland'tan Kuzey Afrika ve Japonya'ya dek birçok yerde askeri üs kurması bunu kanıtlamaktadır.²⁷ Bütün bunlara ek olarak Kore Savaşı, NATO'nun güçlenişini, Almanya'nın silahlanmasını ve Avrupa'da ABD birliklerinin konuşlandırılmasını hızlandırmıştır.²⁸ Görüldüğü gibi, Kore Savaşı'nın patlak vermesi hem silahlanma çabalarını artırmış hem de Soğuk Savaş'ı Avrupa'nın dışına taşımıştır.

B. İç Ortam

1945'te II. Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan Sovyetler Birliği'nin ekonomisi büyük hasar görmüştü ve kentleşmiş bir sanayi ülkesine dönüşme sürecini tamamlamaktan uzaktı.²⁹ Ancak ekonomiyi canlandırma çalışmaları hızlı bir şekilde yürütülmüştür. İşçilerin tatilsiz ve günde 12 saat çalıştırılmaları sayesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1950'lerin başına gelindiğinde inşa dönemini tamamlamayı başarmıştır. 1946'da SSCB Yüksek Sovyet'i tarafından onaylanan ve 1946-1950 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik Canlanma ve Kalkınma Planı'nda öngörülen sanayi hedefine oldukça evvelinde varılmış ve 1950 yılında savaş öncesi sanayi üretiminin % 70'ine ulaşılmıştır. Bu dönemde ağır sanayiye ve özellikle

²⁴ McMahan, **op.cit.**, s. 72.

²⁵ Sander, **op.cit.**, 2014, s. 282.

²⁶ Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, Ankara, Tarcan Matbaası, 2015, s.71; A.D. Bogaturov, V.V. Averkov, **op.cit.**, s. 99.

²⁷ ABD o dönemde dünya tarihindeki en büyük ittifak sistemini oluşturmuştur. İkili antlaşmalar – Filipinler (1951), Japonya (1951), İspanya (1952), Güney Kore (1953), Tayvan (1954). 1953 yılında Orta Doğu'da SSCB'ye karşı NATO'nun bir uzantısı olarak Bağdat Paketi'nin kuruluş süreci başlamıştır. 1954'te Tayland, Pakistan ve Filipinler gibi ülkeleri başta Çin olmak üzere komünizme karşı güçlü hale getirmek amacıyla Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) kurulmuştur. Best, **op.cit.**, s. 259.

²⁸ McMahan, **op.cit.**, s. 74.

²⁹ Moshe Levin, **Sovyet Yüzyılı**, Çev. Renan Akman, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 199.

silah üretimine önem verilmiştir. 1949 yılına gelindiğinde SSCB, ilk nükleer denemesini gerçekleştirmiştir. 1953 yılında ise SSCB ilk hidrojen bombasını patlatmış ve bir kez daha ABD nükleer gücünü dengelemeyi başarmıştır.

Ancak, ağır sanayi ve askerî teknolojideki bu gelişmelere karşılık, Kalkınma Planı'nda yer alan tüketim malları ve tarım alanındaki en düşük hedeflere bile ulaşamamıştır.³⁰ Zira yatırımlarının % 88'i ağır sanayiye, % 12'si ise hafif sanayiye yöneltilmiştir. Finansal ve teknolojik kaynaklar, nitelikli yöneticiler – hepsi ağır sanayi sektöründe yoğunlaşmıştır.

Ağır sanayinin yeniden geliştirilmesi tarım sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim ülkenin yeniden sanayileşmesi büyük ölçüde köyün kaynaklarına dayanmıştır. Stalin hükümeti, kolektif çiftlikler oluşturarak, daha sonra yüksek bir fiyattan sattığı tarım ürünlerini köyden düşük fiyatlardan satın almıştır. Böylece ağır sanayinin geliştirilmesi için gereken bütçe köylüler sayesinde sağlanmıştır.³¹ Yani kolhoz ve sovhozlar³², tarım ürünlerinin büyük bir kısmını çok düşük fiyattan devlete satmak zorunda olmuşlardır. Buna ek olarak tarım kazançları üzerinden yüksek vergiler ödeyen köylüler emeklerinin karşılığını alamamışlardır. Neticede sefaletten kurtulabilmek için kentlere göç etmeye başlamışlardır. Kolektif çiftçi sayısı 1947'de 66 milyondan 1949'un sonunda 62 milyona düşmüştür. Hızla artan bu düşüş kısa sürede tarım sektöründe işgücü

³⁰ İsmail Özsöy, "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", **Bilig**, Güz/2006, Sayı 39, s. 168.

³¹ Giuseppe Boffa, "Vostanovleniye: Uşpehi i Disproportsii", https://scepsis.net/library/id_3195.html, (21. 01. 2018).

³² Kolhoz – kolektif çiftlik örgütü; kolhoz gelirleri, devlete satılan ürünlerden ve kolhoz pazarında elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Kolhozların birincil alıcısı devlettir ki kuruluş amaçları merkezi plân hedeflerini tutturmak ve sanayinin ihtiyacını karşılamaktır. Devlet kolхозlardan alacağı ürünün fiyatını kendisi, yasa ile belirler.

Sovhoz – Devlet tarım işletmesi; SSCB'nin gıda ihtiyacının karşılanması ve sanayinin desteklenmesi için kurulan sovhozların yapısı kolхозlardan ayrılmaktadır. Kolхозlarda bulunan kolektif mülkiyetin aksine, sovhozlarda toprak mülkiyeti ve üretim araçlarının mülkiyeti tamamen devlete aittir. Sovhozlarda çalışanlar çiftçi değil işçi niteliği taşımaktadır. Sovhozlarda üretimin tüm aşamaları devlet tarafından belirlenmekte ve çalışan tarım işçileri kendilerine verilen görevi yerine getirmekte ve maaşlı olarak çalışmaktadırlar. Antonia Carlo, **Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri**, Çev. Emre Adıgüzel, Ankara, Kaynak Yayınları, 1985, s. 75-79.

sıkıntısına yol açmıştır. SSCB’de insan emeğine dayanan ekstansif (geleneksel) tarım yöntemleri uygulandığından geniş insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Böylece işgücü eksikliği ve köylülerin çalışma motivasyonunu kaybetmesi 1950’lerin başında ülkede gıda sıkıntısına yol açmıştır.³³ Gıda maddelerine erişmekte zorluk çeken Sovyet vatandaşları açlık sınırında yaşamaya başlamıştır.³⁴

Bu dönemde ekonomik sorunların yanı sıra özellikle toplumsal hayatın her alanında hüküm süren Stalin’in büyük terörü öne çıkmıştır. Rusya’da yapılan son araştırmalara göre, büyük terörde baskıya uğrayanların sayısı yaklaşık 40 milyon olmuştur. Bunların bir kısmı 1929-1933 yılları arasındaki kolektifleşme sırasında, bir kısmı ise 1937-1953 yılları arasındaki “temizlik” sırasında teröre maruz kalmıştır. Kurbanların yaklaşık üçte ikisi ölmüştür.³⁵ Buna ek olarak, SSCB’nin II. Dünya Savaşı sırasında 20 milyonun üzerinde kayıp verdiği göz önüne alındığında, ne denli ağır kayıplara uğradığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim savaş sonrası dönemde SSCB’nin sosyo-ekonomik gelişimini olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerden bir tanesi karşı karşıya kaldığı bu demografik sorun olmuştur.³⁶

C. İktidar Mücadelesi

1 Mart 1953’te yazlığında bulunduğu sırada Sovyetler Birliği’nin lideri Josef Stalin felç geçirmiştir. Stalin’in felç geçirmesinin hemen ardından 2-5 Mart günleri arasında Komünist Parti Merkez Komitesi Prezidyumu toplantıları gerçekleşmiştir. 5 Mart günü Malenkov ve Beria’nın tavsiyesi üzerine Politbüro, Bakanlar Kurulu ve

³³ Sergey Lantsov, **Političeskaya İstoriya Rosii: Učebnoye Posobiye**, Sankt-Peterburg, Piter, 2009, s. 236.

³⁴ **Ibid.**, s. 237.

³⁵ Tanju Akad, “Şubat 1956: Komünist Partisi 20. Kongresi. Stalin Efsanesini Kruşçev Nasıl Yıktı?”, **Popüler Tarih**, Cilt 3, Sayı 30, 2003, s. 78.

³⁶ “Rossiya i SSSR v Voynah 20 Veka. Raschet Lyudskih Poter Sovyetskogo Soyuza v Velikoy Otechestvennoy Voynе (1941-1945)”, http://rus-sky.com/history/library/w/w05.htm#_Toc536603349, (20. 12. 2017); Sergey Lantsov, **op.cit.**, s. 235.

Yüksek Sovyet Prezidyumu ortak toplantısı yapılmıştır.³⁷ Söz konusu toplantı sonucunda Georgi Malenkov, Beriia, Molotov, Bulganin, Kaganoviç ve Nikita Sergeyeviç Kruşçev geçici bir anlaşma ile “kollektif liderlik” denen toplu idareyi tercih etmişlerdir. Ancak Stalin’in cenaze töreninden hemen sonra aralarında bir iktidar mücadelesi başlayacaktır. Nitekim 10 Temmuz 1953 tarihinde Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı Beriia “devlet aleyhtarı faaliyetler” suçlamasından tutuklanmış ve Aralık ayında idam edilmiştir. Ağustos ayına kadar Malenkov Sovyetler Birliği lideri olarak görünüyordu, ancak 1953 Eylülü’nde Kruşçev Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (SBKP) Birinci Sekreteri makamını oluşturmuştur.³⁸ Merkez Komite toplantısında Malenkov ve Bulganin’in teklifi üzerine hiçbir müzakere yapılmadan söz konusu göreve Kruşçev seçilmiştir. Böylece Parti, Kruşçev’in eline geçmiştir. Zira Birinci Sekreter görevinin ihdas edilmesi Stalin döneminde kaldırılan Genel Sekreter görevinin resmen tekrar uygulamaya koyulması³⁹ anlamına gelmektedir.⁴⁰

Eylül 1953’ten sonra Malenkov bir müddet daha iktidar mücadelesini verse de, başarılı olamamıştır. Bir buçuk yıl sonra Kruşçev, Malenkov’u da bertaraf etmiştir ve 1955 Şubatı’nda Malenkov’un “kendi isteğiyle” Başbakanlıktan ayrıldığı bildirilmiştir. Yerine Mareşal Bulganin, Başbakanlık görevine getirilmiştir.⁴¹ Savunma Bakanlığına II. Dünya Savaşı’nda Sovyetler Birliğinin en başarılı komutanlarından Mareşal Jukov

³⁷ Toplantıda alınan kararlar toplantının yapıldığı tarih verilmeksizin gazetelerde ancak 7 Mart günü yayımlanmış ve resmi kaynaklara toplantının tarihi 6 Mart olarak geçmiştir; çağdaş Rus ve Batılı araştırmacıların güncel çalışmalarında ise toplantının 5 Mart saat 20.00’da, yani Stalin daha hayattayken yapıldığı kabul edilmektedir. Aleksander Dantsev, **Praviteli Rossii: XX vek**, Rostov-na-Donu, Feniks, 2000, s. 331. “Postanovleniye Sovmestnogo Zasedaniya Plenuma Tsentralnogo Komiteta KPSS, Soveta Ministrov Soyuzu SSR, Prezidiuma Verhovnogo Soveta”, **Veçernyaya Moskva**, 7 Marta 1953, <http://www.oldgazette.ru/vm/07031953/index1.html>, (06.01.2017).

³⁸ Y. Yemelyanov, **Kruşçev. Ot Pastuha do Sekretarya TSK**, Moskva, Veçe, 2005, s. 346.

³⁹ Genel Sekreter makamı en başta idari bir makam olarak ortaya çıkmıştır. Bu makamın ilk görevlisi Stalin olmuştur, Parti lideri de Lenin’dir. Lenin’in ölümünden sonra Stalin kendi elindeki Genel Sekreter makamını pratikte Parti liderliği ve SSCB liderliğine dönüştürmüştür. 1934’teki 17. Kongre’de Genel Sekreterlik kaldırılmıştır ve Stalin bundan sonra belgeleri Merkez Komitesi Sekreteri olarak imzalamıştır. Bununla birlikte Sovyet ansiklopedisinde Stalin’den 1922-1953 arası Genel Sekreter olarak bahsedilmektedir. A. Prohorov, (ed.), **Sovetskiy Entsiklopedicheskiy Slovar**, 4. İzdaniye, Moskva, “Sovetskaya entsiklopediya”, 1988, s. 1267.

⁴⁰ Dantsev, **op.cit.**, s. 351.

⁴¹ A. Sokolov, V. Tyajelnikova, **Kurs Sovetskoy İstorii 1941-1945**, Moskva, Vışşaya Şkola, 1999, s.199.

getirilmiştir. Jukov'un ve silahlı kuvvetlerin desteğini alarak Kruşçev diğer rakiplerinden de kurtulabilmiştir. Haziran 1957'de Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin toplantısında alınan bir kararla "Stalinist Grup" adı verilen Molotov, Malenkov ve Kaganoviç hem Bakanlık görevlerinden hem de Partiden atılmışlardır.⁴² 1958 Martı'nda da Bulganin Başbakanlıktan çekilmiş ve Kruşçev, Parti Birinci Sekreterliği ile beraber Başbakanlığı da üzerine almıştır. Böylece, Stalin döneminde olduğu gibi, Hükümet Başkanlığı ile Komünist Parti liderliği birleştirilmiştir ve iktidar bir insanın elinde toplanmıştır.⁴³

Görüldüğü gibi, 1953 yılında iktidara gelen yeni yönetim, ülke içindeki sosyo-ekonomik sorunlar ve iktidar mücadelesi, uluslararası arenada ise kritik durumlarla ve Sovyet-Amerikan ilişkilerde giderek artan gerilim ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece asıl inceleme konumuz olan Kruşçev dönemi dış politikası bu şartlar altında biçimlenmiştir.

II. Kruşçev Dönemi Dış Politika İlkeleri ve Uygulanması

Stalin'in Mart 1953'te ölümü, yukarıda ana hatlarıyla özetlenmeye çalışılan uluslararası gerilimleri dindirmek için bir fırsat sunmuştur. Zira takip eden yıllarda Moskova'da başlayan iktidar mücadelesi Sovyetler Birliği'nin iç ve dış politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. "Kollektif liderlik" adı altında iktidarı paylaşan yeni yöneticiler, içeride iktidar mücadelesini verirken, dışarıdaki sorunları bir an önce çözüme bağlamak istemişlerdir. Nitekim Georgi Malenkov, Stalin'in cenazesinde barışçıl yollardan halledilemeyecek bir sorun olmadığını söylemiştir. Ayrıca uluslararası gerginliği yumuşatmanın ve Batı ile müzakerenin yollarını da aramıştır.⁴⁴ Bu nedenle Haziran ayına gelindiğinde Kore ateşkesi imzalanmıştır. Kruşçev inisiyatifi üzerine SSCB, 1955 yılında Yugoslavya ile diplomatik ilişkilerini normalleştirmiştir.⁴⁵ Aynı yıl

⁴² **Ibid.**, s. 199.

⁴³ V. Kojinov, " 'Kruşçevskaya' Desyatiletka", http://www.hrono.info/libris/lib_k/kozhin20v12.php (18. 12. 2017).

⁴⁴ M. Narinskiy, **İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy 1945-1975**, Moskva, Rosspen, 2004, s. 90.

⁴⁵ Nolfo, **op.cit.**, s. 817.

Avusturya ile Devlet Antlaşması imzalanmış, Sovyetler kendi askerlerini Avusturya topraklarından çekmiş ve Bloklara katılmamak şartıyla Avusturya bağımsızlığını kazanmıştır. Bunun dışında Sovyetler, Finlandiya ve Mançurya'daki üslerden askerlerini geri çekmiştir. Tüm bunlara ek olarak 1955 Temmuzunda Cenevre'de nükleer silahların sınırlandırılması ve Almanya'nın geleceğini ele alan bir zirve düzenlenmiştir. Soğuk Savaş şartlarının ortadan kaldırılması için somut bir adım atılamasa da Cenevre toplantısı, ABD ve SSCB liderlerinin arasında bir diyalog kanalı oluşturmuştur.⁴⁶ Böylece uluslararası ilişkilerde atmosferi yumuşatmak, iç politikada ise kişi kültünü yıkmak ve refah düzeyini artırmak için adımlar atılmıştır. Uluslararası sorunların çözümü için yeni yaklaşımlar belirlenmiş ve görünüme göre, çatışma yıllarının yerini farklı siyasi sistemlere sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşadığı yeni bir dönem almaya başlamıştır.

A. XX. Kongre

Stalin nerdeyse 30 yıl boyunca Sovyetler Birliği'nin kaderine hâkim olmuş ve gerek Sovyet dış politikasına, gerekse Sovyet sistemine kendi damgasını vurmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Stalin'in ölümü Sovyetler Birliği'nin tarihinde bir dönemi kapatıp yeni bir dönemi açmıştır. Stalin'den sonrakiler, önce "kollektif liderlik" kavramı çerçevesinde toplu idareyle ülkeyi yönetmişlerdir. Kısa bir süre sonra ise iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Parti Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev, Başbakan Malenkov'un istifasından sonra liderlikte öne çıkmıştı ama ekibine kendisini kabul ettirmesi gerekiyordu. Hâlbuki bir "Stalin Putu" mevcut olduğu sürece, bu iş kolay olmayacaktı. İşte Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nin esas görevi bu Putu yıkmak ve Stalin devri politikasını değiştirmek olmuştur.⁴⁷ XX. Kongre ile üstü kapalı da olsa – ama ileride geliştirilen ve muhtevalı hale getirilen - yeni kavramlar,

⁴⁶ J.M. Mackintosh, **Strategy and Tactics of Soviet Foreign Policy**, London, Oxford University Press, 1962, s. 107.

⁴⁷ Nolfo, **op.cit.**, s. 833.

eğilimler ve dış politika ilkeleri ortaya koyulmuştur. Kısacası Stalin dönemine ait doktrinler gözden geçirilmiştir. Parti ideolojisi değişen dünya koşullarına uydurulmaya çalışılmıştır.⁴⁸

XX. Kongre 14-25 Şubat 1956 tarihlerinde yapılmıştır. Kongre'nin en mühim hadisesi, Kruşçev'in 25 Şubat 1956 günü verdiği "Gizli Nutuk" olmuştur. Kruşçev bu uzun konuşmasında Stalin politikasının hatalarla dolu olduğunu ifade etmiştir. Stalin'in yaptığı işkenceleri, zulmü ve rakiplerini bertaraf etmek için nasıl adam öldürttüğünü uzun uzun anlatmıştır. Stalin idaresinin kötülüklerini, ülkeye ve Parti'ye verdiği zararları anlatmıştır. Kruşçev, Stalin'in davranışlarının Bolşevik siyasetiyle bağdaşmaz olduğunu, Lenin'in uzun süre önce kişi kültüne karşı uyarılarda bulunduğunu dile getirmiştir.⁴⁹ Kruşçev durumu dengede tutmaya çalışmıştı, Stalin imajını bütünüyle yok etmek istemiyordu çünkü ne de olsa kendisi Stalin'in adamlarından biriydi. Ülkeyi kontrol altında tutabilmek için de Stalin'in makinesine ihtiyacı vardı. Ancak söz konusu nutuk o döneme kadar Batı'da yapılan eleştirilerin çoğundan daha sert olmuştur.⁵⁰

XX. Kongre daha önce de söz ettiğimiz gibi Sovyet dış politikasına dair kimi yeni açılımlar getirmiştir. Birincisi, iki süper güç arasında çıkması olası nükleer savaşın önlenmesini amaçlayan "Barış İçinde Birarada Yaşama" ilkesi kabul edilmiştir. İkincisi, Yugoslavya ile ilişkileri düzeltmek ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'ndeki milliyetçi hareketlerle iyi ilişkiler kurmak için "Sosyalizmde Ayrı Yollar" tezi kabul edilmiştir. Ayrıca, Büyük devletlerle ekonomik ilişkileri geliştirmek ve Avrupa'daki gerginliği azaltmak amacıyla büyük bir barış kampanyası başlatılmıştır.⁵¹ XX. Kongre'de kabul edilen ve yukarıda kısaca bahsettiğimiz bu dış politika ilkelerinin her birine yeri

⁴⁸ Oral Sander, **XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1967, s. 9.

⁴⁹ Nikita Kruşçev, **XX. Kongre Gizli Raporu Kişi Kültüne Karşı**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Pencere Yayınları, 1991, ss. 10-49.

⁵⁰ Tanju Akad, **op.cit.**, s. 77.

⁵¹ **Ibid.**, s. 9-20.

geldiğinde ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

B. Barış İçinde Birarada Yaşama İlkesi

XX. Kongre Sovyet dış politikası üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu etkilerin başında Barış İçinde Birarada Yaşama anlayışının Sovyet hükümeti tarafından resmen bir dış politika ilkesi olarak ilan edilmesi gelmektedir.⁵² Gerçekte farklı sosyo-ekonomik sistemlerin varlığına dayanan Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi 30 yıl önce Stalin'in uygulamaya koyduğu Barış İçinde Birarada Yaşama (Мирное сосуществование/ Mirnoe sosuşestvovaniye) ilkesinin “gözden geçirilmiş” haliydi.⁵³ Yani Barış İçinde Birarada Yaşama Kruşçev'e ya da ekibine ait bir politikayı temsil etmemektedir. Stalin dönemindeki Birarada Yaşama anlayışı son derece sınırlıydı ve geçici bir stratejiyi ifade etmekteydi. Kruşçev ise söz konusu anlayışı taktik olmaktan çıkartarak Sovyet dış politikasının temel ilkesi haline getirmiş ve iki sistem arasında savaşların önlenebileceğini kabul etmiştir.⁵⁴

Kruşçev'i bu politikaya iten sebeplerden ilki – tıpkı Stalin döneminde olduğu gibi – ekonomiktir. Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin ekonomik bakımdan gelişmesini hızlandırmak istemiştir. Bunun için de ticarete ve Batı ile işbirliğine ihtiyaç duymuştur. Kruşçev'in düşüncesine göre Sovyet komünizminin ekonomik üstünlüğü gerçekleşecek olursa, bu diğer ülkelere de tesir edebilirdi. Kısacası, barış politikasında Sovyetlerin ekonomik menfaati olmuştur.⁵⁵

⁵² Sander, **op.cit.**, 1967, s. 10.

⁵³ Aslında “Barış İçinde Birarada Yaşama” anlayışı Sovyet yöneticiler tarafından 1920'li yılların başında kullanılmaya başlanmıştır. Georgiy Çiçerin, Lenin'in talimatı üzerine 1922 yılında Cenova Konferansı'nda farklı politik sistemlere sahip devletlerin birarada yaşayabileceğini ve ekonomik işbirliği yapabileceklerini uluslararası alanda ilk defa dile getirmiştir. Lenin'in ortaya koyduğu kapitalist ülkelerle karşılıklı menfaatler zemininde ekonomik işbirliği yapmayı öngören bu dış politika anlayışı, Stalin tarafından devam ettirilmiş ve resmen kabul edilmiştir. İ. Çalışev, “O Doktrinalnıh Osnovah Sovetskoy Vneşney Politiki v Godı Holodnoy Voyni”, Leonid Nejinskiy (ed.), **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godı “Holodnoy Voyni” (1945-1985). Novoye Proçtenıye**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1995, s. 10.

⁵⁴ **Ibid.**, s. 24

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 19. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, s. 239.

İkincisi, Sovyetler Birliği'nin 1949'da ABD'nin atom tekeli ortadan kaldırmamasından sonra iki ülke arasında nükleer silah bakımından bir denge oluşmuştur. Ancak 1957 yılında Sovyetler uzaya ilk kıtalararası balistik füze fırlatınca, stratejik denge Sovyetlerin lehine bozulmuştur. Fakat aslında bakılırsa, Sovyetler, yalnızca, kısa vadeli bir zafer kazanmıştır, çünkü kısa bir süre sonra ABD, Sovyetleri izlemiş ve füze kapasitesini SSCB'ninkinden kat kat öne taşımıştır. Ortaya çıkan bu yeni şartlar Sovyet hükümeti tarafından yürütülen Barış İçinde Birarada Yaşama kampanyasının hızını artırmıştır. Zira nükleer bir savaş komünizmin son 40-50 yıl içinde elde ettiği bütün başarıları ortadan kaldırabilirdi.⁵⁶ Buradan şunu anlıyoruz ki söz konusu ilke Sovyetlerin kendi arzuları ile kabul ettikleri bir durum değildi. Barış İçinde Birarada Yaşama politikası olası nükleer bir savaş ihtimalini bertaraf edebilecek zorunlu bir politikaydı. Kruşçev'in 1955 yılında söylediği gibi, "Sovyet Rusya istese de, istemese de, sosyalist ve kapitalist sistemler dünya üzerinde bir gerçek olarak var olmakta devam etmektedir."⁵⁷

Stalin'in Barış İçinde Birarada Yaşama politikasında da olduğu gibi Barış İçinde Birarada Yaşama zorunluluğu geçici bir devre olarak kabul edilmiştir. XX. Kongre'de ifade edildiği gibi, "sosyalizme geçiş farklı zamanlarda ve farklı ülkelerde olacak ve bu süreç arasında iki sistem birarada var olacaktır"⁵⁸. Bununla birlikte Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi sınıf mücadelesini de sona erdirmeyecektir. Hatta barış şartları içinde sınıf mücadelesi eskisinden daha şiddetli devam edecektir. Ancak bu mücadele, dönemin yeni şartlarına uygun metot ve taktiklerle yapılacaktır. Kruşçev'in Barış İçinde Birarada Yaşama politikası ideolojik mücadeleye vurgu yapmaktaydı ve kapitalist blok ile ideolojik alanda mücadeleyi öngörmekteydi. Ancak genel anlamda Barış İçinde Birarada Yaşama Batı ile ekonomik ve siyasi işbirliğini içinde barındıran sınıf mücadelesinin özel

⁵⁶ Best., **op.cit.**, s. 265.

⁵⁷ Fahir Armaoğlu, "Barış İçinde Birarada Yaşama'nın Sovyet Yorumu", **AÜSBFD**, Cilt 27, Sayı 3, 1972, s. 291

⁵⁸ **Ibid.**, s. 292.

bir şekli olarak ifade edilmekteydi. Özetle, askeri mücadele yerine ekonomik ve teknolojik yarış tercih edilmiştir.⁵⁹ Belirtmek gerekir ki, Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesinin esas prensibi nükleer bir savaştan kaçınmaktır. Oysa yerel ve sınırlı çaptaki savaşlar sınıf mücadelesinin bir vasıtası olduğunda Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesine rağmen daima bir ihtimaldir. Yani barışçı şartlar altında bir ülkede komünizmin yerleştirilmesi mümkün olmadığı zaman, askeri müdahale tek yol olarak öngörülmektedir.⁶⁰ Bu demek oluyor ki, Kruşçev bir bakıma Stalin döneminin politikalarını uluslararası ortamın yeni şartlarına uydurarak sürdürmüştür.

27 Ocak – 4 Şubat 1959 tarihlerinde SBKP XXI. Kongresi toplanmıştır. Bu Kongre’de Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesinin bir devamı sayılabilecek “Barışçı Rekabet” kabul edilmiştir. Kruşçev bu Kongre’de yeni koşullar altında komünizmin zaferinin üçüncü bir metotla gerçekleşebileceğini ilan etmiştir. Bu, Sovyetlerin ekonomik tehdidi, yani iki sistemin rekabeti ile mümkün olacaktı. Yani iki kamp arasındaki rekabet, komünizmin Batı’nın ekonomik sistemine olan üstünlüğünü gösterecekti. Kruşçev söz konusu kongrede şunu söylemiştir: “Biz, silah yarışında, hidrojen, atom bombaları ve füzeler imalinde değil, fakat mamul maddeler, et, süt, giyim, ayakkabı ve diğer tüketim mallarında rekabet etmek istiyoruz.”⁶¹ Kısacası nükleer silahların yıkıcı gücü ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş olasılığını ortadan kaldırmaktaydı. Böylece asıl çatışma ekonomik alanda olacaktı. Sovyetler Birliği’nin kabul ettiği bu yeni dış politika anlayışları ışığında iki Blok arasındaki ilişkilerin yumuşayacağı bekleniyordu, ancak bu gerçekleşmedi. Zira Kruşçev ve ekibinin komünizmin zaferine ve sosyalist üretim şeklinin kapitalist üretim şekline kıyasla sahip olduğu kesin üstünlüğe olan inancı Sovyet yöneticilerinin uluslararası durumun gerçek resmini görmesini engellemekteydi. Bu da iki kampın uzlaşmasını zorlaştırmış kimi zaman ise imkânsız kılmıştır.

⁵⁹ Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 123.

⁶⁰ Armaoğlu, **op.cit.**, 1972, s. 295

⁶¹ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 27 – 28.

C. ABD ile İlişkiler ve Soğuk Savaş'ın Tırmanması

1953 yılında hem SSCB'de hem de ABD'de, Soğuk Savaş'ın başlamasından beri ilk liderlik değişimleri gerçekleşmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin yeni yönetimi, uluslararası gerginliği yumuşatmak ve Batı ile uyumsuzlukları çözmek için yeni yollar aramaya başlamıştır. Ancak Eisenhower ve ekibi, Moskova'nın bu tutumunu propaganda kampanyası olarak değerlendirmiştir. Dahası ABD Dışişleri Bakanı John Dulles, komünizme karşı savaşı daha da büyük bir azimle sürdürmeye kararlıydı.⁶² Bu yaklaşım çerçevesinde iki süper güç arasında başlatılan nükleer silahlanma yarışı giderek hız kazanacak ve Kruşçev dönemine damgasını vuracak olan krizlere neden olacaktır. Bu kapsamda Kruşçev dönemi Sovyet-Amerikan ilişkilerini iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci Dönem, 1953-1956 yıllar arası, görece istikrarlı ve gerilimlerin azaldığı bir dönemi ihtiva etmektedir. İkinci Dönem, 1956-63 yıllar arası, silahlanma yarışının giderek hız kazandığı ve nükleer savaş tehlikesinin en güçlendiği dönemi kapsamaktadır.

1. Cenevre Zirvesi

Kore Savaşı ile birlikte iki süper güç hızlı bir şekilde konvansiyonel ve nükleer silah depolamaya girişmişlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi, 1952 yılında ABD, 1953 yılında SSCB ilk hidrojen bombalarını başarıyla test etmişlerdir. 1954 yılına gelindiğinde ABD Dışişleri Bakanı John Dulles, ABD'nin Komünist meydan okumasına karşılık vermesinin gerektiğini bildirmiş ve ABD'de "**topyekûn mukabele**" olarak bilinen strateji kabul edilmiştir.⁶³ Söz konusu strateji herhangi bir saldırı durumunda orantısız bir şekilde misillemeyi öngörmekteydi. Bu kapsamda Sovyetler Birliği'nin ABD'nin etki

⁶² McMahon, **op.cit.**, s. 84.

⁶³ Eisenhower yönetimine göre önemli olan, olası bir saldırı gerçekleştirecek düşmanı yok etme kapasitesine sahip olmak değil, onu saldırıdan caydırmaktır. William Martvel and Paul Savage, **Strategic Nuklear War**, Connecticut, Greemrood Press, 1986, p. 12.

alanına girmesi üzerine ABD hızlı bir şekilde Sovyet şehirlerine ve tesislerine karşı atom silahlarını kullanmayı planlamıştır.⁶⁴ Buna ek olarak Amerikalı strateji uzmanları Batı Almanya'nın Avrupa'nın müdafaası için vazgeçilmez olduğunu düşünmekteydiler. Ayrıca Federal Alman Cumhuriyeti'nin Batı Kampı ile kenetlenmesi için “yeniden silahlanmış ve tam egemenliğine kavuşmuş bir Almanya'ya” gerek olduğuna da inanmaktaydılar.⁶⁵ Bu kapsamda Mayıs 1955'te Federal Almanya Cumhuriyeti NATO'ya alınmıştır.

SSCB, ABD'ye ayak uydurmak için tüm gücüyle çalışmıştır. Özellikle ABD Avrupa'ya taktik nükleer füzeler konuşlandırınca Sovyetler, karşı-önleme silahlarının üretimine ağırlık vermiştir.⁶⁶ Bu yönelim özellikle Sovyet Hava Savunma Kuvvetleri'nde yapısal değişiklikler yaratmıştır. Mayıs 1954'de Moskova'da gerçekleştirilen askeri geçit töreninde Kuzey Kutbu'ndan ABD topraklarına ulaşabilen ilk kıtalararası bombardıman uçakları MYA-4 Bison ve TU-95 tanıtılmıştır.⁶⁷ Bununla birlikte ülkedeki ekonomik zorluklar, 1950'lerin ortasına doğru Moskova'nın fazlasıyla yüksek savunma bütçesini azaltmaya zorlamıştır. Buna bağlı olarak Temmuz 1955'te gerçekleştirilen Cenevre Zirvesi'nde Moskova, konvansiyonel silahların azaltılmasını, atom silahlarının yasaklanmasını ve yeni bir savaş tehdidinin ortadan kaldırılmasını öngören bir öneride bulunmuştur.⁶⁸ Batılı güçlerin bu konudaki önerileri ise mevcut silahların ve silahlı kuvvetlerin kontrol ve denetimi üzerine kurulmuştur. Örneğin, ABD Başkanı Eisenhower, mevcut silahların durumu hakkında SSCB ve ABD arasında karşılıklı olarak bilgi alışverişini ve her ülkenin topraklarının havadan keşfedilmesi ile ilgili “açık

⁶⁴ Şafak Oğuz, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO'nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri ve Türkiye**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bilal Karabulut), Ankara, (Gazi Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı), 2014, s. 78.

⁶⁵ Macmahon, **op.cit.**, s. 81.

⁶⁶ Acar, **op.cit.**, s. 183.

⁶⁷ A.D. Bogaturov, V.V. Averkoy, **op.cit.**, s. 115.

⁶⁸ B. Mihaylenko, “Borba za Razoruženije v Sovetskom Diskurse Perioda Holodnoy Voyni”, *Mejdunarodniye Otnoşeniya*, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19414/1/iuro-2013-112-14.pdf>, (25. 03. 2018)

semalar” projesini önermiştir. Sovyet yönetimi, uluslararası bir kontrol tesis etme planına karşı çıkınca görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.⁶⁹ İlerleyen yıllarda da devam eden nükleer silah denemelerinin ve silahların yayılmasının önüne geçmek için görüşmeler, ABD’nin bu sorunu uluslararası kontrol üzerinden çözmeye çalışması, SSCB’nin de buna karşı çıkması nedeniyle başarısızlığa uğrayacaktır.⁷⁰ Bu konudaki ilk somut adım ancak 1963 yılında atılacaktır.

Cenevre Zirvesi’nde Almanya sorunu da ele alınmıştır. Ancak bu konuda – tartışılan diğer önemli konularda da olduğu gibi – herhangi bir atılım gerçekleştirilmemiştir. Cenevre Zirvesi’nin sona ermesinden iki ay sonra Moskova Federal Almanya’yı tanımıştır. Böylece Cenevre Zirvesi’nde, “Soğuk Savaş’a yol açan sorunların hiçbirisi üzerinde ciddi incelenme yapılmadan” mevcut düzen onaylanmış ve Soğuk Savaş’ın geri kalan yıllarında, iki Almanya’nın birleştirilmesi konusu uluslararası gündemden çıkmıştır.⁷¹ Kruşçev ve ekibi, Batı Bloku ile bütünleşmiş bağımsız bir Batı Almanya’nın askeri güç dengesini ABD lehine bozacağına farkındaydı. Fakat böyle bir durum en azından, yeniden birleşmiş, bağımsız bir Almanya’nın Sovyetler Birliği’nin güvenliği açısından gelecekte olası bir tehdit olarak çıkmasından daha az riskliydi.⁷² Böylece Alman sorunu çözülmemiş olsa da, en azından dondurulmuştur.

2. Berlin Krizi

Cenevre Zirvesi’nde nükleer silahların yasaklanması konusu çıkmaza girince 1950’lerin ikinci yarısında ABD ve SSCB bu konuyu sadece nükleer denemelerin sınırlandırılması çerçevesinde görüşmeye başlamıştır. Müzakereler yavaş ilerlemesine

⁶⁹ A. Gromiko i V. Ponamoreva, *İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1945-1980*, Tom 2, <http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/hvp2.pdf>, (25. 03. 2018).

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 15. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 498.

⁷² Macmahon, *op.cit.*, s. 82.

rağmen başarıyla sonuçlanmış ve 1957 yılının ortasında iki ülke arasında antlaşmanın imzalanması kararlaştırılmıştır.⁷³ Ancak Aralık 1956'da gerçekleşen NATO özel oturumunda Avrupa ülkeleri, Washington ile nükleer alanda işbirliği ölçeğini genişletmek istediklerini ortaya koymuşlardır. Müttefiklerinin etkisiyle ABD yönetimi, Avrupa ülkelerinin acil durumlarda Amerikan nükleer silahlarına erişim hakkını tanımaya karar vermiştir. Bu çerçevede SSCB ile yapılması planlanan antlaşma ABD'nin Avrupalı müttefikleri ile ilişkilerine zarar verebilirdi. Zira Fransa ve Batı Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri Washington'u, ulusal güvenlik çıkarlarını ihlal etmekle suçlamışlardır. Bunun sonucunda Washington, SSCB ve ABD arasında nükleer denemelerin sınırlandırılması konusunda yapılan müzakereleri dondurmıştır.⁷⁴ Mart 1957'de ise Eisenhower ve MacMillan İngiltere topraklarına altmış **Thor** füzesi konuşlandırma konusunda anlaşmışlardır.⁷⁵

SSCB buna, kıtalararası füzeler geliştirme çalışmalarını hızlandırarak karşılık vermiştir. Ağustos 1957'deki SS-6 ilk kıtalararası balistik füze denemesi ve iki ay sonra dünyanın ilk yapay uydusunu yörüngeye yerleştirmesiyle bu çalışmalar başarıyla sonuçlanmıştır.⁷⁶ Sovyetler Birliği'nin kıtalararası balistik füze kabiliyetini elde etmesi ve termonükleer silahlar dâhil nükleer silah sayısı konusunda ABD ile rekabet edebilecek seviyeye gelmesi ABD'nin diğer ülke topraklarına nükleer silah konuşlandırma işlemlerini hızlandırmıştır.⁷⁷ Bu kapsamda Aralık 1957'de gerçekleşen NATO özel oturumunda İngiltere'ye 60 adet **Thor**, İtalya'ya 30 adet Jüpiter ve Türkiye'ye 15 adet Jüpiter füzesi yerleştirilmesine karar verilmiştir.⁷⁸

⁷³ Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 139.

⁷⁴ **Ibid.**

⁷⁵ **Ibid.**, s. 140.

⁷⁶ Acar, **op.cit.**, s. 183.

⁷⁷ Şafak Oğuz, **op.cit.**, s. 98.

⁷⁸ **Ibid.**, s. 94.

Moskova, Batı Avrupa ve Türkiye’de Amerikan füzelerinin konuşlandırılmasını ve Batı Almanya dâhil Batı Avrupa ülkelerinde nükleer başlıkların depolanmasını öngören NATO Konseyi kararına asimetrik bir yanıt vermiştir. Ocak 1958’de Moskova, Kızıl Ordu’nun asker sayısının 300 bin kişi azaltıldığını duyurmuştur. Bu kararın asıl nedeni Kruşçev’in geleneksel askeri kuvvetleri, nükleer silah ve füzelerle değiştirmesine yönelmesi ve Sovyet ekonomisinin daha fazla işgücüne ihtiyaç duymasıdır.⁷⁹ Ancak Moskova asker sayısının azaltılması kararını Federal Almanya Cumhuriyeti başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin kamuoyunu etkilemek üzere bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Askeri birliklerinde indirimle gidilmesinin yanı sıra Sputnik-I’in uzaya fırlatılmasından iki ay sonra Sovyetler; Çekoslovakya, Polonya, Doğu Almanya ve Batı Almanya’da nükleer silahların bulundurulmasının yasaklanması teklifini yapmıştır. Dikkat çekmek gerekir ki, Sovyetlerin Çekoslovakya ve Polonya’da ilk kez ödün vermesi Sovyet diplomasisinin bir dönüm noktasına işaret etmekteydi. Ancak ABD hükümeti bu teklifi önemsemediği gibi NATO ülkelerinin toprakları üzerinde orta menzilli balistik füzelerin yerleştirilmesi sürecini hızlandırmıştır. Buna rağmen 9 Ocak 1958’de Sovyetler Birliği; nükleer bomba denemeleri, Orta Avrupa’da nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge ve Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Federal Alman Cumhuriyeti arasında uzlaşma konusunda bir zirve toplantısı teklif etmiştir. Bu öneri de reddedilince 26 Ocak’ta Sovyet hükümeti söz konusu isteklerini tekrarlamıştır. Hiçbir olumlu cevap alamayınca da 31 Mart 1958’de nükleer denemeleri tek taraflı olarak durdurduğunu açıklamış ve silahsızlanma görüşmelerini yeniden gündeme getirmiştir.⁸⁰ 1958’de ABD, SSCB ve İngiltere arasında nükleer silah denemelerinin ve silahların yayılmasının önüne geçmek için görüşmeler başlamıştır.⁸¹ Devam eden bu görüşmelere rağmen Batılı devletler, kendi

⁷⁹ Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 141.

⁸⁰ Hug Higgins, **Soğuk Savaş**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Koza Yayınları, 1975, s. 144.

⁸¹ Söz konusu görüşmeler beş yıl sürmüş ve ancak 1963’te Moskova’da atmosferde yapılan denemelere son veren **Sınırlı Test Yasağı Antlaşması** imzalanmıştır. Alexander Orlov ve d., **Osnovi Kursa İstorii Rossii**, 2-e İzdaniye, y.y., Prospekt, 2008, s. 589.

blokunu güçlendirmeye ve Batı Almanya'nın askeri kapasitesini kademeli olarak artırmaya devam etmişlerdir.⁸²

10 Kasım 1958'de Kruşçev, Berlin'in dörtlü statüsüne son vermek istediğini ve şehre giriş kontrolünü Doğu Almanya'ya bırakmak niyetinde olduğunu açıklamıştır. 27 Kasım 1958'de Berlin'de işgal devleti olarak yetki ve sorumlulukları bulunan ABD, İngiltere ve Fransa'ya birer nota vermiştir. Notalarda savaşın sona ermesinden on üç yıl geçmesine rağmen Berlin'in hala işgal altında olmasının bir “çelişki teşkil ettiğini” ve Batılı devletlerin Berlin'de bulunmalarının Doğu Almanya'nın güvenliğini ihlal ettiğini öne sürmüş ve söz konusu devletlerin 6 ay içinde askerlerini Batı Berlin'den çekmelerini talep etmiştir.⁸³ Aksi takdirde SSCB'nin Doğu Almanya ile ayrı bir barış antlaşması imzalayacağı ve Batı Berlin'de statükoyu sürdürme sorumluluğundan kaçınacağı tehdidinde bulunmuştur. Ayrıca notada SSCB, dört devletin Berlin'den çekilmesinden sonra şehrin Birleşmiş Milletler gözetiminde bir serbest şehir olması gerektiğini de bildirmekteydi.⁸⁴ Bu durum Batılı güçleri, DAC'yi tanıma ve onunla Berlin'e giriş haklarını konuşma ya da “geçiş belgelerini kimin mühürleyeceği teknik sorunu için savaş tehdidinde bulunma seçeneği ile karşı karşıya” getirmiştir.⁸⁵

Kruşçev'i Berlin konusunda sert bir politikaya iten birçok neden vardı. Birincisi, Batı Berlin'in Doğu Almanya üzerindeki katlanılmaz etkisiydi. Batı Berlin Doğu Avrupa'daki diğer ülkelerle kıyaslanınca gelişmiş, özgür ve refah içinde bir kentti. 1949 yılından itibaren 3 milyon kişi Batı Berlin'e kaçmıştı. Doğu Almanya hızla insan gücü kaybediyordu ve Sovyetlerden serbestçe gerçekleşen beyin göçünü durdurmayı talep

⁸² Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 142.

⁸³ Jack M. Schick, **The Berlin Crisis 1958-1962**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1971, p. 12.

⁸⁴ “Nota Sovetskogo Pravitelstva Pravitelstvam SŞA, Velikobritanii i Frantsii. Moskva 27 Noyabrya 1958”, <http://www.obraforum.ru/pdf/fourth.pdf>, (27. 03. 2018).

⁸⁵ Kissinger, **op.cit.**, s. 550.

etmekteydi.⁸⁶ İkincisi, 1957 sonunda başlatılan ve 1958 yılının başında da devam eden Orta Avrupa’da silahsızlanma çabaları başarısızlığa uğrayınca, Sovyetlerin nükleer gücünün ABD üzerinde etkili olacağından emin olan Kruşçev taktiğini değiştirerek Batılı devletleri konferans masasına oturtmaya zorlamak istemiştir.⁸⁷

Batılı devletler ultimatomu kabul etmemişler ve iki Almanya’nın birleşmesinin ancak serbest seçimlerle mümkün olacağını bir notayla bildirmişlerdir. Sovyetler, 10 Ocak 1959’da bu notaya verdikleri yanıtta, iki Almanya ile ayrı ayrı barış antlaşması imzalanması gerektiğini ve altı aylık süreden vazgeçtiklerini belirtmişlerdir. İşte Kruşçev diplomasisinin belirgin bir özelliği bu olmuştur. Önce güçlü pozisyonundan karşı tarafa psikolojik baskı uygulamaya çalışmış, sonra ise nispeten daha yumuşak yöntemlere geçerek uzlaşma yoluna girmiştir.⁸⁸ 1958-1961 yılları boyunca iki kamp arasında çeşitli müzakereler yapılmıştır. Bunların detaylarına girmeden, görüşmelerin hiçbirinden sonuç elde edilemediğini ve söz konusu yıllarda Berlin’in dünyanın en kritik noktası olduğunu belirterek bu müzakerelerin sadece en kritik olanına değinmek yeterli olacaktır.

Haziran 1961’de Sovyet lideri Viyana’da yeni ABD Başkanı John F. Kennedy ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Sovyet hükümetinin çözüme bağlamak istediği iki nokta vardı: Almanya’nın Doğu sınırının statükosu ve Federal Almanya Cumhuriyeti’nin nükleer silaha sahip olmasının önlenmesi. Viyana toplantısında J. Kennedy’den yaşça daha büyük ve daha tecrübeli olan Kruşçev, ABD Başkanını tecrübesiz bir siyasetçi sanmıştır. Bu nedenle Sovyet lideri gereksiz polemige girmiş ve aşırı sert davranarak uzlaşma fırsatını kaçırmıştır.⁸⁹ Kruşçev ultimatolumun süresini altı ay daha uzatmış ve ABD’nin Berlin için savaşa girmeyi istemesi durumunda “SSCB’nin bu konuda

⁸⁶ Joseph L. Noguee, Robert H. Donaldson, **Soviet Foreign Policy Since World War II**, Second Edition, New York, Pergamon Press, 1985, p. 127.

⁸⁷ Huggins, **op.cit.**, s.150

⁸⁸ Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 143.

⁸⁹ **Ibid.**

yapabileceği hiçbir şey yok...” diyerek Kennedy’yi uyarmıştır. Kruşçev’in bu tavrına karşılık olarak ABD Başkanı Kennedy, 25 Temmuz tarihli açıklamasında: “Komünistlerin ister aşamalı olsun ister güç kullanarak, bizi Berlin’den çıkarmalarına izin veremeyiz ve vermeyeceğiz”, diyerek Berlin için savaşımaya hazır olduğunu açıkça ortaya koymuştur.⁹⁰ Kennedy, söylemini desteklemek için savunma bütçesini önemli miktarda artırmış, yedek askerleri göreve çağırmış ve Avrupa’ya ek kuvvetler göndermiştir.⁹¹

Ancak Sovyetler Birliği savaşmak istemiyordu ve buna hazır değildi. Bu nedenle Sovyet lideri, Doğu Almanya vatandaşlarının Berlin üzerinden kaçışını önlemek için askeri çatışmayı en az kışkırtma ihtimali olan bir yola başvurmuştur. Bu kapsamda 13 Ağustos 1961’de Berlin’in doğusu ile batısını birbirinden ayıran ve Soğuk Savaş’ın sembolü haline gelen bir duvar inşa edilmiştir. Şehrin batı kısmına sadece güvenlik kontrol noktalarından geçilerek erişim sağlanmaktaydı. Batı temsilcilerinin Batı Berlin’e erişimini engelleyen önlemler ise alınmamıştır. Söz konusu olaylar Sovyet etki alanı çerçevesinde cereyan ettiği için Batılı devletler tarafından saldırganlık olarak nitelendirilemezdi.⁹² Bu nedenle Berlin Duvarı’nın inşası Batı’da eleştirilse de Washington, bunun ABD’nin saldırı tanımlanması içine girmediği gerekçesiyle olaya askeri olarak karşı koymamıştır. Sonuç olarak, Berlin Duvarı, Avrupa’nın iki kampa ayrılmasını doruğa ulaştırmış ve Berlin sorunundaki statükoyu güçlendirmiştir. Aynı zamanda süper güçlerin bu durumu kuvvet kullanarak değiştirme yoluna başvurmayacağı da iyice belirginleşmiştir.⁹³

⁹⁰ McMahan, **op.cit.**, s. 114.

⁹¹ Kissinger, **op.cit.**, s. 563.

⁹² Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 144.

⁹³ Kissinger, **op.cit.**, s. 571.

3. Küba Füze Krizi

Berlin bunalımının bir sonucu olarak, Sovyetler Birliği 31 Mart 1958’de tek taraflı olarak durdurdukları nükleer denemelere yeniden başlamıştır. XXII. Kongre’de Sovyetler’in en gelişmiş denizaltılara sahip olduğu ve diğer askeri alanlarda çok ilerlediği iddia edilmiştir. Aynı Kongre’de Kruşçev’in nükleer denemelere başladığını ilan etmesi, Sovyetler’in Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi çerçevesinde yürütülen yumuşak politikaların dışarıda sert bir askeri politikaya dönüştüğünün işaretiydi.⁹⁴ Kruşçev’in bu stratejisi Sovyetler Birliği’nin artan nükleer gücüne dayanmaktaydı. Kruşçev, ABD’nin nükleer bir saldırı sonucunda kesin bir zafere ulaşamayacağı için böyle bir girişimde bulunmayacağına inanmıştır. Nitekim adı geçen Kongre’de Kruşçev, Sovyet devletinin gücünü arttırması sonucu, savaşın önlenebileceğinden bahsetmektedir.⁹⁵

Gerçekten de, Berlin Krizi sırasında Kruşçev, Batı’nın büyüyen tehdidine karşılık olarak kıtalararası balistik füzelerinin sayısını artırmaya yönelmiştir. Bu çerçevede 1960 yılı itibariyle ABD’nin 18 kıtalararası füzesine karşılık, Sovyetler Birliği 35 füzeye sahip olabilmıştır. Ancak 1962 yılına gelindiğinde ABD, SSCB ile arasındaki füze uçurumunu kapatabilmiş ve SSCB’nin öncü konumuna son vermiştir.⁹⁶ Bu stratejik dengesizliği kendi lehine çevirmek için Kruşçev, Küba’ya füzeler yerleştirmek gibi sonu felaket olabilecek bir adım atmıştır. Bunun sonucunda Soğuk Savaş tarihinin en dramatik olayı – Küba Füze Krizi patlak vermiştir.⁹⁷

Kısaca Krizin genel çizgilerini hatırlatacak olursak, Krizin kökeni 1961 yılının baharına uzanmaktadır. Nisan 1961’de ABD, Küba’nın Castro hükümetini başarısızlığa uğrayan Domuzlar Körfezi müdahalesiyle devirmek istemiştir. ABD’nin Castro’yu

⁹⁴ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 37.

⁹⁵ **Ibid.**, s. 38.

⁹⁶ 1962 yılında ABD, 294 kıtalararası balistik füzesine karşılık, SSCB sadece 75 kıtalararası balistik füzesine sahipti. Acar, **op.cit.**, s. 184.

⁹⁷ Goldstein and Pevehouse, **op.cit.**, s. 71.

iktidardan düşürme girişimi, Küba liderini Sovyetler Birliği'nin desteğini aramaya yöneltmiştir. Böylece o zamana kadar SSCB ve Küba arasındaki siyasi ve ekonomik işbirliği bu olaydan sonra askeri alana kaymıştır.⁹⁸ Nitekim Domuzlar Körfezi'nden bir yıl sonra Kruşçev, nükleer füzeleri Küba'ya yerleştirmeyi önerince, Castro öneriyi kabul etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füze yerleştirmesinin birkaç nedeni vardı. Birincisi; ABD'yi Küba'yı işgal etmekten caydırmak ve böylece Küba'da Sovyet yanlısı rejimi himaye etmektir. İkincisi; Türkiye'ye yerleştirilen Amerikan Jüpiter füzelerine karşılık vermektir. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi; Sovyetler Birliği'nin stratejik nükleer silahlar konusundaki dezavantajını azaltmaktır.⁹⁹ Böylece 1962 yazında balistik füze alanlarının inşası için gerekli malzemeler Küba'ya gönderilmeye başlanmıştır.¹⁰⁰

ABD'nin U-2 casus uçakları, Küba üzerinde yaptıkları uçuşlarda, bu ülkede füze üslerinin bulunduğunu tespit edince, Kennedy yönetimi, bunun ABD'nin barış ve güvenliğine yöneltilmiş açık bir tehdit olduğunu belirtmiş ve bu sebeple söz konusu füzelerin sökülmesini istemiştir. Ayrıca 22 Ekim'de Kennedy, Sovyet füzelerinin Küba'ya yerleştirilmiş olduğunu kamuoyuna duyurmuş ve adaya askeri sevkiyatın yapılmasını engellemek için Küba'nın abluka altına alındığını açıklamıştır.¹⁰¹ 26 Ekim'de Kruşçev, ABD Başkanı Kennedy'ye nota göndermiştir. Bu notada Sovyet lideri, ABD'nin Küba'yı istila etmeme vaadi karşılığında adadaki füzeleri kaldırmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ertesi gün gönderilen bir notayla Kruşçev, Küba'yı istila etmeme vaadi yanı sıra Türkiye'deki kullanılmaya hazır füzelerin de kaldırılmasını talep etmiştir.¹⁰²

⁹⁸ Giuseppe Boffa, **İstoriya Sovetskogo Soyuzu**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1994, s. 476

⁹⁹ 1962 ortasında ABD'nin elindeki nükleer füze başlıklarıyla Sovyetler'in elindekiler arasındaki uçurum – 17'ye 1 oranında bir eşitsizlik – dikkate alındığında, SSCB'nin Küba füzeleri genel stratejik dengeyi değiştirmese de, ABD'deki hedefleri vurabilecek Sovyet füze başlığı sayısını iki, hatta belki üç kat artırabilecekti. Zira bu füzeler stratejik olmasa da psikolojik ve siyasi açıdan güç dengesini ABD'nin aleyhine değiştirecekti. McMahon, **op.cit.**, s. 124.

¹⁰⁰ Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 151.

¹⁰¹ Nogee and Donaldson, **op.cit.**, p. 139.

¹⁰² McMahon, **op.cit.**, s. 125-126; Best ve d., **op.cit.**, s. 302.

28 Ekim’de Amerikan ve Sovyet diplomatları arasında yapılan müzakereler olumlu sonuç vermiştir. Uzlaşma Kruşçev’in ilk notasına dayanmıştır. Yani SSCB, Küba’daki füzeleri kaldırmayı kabul etmiş, ABD da adayı istila etmeme garantisini vermiştir. Türkiye’deki Jüpiter füzelerine gelince, ABD’nin ısrarı üzerine bu füzelerin kaldırılması Küba Krizi ile ilişkilendirilmemiştir. Bunun nedeni Türkiye’deki füzelerin teknik olarak ABD’nin değil NATO denetimi altında olmasıdır.¹⁰³

Kruşçev ve Sovyet diplomatları, krize yönelik her açıklamada Sovyetler Birliği’nin tek amacının Küba’yı ABD müdahalesinden korumak olduğunu altını çizmiştir. SSCB geri adım atmış olsa da Kennedy’nin adayı işgal etmeme teminatı sayesinde bu amaca ulaşmıştır. Batılı yazarlara göre ise, Kruşçev Küba’ya füzeler yerleştirirken Berlin görüşmelerinde pazarlık şansını yakalamayı ummuştur.¹⁰⁴ Sovyetlerin açıklaması doğru olsa bile dünya kamuoyunun gözünde Sovyetler Birliği yenilgiye uğramış, bu da – Berlin Krizi’ndeki başarısızlığı da hesaba kattığımızda – Kruşçev’in imajına ciddi anlamda gölge düşürmüştür.

Sonuç itibarıyla, krizin ciddiyeti ABD ve SSCB’yi gerginliği yumuşatmak için nükleer denemeleri mümkün olan en alt düzeye indirmek için anlaşma masasına oturtmuştur. Nitekim Ağustos 1963 yılında Moskova’da Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere atmosferde yapılan denemelere son veren **Sınırlı Test Yasağı Antlaşması**’nı imzalamıştır. Antlaşmaya göre nükleer denemeler sadece yer altında yapılacaktır.¹⁰⁵ Söz konusu antlaşma aynı zamanda beş yıl sonra imzalanacak olan **Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması**’na da zemin hazırlamıştır.

¹⁰³ McMahon, **op.cit.**, s. 127.

¹⁰⁴ Kissinger, **op.cit.**, s. 657

¹⁰⁵ Nogee and Donaldson, **op.cit.**, s. 141.

D. Blok İçi İlişkiler ve Sosyalizmde Ayrı Yollar İlkesi

Sovyetler Birliği ülke içinde Stalin dönemine ait baskının azaltılmasını teşvik ettiği ölçüde komünist ülkelerle de ilişkilerini değiştirmeye başlamıştır. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Doğu Almanya ve Arnavutluk'ta Sovyetler'in sıkı kontrolü gevşemiştir.¹⁰⁶ Sovyetler Birliği'nin Blok içi ülkelere yönelik yeni politikası ekonomik ve ideolojik ortaklık öngörmekteydi. Kruşçev'e göre Stalin döneminde baskı ve terörle bir arada tutulan birlik, bundan sonra ortak ekonomik politika yardımıyla oluşacak olan ortak ideolojiyle tutulacaktı.¹⁰⁷ Bu nedenle Sovyetler Birliği'nde yaşanan reform sürecini Doğu Bloku ülkelere de kabul ettirmek son derece önemliydi. Bu çerçevede hemen hemen her ülkede öncelik ağır sanayiden tüketim maddelerine verilmeye başlanmış (kısa bir süre sonra bu değişecektir), kolektivizasyon sırasında köylüler üzerindeki baskının azaltılmasına ve genel olarak refah düzeyinin artırılmasına dikkat edilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca, Komünist Blok ülkelerinde – Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi – kollektif yönetim kurulmaya çalışılmıştır. Bu da söz konusu ülkelerde iktidar mücadelesine yol açmış ki en trajik örneği de Macaristan'da yaşanmıştır.

Doğu Bloku'nun yeni yapısı sadece ekonomik alanda inşa edilmiyordu. 14 Mayıs 1955'te sosyalist ülkeler tarafından "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Paketi" (Varşova Paketi) adında askeri ve siyasi birlik kuruldu. Sovyetler Birliği dışında adı geçen Paket'a Polonya, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk katılmıştır. Varşova Paketi üyeleri karşılıklı olarak barışı korumaya yönelik temennilerini dile getirmişler ve – aynı NATO'da olduğu gibi – üyelerden biri ya da birkaçı saldırı veya işgale uğrarsa karşılıklı askeri yardım öngörülmüştür. Rus yazarlarına göre, Varşova Paketi NATO'ya karşı kurulmuş ve Batı Almanya'nın bu ittifaka

¹⁰⁶ Sander, *op.cit.*, 1967, s. 6.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 9.

¹⁰⁸ Giuseppe Boffa, *op.cit.*, s. 450.

katılmasının resmi bir yanıtı olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Başka bir deyişle Rus yazarlarınca Doğu Avrupa ülkelerinin, yeniden yükselmeye başlayan Almanya tehdidine karşı birleşmesi çok doğal bir durum olarak algılanmaktadır. Ancak madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise bütün önemli meselelerde ortak hareket etmeyi öngören bu Pakt, Sovyetler Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirmiş ve Pakt'ı imzalayan ülkelerde Sovyet askerlerinin bulundurulmasını hukuki bir zemine oturtmuştur.¹¹⁰ Üstelik – ileride göreceğimiz gibi – Sovyet askerleri, Macaristan örneğinde olduğu gibi işgal söz konusu olmadığı halde bu ülkeye girecektir.

1. Yugoslavya ile İlişkilerin Normalleştirilmesi ve Sosyalist Blok'un Güçlendirilmesine Yönelik Politikalar

Blok içi dayanışmayı artırma gayretleri çerçevesinde 1955'te sosyalist ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir mesele de Yugoslavya ile 1948'den beri bozuk olan ilişkileri düzeltmek olmuştur. Bir takım zorluklarla yürütülen ikili görüşmelerin sonrasında 1955 yılında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya arasında Belgrat'ta ilişkilerin dostluğa dönüştüğünü açıklayan bir bildiri yayınlanmıştır.¹¹¹ Bu bildiri ile Yugoslavya'nın bağımsız iç ve dış politika yürütme, Doğu ve Batı'da müttefik arama hakkı kabul edilmiştir. Ayrıca iki ülke birbirleriyle olan ilişkilerini egemenlik, eşitlik prensipleri çerçevesinde yürüteceğini ve hiç bir sebepten dolayı – ekonomik, siyasi veya ideolojik olsun – birbirlerinin iç işlerine karışmayacağını bildirmiştir. En önemlisi de bundan sonra sosyalizme varmada izlenecek yollar ülkelerin iç meseleleri olduğu kabul edilmiştir.¹¹² Böylece, SBKP XX. Kongresi'nde resmen ilan edilen Sosyalizmde Ayrı Yollar ilkesinin ilk kez söz konusu bildiride kabul edildiğini görüyoruz.

¹⁰⁹ Bogaturov, (ed.), *Sistema Mejdunarodnih Otnoşeniy v Çetireh Tomah 1918-2002. Sobitiya i Dokumenti*, Tom 4, Moskva, Moskovskiy Raboçiy, 2003, s. 120.

¹¹⁰ Noguee and Donaldson, *op.cit.*, s. 91.

¹¹¹ Nolfo, *op.cit.*, s. 822.

¹¹² Boffa, *op.cit.*, 1994, s. 455.

Duygu Sezer 1967 yılında “Khrushchev Devrinin Blok-İçi Meseleleri” adlı eserinde Kruşçev’in Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltme çabasını şöyle açıklamıştır: “Tito’nun iç muhtariyeti kabul edilip, Yugoslav ve Sovyet Komünist Partileri arasındaki ortak bağlar kuvvetlendirilecekti. Bu ortak bağlar üzerinde önemle durulacak ve diğer Doğu Avrupa memleketlerinde de rejimlerin aynı derecede kuvvetli olmaları teşvik edilecekti. Neticede, bütün blok memleketleri, aynı doktrine göre hareket eden kuvvetli parti diktatoryaları vasıtasıyla birbirine yaklaşacaklar ve bu yakınlaşma entegre bir ekonomi ile daha da kuvvetlenecekti.”¹¹³

Sosyalizmde Ayrı Yollar ilkesine dönecek olursak, böyle bir ideolojik değişiklik yardımıyla Yugoslavya ile münasebetleri düzeltmek arzusunun yanı sıra özellikle Asya ile Afrika’daki milliyetçi hareketlerle iyi ilişkiler kurmak gayreti yatmaktadır. Ancak XX. Kongre’de Stalin’in kötülenmesi ve sosyalizmde ayrı yollar ilkesinin kabulü Polonya ve Macaristan gibi ülkelerinin halkları üzerinde büyük etki yapmış ve onları harekete geçirmiştir.¹¹⁴

2. Polonya ve Macaristan Ayaklanmaları

Stalin döneminde Sovyetler Birliği, Komünist hareketinin lideri olarak kendini konumlandırmıştır. Bütün sosyalist devletler Sovyetler’in örneğini izlemeyi kabul etmiştir. Lenin’in sosyalizme varmada ayrı yollarla ilgili bütün sözleri yasaklanmıştır. Bu bağlamda XX. Kongre Sovyetler Birliği’nin Doğu Bloku ilişkilerinde önemli gelişmelere yol açmıştır. Nitekim yukarıda vurgulandığı gibi, adı geçen Kongre’de Yugoslavya ile ilişkileri düzeltmek ve etki alanını Asya ve Afrika’da genişletmek isteyen Kruşçev yönetimi, sosyalizme ulaşmada farklı yolların olduğunu kabul etmiştir. Üstelik bu politika

¹¹³ Sezer, **op.cit.**, s. 10.

¹¹⁴ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 14-15.

doğrultusunda Nisan 1956'da Kominform dağıtılmıştır.¹¹⁵ Ancak Sosyalizmde Ayrı Yollar ilkesi Destalinizasyon politikası ile birleşince Doğu Avrupa'da Stalin taraftarı idarecilere ve bilhassa Sovyetler Birliği'ne karşı ayaklanmalar meydana gelmiştir.¹¹⁶ Neredeyse bütün ülkelerin komünist hareketi Stalin modelini reddederek Sovyet denetimine karşı rahatsızlık duymaya başlamıştır. Ancak söz konusu krizin en ağır örnekleri Polonya ve Macaristan'da meydana gelmiştir.¹¹⁷ İki ülkede de kriz – birkaç gün arayla – Ekim 1956'da patlak vermiştir. Hem Macaristan hem Polonya'da – temelinde Sovyet denetimine karşı beslenen duygular yatan – geniş halk ayaklanmalarıyla karşı karşıya olan Sovyet hükümeti, kriz boyunca çok zor kararlar vermek zorunda kalmıştır.

Polonya ve Macaristan'daki olayların ayrıntılarına burada girmeyeceğiz.¹¹⁸ Kısaca değinecek olursak, Haziran 1956 tarihinde Polonya'nın Poznan şehrinde daha iyi çalışma ve yaşam koşulları talepleriyle geniş çaplı gösteriler ile bir genel grev düzenlenmiş ve çok kısa sürede sert ve kanlı bir biçimde bastırılmıştır.¹¹⁹ Poznan protestoları, daha sonra Polonya Ekimi olarak adlandırılacak ve daha az Sovyet etkisinde bir hükümetin iş başına gelmesine yol açan olayların da dönüm noktası olacaktı. Nitekim 20 Ekim'de Varşova'ya gelen Parti idarecilerinin ve halkın kararlı olduğunu gören Kruşçev'in de dâhil olduğu bir Sovyet delegasyonu askeri müdahaleden vazgeçerek Polonya Komünist Partisi Merkez Komitesi ile anlaşma masasına oturmuştur. Uzun görüşmeler neticesinde “kendi sosyalizmini belirleme” fikrini savunan ve Polonya'nın milli kahramanı olan Gomulka, Genel Sekreter olmuştur. Ancak Polonya, Sovyetler Birliği'nden kopmayacağını ve sosyalizmden ayrılmasının da söz konusu olmayacağını

¹¹⁵ Erel Tellal, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000, s. 106.

¹¹⁶ Bogaturov, Averkov, **op.cit.**, s. 150.

¹¹⁷ Boffa, **op.cit.**, 1994, s. 458

¹¹⁸ Polonya ve Macaristan ayaklanmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: L. Nejnskiy, (ed.), **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni”1945-1985. Novoye Proçteniyе**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1995; Kissinger, **op.cit.**, s. 611.

¹¹⁹ Noguee and Donaldson, **op.cit.**, s. 205.

kabul etmişti, buna karşılık olarak Kremlin de Polonya'nın işlerine karışmayacaktı.¹²⁰

Macaristan ayaklanması ise Süveyş Krizi ile aynı anda patlak vermiş ve Sovyetler için adeta milletlerarası bir dert olmuştur. 25 Ekim'den itibaren gösteriler ve genel grevler Macaristan'ın her tarafına yayılmıştır. Halk; hürriyet, serbest çok-partili seçimler ve Sovyet askerlerinin Macaristan'dan çıkmasını istemekteydi.¹²¹ 31 Ekim'den itibaren Sovyet tankları Budapeşte'yi tamamen muhasara altına almıştır. Ancak bu halkı birleştirmiş ve ayaklanmayı kuvvetlendirmiştir. Halkı yatıştırmak için "reformcu komünist" Imre Nagy, Başbakanlığa getirilmiştir.¹²² Ancak bundan kısa süre sonra Imre Nagy, Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan ayrıldığını ve tarafsızlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Moskova, Macarların bağımsızlık umutlarını kırmak için silahlı müdahaleye girişmiştir. 4 Kasım sabahında yüzlerce Sovyet tankı Budapeşte'ye girmiş ve Macaristan ayaklanması kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Imre Nagy düşmüş, yerine ise Janos Kadar getirilmiştir.¹²³

Görüldüğü gibi, her ne kadar Sovyet sistemi XX. Kongre'den sonra değişmiş gibi de görünmüşse de özünde aynı kalmıştır. XX. Kongre'de sosyalizmde ayrı yolların varlığı kabul edilse de Moskova, Doğu Bloku içinde çözümlere izin vermeyeceğini ortaya koymuştur. Kruşçev'in "hoş gördüğü farklılaşma sınırlı ve özel amacı olan bir farklılaşmaydı"¹²⁴ ve dünya komünist hareketinin birliğine zarar vermeyecekti. Stalin döneminin aşırı baskısı ve sert politikalarını hafifletme çabaları istenilen şekilde sonuçlanmayınca Moskova, kendi nüfuz küresini kuvvet kullanarak korumak zorunda kalmıştır. Bu da Sosyalizmde Ayrı Yollar ilkesinin sadece Yugoslavya ve Afrika ile Asya

¹²⁰ **Ibid.**, s. 206.

¹²¹ B. Jelitskiy, "Budapeşt-Moskva: 1956 God", Leonid Nejinskiy (ed.), **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi "Holodnoy Voyni"1945-1985. Novoye Proçteniye**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1995, s. 257.

¹²² Kissinger, **op.cit.**, s. 535-536.

¹²³ B. Jelitskiy, **op.cit.**, s. 259.

¹²⁴ Sezer, **op.cit.**, s. 26

lkelerinin gözüne girmek için kabul edildiğini ve o günün Ŗartlarının gerektirdiği bir taktikten baŖka bir Ŗey olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, 1957 yılından itibaren sosyalist Blok içindeki geŖemeyi önleyecek tedbirler alınmaya baŖlamıŖtı ve Destalinizasyon kampanyası yavaŖlatılmıŖtı. Nitekim kamp içindeki bağımsızlık hareketlerine son vermek ve sosyalist kampın bütünlüğünü sağlamak amacı ile Kasım 1957’de Moskova’da Komünist Partiler Konferansı dzenlemiŖtir.¹²⁵ Söz konusu Konferansta revizyonizmin, yani bağımsız yolların, tehlikesi üzerinde durulmuŖtur, sosyalizmde ayrı yollar ilkesine ise hiç deđinilmemiŖtir.

3. Çin – Sovyet Ayrılığı

Sovyetler Birliği’nde Destalinizasyon politikasının en hareketli dönemi aynı zamanda Çin-Sovyet dayanıŖması ve iŖbirliđinin de en hareketli dönemiydi. 1954-1958 yıllarında Sovyetler tarafından Çin’e yapılan ekonomik yardım en yüksek noktaya ulaŖmıŖtır. Ayrılık ncesi iki ülke arasında eŖitli teknolojik anlaŖmalar mevcuttu. Sovyetlerden binlerce ekonomist ve yüzlerce siyasi danıŖman Çin’e yardım etmek için gnderilmiŖtir.¹²⁶ 1958 yılında ise KruŖev “Çin Halk Cumhuriyetine saldırı, Sovyetler Birliği’ne saldırıdır” demiŖtir.¹²⁷ Ancak iki ülke arasında iliŖkiler iyi görünse de aslında Stalin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği tarafından kabul edilen BarıŖ içinde Birarada YaŖama ilkesi ve Destalinizasyon kampanyası Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong tarafından bir sapma olarak eleŖtirilmiŖtir.¹²⁸ Destalinizasyon politikasının eleŖtirilmesinin nedeni Mao Zedong’un – Stalin’in Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi – Çin’de bir kült olmasıdır.¹²⁹

¹²⁵ Noguee, Donaldson, **op.cit.**, s. 208.

¹²⁶ Mackintosh, **op.cit.**, s. 245.

¹²⁷ S.Lavrenov, İ. Popov, **Sovetskiy Soyuz v Lokalnh Voynah i Konfliktah**, Moskva, Astrel, 2003, s. 336.

¹²⁸ B. Kulik, “Sovetsko-Kitayskiy Konflikt v Kontekste Mirovoy Politiki”, Leonid Nejinskiy (ed.), **Sovetskaya VneŖnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proteniyeye**, Moskva, Mejdunarodniye OtnoŖeniya, 1995, s. 388.

¹²⁹ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 19.

1950'lerin sonlarında – Kongre'den beri gerginleşen – Sovyet-Çin ilişkilerindeki ideolojik ayrılık iyice derinleşmeye başlamıştır. Sorun asıl olarak Marksizm-Leninizm'e dair teorik ve ideolojik tartışmalardan kaynaklanmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin 1957 yılının sonunda balistik füzeyi uzaya fırlatarak stratejik üstünlüğü kazanması Çin ile Sovyet Rusya arasında dış politikadaki görüş ayrılıklarının açığa vurulmasını tahrik etmiştir.¹³⁰ Çin Komünist Partisi, artık Sovyetler Birliği'nin stratejik üstünlüğe dayanarak Batı devletlerine karşı daha sert bir politika takip etmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Sovyetler'e göre ise, her iki tarafın da elinde nükleer silahlar bulunduğu için anlaşmazlıkların bir nükleer savaşa dönüşmesi sosyalist blok da dâhil herkes için çok yıkıcı neticeler doğuracaktır.¹³¹

Bununla birlikte Ekim 1957'de Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında, Çin'e model bir atom bombası ve bazı nükleer bilgilerin verilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştı. Fakat Kruşçev'in ABD seyahatinden iki ay önce, Sovyetler bu anlaşmayı feshetmişti. Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1950'lerin sonunda yeniden alevlenen Berlin krizi çerçevesinde SSCB, nükleer denemeleri ve Orta Avrupa'da nükleer silahlardan arınmış bir bölge olması konusunda Batı ülkelerini anlaşma masasına oturtmaya çalışıyordu, bu yüzden Çin'i nükleer silah yapımında destekleyemezdi. Ancak Çin'e göre bu durum, kendilerine yapılmış bir ihanet ve ABD'ye verilmiş bir tavizdi.¹³²

1958 yılında dış politikadaki anlaşmazlıklara iç politikadaki anlaşmazlıklar da eklenmiştir. Şöyle ki Çin, halk komünü sistemini kurduğunu ve bu yolla birkaç yıl içinde komünizme varacaklarını ilan etmişti.¹³³ Bu da Sovyet yöneticileri tarafından şüpheyle karşılanmıştır, zira böyle bir iddia Komünist bloğunun bütünlüğünün ve Moskova'nın liderliğinin sorgulanmasına yol açabilirdi. Bunu izleyen yıllarda iki dev komünist devlet

¹³⁰ Lavrenov, Popov, **op.cit.**, s. 338.

¹³¹ Higgins, **op.cit.**, s. 165

¹³² Armaoğlu, **op.cit.**, 2015, s. 277

¹³³ Mackintosh, **op.cit.**, s. 253.

arasındaki askeri işbirliğine son verilmiş ve liderlik yarışı başlamıştır. Çin Komünist Partisi Sovyetler'e karşı propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Çin basınındaki yazılarda Barış İçinde Birarada Yaşama, Lenin'de geçici bir taktik iken, Sovyetler Birliği yönetiminin bunu devamlı bir prensip haline getirdiği ifade edilmekteydi. Kısacası Çin, Sovyetler Birliği'ni revizyonizm yolunda hızla ilerlediğini ve "Marksizm'e ihanet içerisinde olduğunu" belirtmekteydi. Buna karşılık olarak, Sovyetler de Mao'yu yanlış yola itilmiş bir dogmatist olarak nitelendirmiş ve 1960'da Çin'in sanayi gelişmesine katılan bütün Sovyet mühendis ve teknisyenlerini geri çağırmıştır. Sovyetlerin iddia ettiğine göre, Çinliler uzmanlarının tavsiyelerini göz ardı ederek bu geri çağırmayı mahsus kışkırtmışlardır.¹³⁴ Ancak birçok araştırmacı, Sovyet uzmanlarının Çin'den geri çağırılmasının haksız ve Kruşçev dış politikasının bir hatası olduğunu yazmaktadırlar. Nitekim daha sonra Sovyetler Birliği, uzmanlarını Çin'e tekrar göndermeye hazır olduğunu defalarca belirtmiştir (Kasım 1960, Ekim 1961, Kasım 1963), ancak Çin bu teklifleri geri çevirmiştir.¹³⁵ Isaac Deutscher SSCB'nin uzmanlarını geri çağırmasının etkisini şöyle anlatmaktadır: "Yarattığı etkiler kapsamlı bir askeri müdahalenin yapabileceği kadar şiddetli oldu. Çin'in sanayileşmesi yaklaşık beş yıl için kesintiye uğradı; çok daha uzun bir süre için yavaşladı. Milyonlarca işçi ansızın işsizliğe ve yoksulluğa mahkûm edildi ve köylere dönmek zorunda kaldı."¹³⁶ Anlaşılabacağı üzere, Moskova'nın bu tek taraflı kararı Çin'de büyük kırılganlık ve travmalar yaratmıştır. Fakat buna rağmen Çin Komünist Partisi 1960 yılının Kasım ayında Moskova'da toplanan 81 Komünist Parti Konferansı'na katılmıştır. Komünist Partiler arasında çıkacak olan uyuşmazlıkların çözüm yollarını ortaya koymak üzere toplanan bu Konferans sonucunda uzlaştırıcı bir bildiri yayınlanmıştır. Ancak sonuç itibarıyla söz konusu bildiri etkisiz

¹³⁴ Lavrenov, Popov, **op.cit.**, s. 338.

¹³⁵ Oleg Rahmanin, **İz İstorii Otnoşeniy SSSR i Kitaya (1917-1991)**, Moskva, Pomyatnik İstoriceskoy Mıslı, 2002, s. 26.

¹³⁶ Isaac Deutscher, **Tarihin İroneleri. Stalin'den Brejnev'e Sovyetler Birliği**, İstanbul, Belge Yayınları, 1991, s. 88-89.

olmuş, zira kısa bir zaman sonra iki ülke arasındaki gerginlik sınır çatışmaları çerçevesinde daha çok alevlenecek ve 1969 Mart'ında Sovyet ile Çin sınır muhafızları arasında birçok can kaybıyla son bulan silahlı çatışmalar yaşanacaktır.¹³⁷

E. Etki Alanını Genişletme Politikası ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile İlişkiler

Komintern'in dağılmasından sonra (1943) nerdeyse 1950'lerin ortasına kadar Üçüncü Dünya ülkeleri Sovyetler Birliği jeopolitiği açısından önem arz etmemekteydi. Asya-Afrika devletlerinin yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanmaya başlaması ve ardından 1955 yılında Bandung Konferansı'nda emperyalist ülkelere ayrı olarak bağımsız bir politika izlemeye kararlaştırmaları, her türlü sömürgeci söyleme karşı çıkan Sovyetler Birliği'ni o bölgeye yöneltmiştir.¹³⁸

Stalin'in ölümünden sonra Asya bölgesindeki Sovyet dış politikası değişmiştir. Diğer bölgelerde olduğu gibi farklı politik sistemlere dayanan devletlerin barış içinde bir arada yaşamasına ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine önem verilmiştir.¹³⁹ Afrika ve özellikle Orta Doğu'ya gelince, 1955 Şubat'ında Bağdat Paktı'nın kurulması Sovyetler Birliği'ni adı geçen bölgede daha aktif bir politika izlemeye itmiştir. Zira Bağdat Paktı'yla¹⁴⁰ Orta Doğu ikiye bölünmüş ve söz konusu Pakt'ı imzalamayan Arap devletlerini kendi etki alanına almak Moskova için son derece önemli olmuştur.¹⁴¹ Aynı zamanda, ABD'nin çevreleme politikalarına karşılık olarak Sovyetler'in, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Afrika'da yer alan sosyalist eğilimli ülke ya da

¹³⁷ Higgins, **op.cit.**, s. 170.

¹³⁸ Appolon Davidson, "Tropičeskaya i Yujnaya Afrika v XX Veke", **Novaya i Novejšaya İstoriya**, № 5, Moskva, 2000, s. 60.

¹³⁹ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 6.

¹⁴⁰ Bağdat Paktı, 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında Ortadoğu'da gelişen Sovyet nüfuzunu engellemek için kurulmuştur. Pakt, başından beri Arap Birliği'ne üye ülkelerden tepki aldığı için başarılı olamamıştır. Bu duruma, 1958 yılında Irak'ta monarşinin yıkılması da eklenince Irak Pakt'tan ayrılmıştır. 21 Ağustos 1959'da örgütün adı Merkezi Antlaşma Örgütü(CENTO) olarak değiştirilmiştir. Sönmezoğlu, **op.cit.**, 2000, s. 117-118.

¹⁴¹ "Sovetsko-Siriyskiye Otnoşeniya Formirovaniye Blijnevostočnoy Regionalnoy Sredi", <http://moyuniver.net/sovetsko-sirijskie-otnosheniya-i-formirovanie-blizhnevostochnoj-regionalnoj-sredy/> (01.01. 2018).

halkları siyasi, kültürel, ekonomik, teknolojik ve askeri bakımdan desteklemesi önem teşkil etmiştir.¹⁴²

Buna bağlı olarak 1955 yılından başlayarak Asya-Afrika devletleri ile ekonomik ve politik yakınlaşma çabaları başlatılmıştır. 1955 sonbaharında Kruşçev ve Bulganin Hindistan, Burma ve Afganistan'ı ziyaret etmişler ve bu ülkelere büyük krediler vermişlerdir.¹⁴³ 1956 yılında XX. Kongre'de etki alanı genişletme politikası çerçevesinde askeri müdahale ve tehdit yerine ekonomik yardım kullanılacağı açıklanmıştır. Kruşçev Kongre'de "Komünizmin zaferine olan inancımız, sosyalist üretim şeklinin kapitalist üretim şekline kıyasla sahip olduğu kesin üstünlük temeline dayanmaktadır." demiştir.¹⁴⁴ Aynı zamanda, yukarıda belirttiğimiz gibi, adı geçen Kongre'de az gelişmiş ülkelerin gözüne girmek için sosyalizme ulaşmada ayrı yolların var olduğu da kabul edilmiştir. Bu çerçevede XX. Kongre'de Lenin'in şu sözleri dile getirilmiş: "Bütün milletler sosyalizme varacaklardır. Bu, kaçınılmaz bir gerçektir; fakat hepsi aynı yoldan gitmeyecekler, her biri demokrasinin ve proleter diktatörlüğün... şu ya da bu şekline kendi yöntemlerince katkıda bulunacaklardır."¹⁴⁵

XXI. Kongre'de ise Sovyetler, Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesinin yanı sıra "barışçı rekabet" ilkesini ortaya atmışlardı. Barışçı rekabet politikası çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkelerine yatırımlar yapılacaktı, düşük faizli krediler verilecekti, Sovyet uzmanları söz konusu ülkelere gönderilecekti ve oradaki uzmanlar ise Sovyetler Birliği'ne getirilip eğitilecekti.¹⁴⁶ Aynı zamanda XXI. Kongre'de Yedi Yıllık Ekonomik Plan sunulmuştu, bu plana göre SSCB tüm üretimde ve fert başına düşen üretimde Batı

¹⁴² Mustafa Öztürk, "Moskova Penceresinden Sovyet Birliği'nin Afrika Politikası (1945-1991)" **Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 15, 2006, s. 285.

¹⁴³ Sokolov, Tyajelnikova, **op.cit.**, s. 213.

¹⁴⁴ "XX Syezd Kommunističeskoj Partii Sovetskogo Soyuza. Stenografičeskiy Otčet", Moskva, 1956, http://istmat.info/files/uploads/52190/20_sezd_chast_1_1956.pdf (28.10.2017).

¹⁴⁵ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 13.

¹⁴⁶ A. Hazarov, "Politika SSSR v Tretyem Mire", Leonid Nejinskiy (ed.), **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi "Holodnoy Voyni" 1945-1985. Novoye Pročtenie**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1995, s. 407.

devletlerini geçecekti. Bu da komünizmin kapitalizmden olan üstünlüğünü ortaya koyacaktı ve özellikle az gelişmiş ülkeleri sosyalist kampa çekecekti.¹⁴⁷

1960 yılına gelindiğinde Sovyetler, Afrika ülkelerine karşılıksız silah ve askeri teknik donanım vermeye başlamıştır. Söz konusu askeri yardımları Angola, Gana, Somali, Mozambik¹⁴⁸ ve Sudan başta olmak üzere sosyalizme ilgi duyan ülkeler almıştır.¹⁴⁹ Bu ilginin devamı karşılıksız askeri yardım ile sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵⁰ Görüldüğü gibi, Moskova o dönemde ekonomik çıkarları ikinci plana itmiş ve karşılıksız yardımlar aracılığıyla bu ülkeleri kendisine fikren bağlayarak ideolojik amaçlara öncelik vermiştir.¹⁵¹

Gelişmekte olan ülkeler ile ilişkiler çerçevesinde Moskova, Orta Doğu ve bilhassa Mısır'a büyük önem vermiştir. İskenderiye'deki limanların stratejik önemi sayesinde – bu dönemde – Mısır, Orta Doğu bölgesinde Moskova'nın en önemli ortağı olmuştur. 1955-1958 yılları arasında Kahire ile kurulan diplomatik ilişkilerde özellikle askeri işbirliğine önem verilmiştir. Bunun nedeni söz konusu dönemden itibaren Orta Doğu bölgesi İsrail'i destekleyen Batı Kampı ile Arap devletleri destekleyen Doğu Kampı mücadelesine dönüşmeye başlamasıdır.¹⁵² Aynı stratejik sebepten dolayı Suriye ile ilişkiler de bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Suriye'nin 1958 yılında Mısır ile kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile savunma antlaşması yapması bu yakınlaşmanın bir sonucudur. İki ülke arasında ilişkiler özellikle Altı Gün Savaşları'ndan

¹⁴⁷ Sokolov, Tyajelnikova, **op.cit.**, s. 216.

¹⁴⁸ Afrika ülkelerine büyük miktarda AK-47 (Kalaşnikof) tüfeği gönderilmekteydi. Kalaşnikof tüfeği Ulusal Kurtuluş Mücadelelerinde büyük rol oynadığı için Mozambik Cumhuriyeti bayrağında resmedilmiştir. Appolon Davidson, **op.cit.**, s. 61.

¹⁴⁹ Ayrıntı bilgi için bkz. için M. Öztürk "Moskova Penceresinden Sovyet Birliği'nin Afrika Politikası (1945-1991)"; A.B. Davidson, "Tropičeskaya i Yujnaya Afrika v XX Veke", Novaya i Novejšaya İstoriya, №5, Moskva 2000; A.B. Davidson, S.V. Mazov, G.V. Tsypkin, **SSSR i Afrika. Dokumentirovannaya İstoriya Vzaimootnoşeniy**, Moskva, İVİ RAN, 2002, s. 119.

¹⁵⁰ Öztürk, **op.cit.**, s. 292.

¹⁵¹ **Ibid.**

¹⁵² **Ibid.**, s. 286

(1967) sonra doruğa ulaşacaktır.¹⁵³

Macaristan ayaklanması ile aynı zamanda patlak veren Süveyş Krizi, Kahire'yi Moskova'ya daha da yakınlaştırsa da, üç yıl boyunca iki kamp arasında ilişkileri normalleştirmek için Sovyetler tarafından sarf edilen bütün çabaları boşa çıkartmıştır. Süveyş Krizi ile birlikte Sovyet dış politikasında bütün rakiplerinden kurtulan ve kollektif liderliğe son veren Kruşçev'in kişisel etkisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim Kruşçev'in kendini güçlü görmesi ve bu konumdan Batı devletlerine tehditler savurması iki kamp arasındaki güvensizliği ve gerginliği artıracaktır.¹⁵⁴

Süveyş Krizi'nin kökleri II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzansa da biz burada sadece çalışmamızın amacı açısından önemli olan hususları hatırlatmakla yetineceğiz. 1955 yılında Mısır lideri Nasır, ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla Assuan Barajı'nı kurmayı planlamıştı. Nasır, büyük miktarda mali yardıma ihtiyacı olan bu proje için ABD ve İngiltere'den kredi istemiş, ancak bu iki ülke Mısır'ın Sovyetler'den silah alması ve İsrail karşıtı militanları desteklemesi sebebiyle kredi vermemişlerdir. Bunun üzerine Mısır lideri, Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız şirketini millileştirdiğini ilan ederek kanaldan elde edilen gelir ile barajın inşaatını finanse etmeyi umuyordu. Kanalin millileştirilmesi Londra ve Paris tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. Sorunu barışçı yollarla çözmek üzere Batılılar arasında birçok temaslar ve toplantılar yapılsa da hiç bir netice elde edilememiştir. En sonunda İngiltere ve Fransa, Nasır'ın yarattığı bu durumu sona erdirmeye karar vererek İsrail ile birlikte Mısır'a karşı bir saldırı hazırlamışlardır. Ancak bu operasyon başarısızlıkla sonuçlanmıştır, zira İngiltere ve Fransa'nın en önemli müttefiki ABD bu saldırıyı tasvip etmemiş ve onlara

¹⁵³ “Sovetsko-Siriyskiye Otnoşeniya Formirovaniye Blijnevostoçnoy Regionalnoy Sredi”, <http://moyuniver.net/sovetsko-sirijskie-otnosheniya-i-formirovanie-blizhnevostochnoj-regionalnoj-sredy/> (01.01. 2018).

¹⁵⁴ Boffa, **op.cit.**, s. 466.

Mısır'dan çekilmeleri konusunda baskı yapmıştır.¹⁵⁵

Moskova ise, etki alanını genişletmek için önüne çıkan fırsatı kullanarak, Orta Doğu'da barışın bozulmasının Sovyetler Birliği'nin ulusal güvenliğini tehdit ettiğini ilan etmiş ve Nasır'a askeri ve diplomatik yardım sağlamıştır.¹⁵⁶ Sovyetler aynı zamanda ABD Başkanı Eisenhower'a da bir nota yollayarak Mısır'a ortak bir kuvvet göndererek savaşı durdurmayı teklif etmiş ve "bu savaş durdurulmadığı takdirde bunun Üçüncü Dünya Savaşı'na gidebileceğini" söylemiştir.¹⁵⁷ Ancak ABD bu teklifi şiddetle reddetmiştir. Krizin en gergin anında Moskova; Fransa, İngiltere ve İsrail'e son derece tehditkâr notalar göndermiştir. Söz konusu notalarda Mısır'ın işgalden derhal arındırılması istenmiştir. Aksi takdirde SSCB, roket gücünü kullanmaya hazır olduğunu belirtmiştir: "Kuvvet kullanmak suretiyle, saldırganları ezmeye ve Doğu'da barış sağlamaya tam anlamıyla kararlıyız."¹⁵⁸ Görüldüğü gibi, Kruşçev, algılanan ve kabul edilen gücün politik ve psikolojik önemine çokça inanmaktadır; Sovyetler'in söz konusu tehditleri bunu ispatlamakta ve Kruşçev diplomasisinin belirgin özelliği olan – Henry Kissenger'in tabiri ile – "olağanüstü bir pervasızlığı"¹⁵⁹ da ortaya koymaktadır. Sovyet yazarları, çatışmaların durdurulmasında bu notaların önemini vurgulasa da, Batı'da 24 saat sonra sağlanan ateşkeste Sovyet notalarının önemi reddedilmektedir. Her ne olursa olsun, ilerleyen yıllarda Mısır ve diğer bazı Arap devletleri, Sovyetler Birliği'ni kendilerini korumaya hazır olan bir müttefik olarak görmeye başlamışlardır ve Sovyetler Birliği'nin olumlu imajı bu bölgede artmıştır.¹⁶⁰ Neticede, Moskova'nın Kahire'yi desteklenmesindeki amacının etki alanını genişletmenin yanı sıra bölgede güç dengesini sağlamak ve Mısır'ı kendisine daha sıkı bağlayarak jeopolitik çıkar elde etmek olduğunu

¹⁵⁵ Narinskiy, *op.cit.*, s. 113.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 114.

¹⁵⁷ Kissenger, *op.cit.*, s. 602.

¹⁵⁸ Harry Hanak, *Soviet Foreign Policy Since The Death of Stalin*, London, Volumes Published, 1972, s.306.

¹⁵⁹ Kissenger, *op.cit.*, s. 602.

¹⁶⁰ Narinskiy, *op.cit.*, s. 116.

söyleyebiliriz. 1956 Süveyş Buhranı Mısır ve Doğu Bloku ilişkilerinin yoğunlaşmasını sağlamış ve Bağlantısız Ülkeler'in gözünde Doğu Bloku'nun prestiji artmıştır.

Özetle, 1950'lerin ortasında uluslararası arenada göreceli bir istikrar sağlanabilmiştir. Bu dönemde farklı sosyo-ekonomik sistemlerin varlığına dayanan Barış İçinde Birarada Yaşama anlayışı Sovyet dış politikasına yön vermeye başlamış ve bu çerçevede iki blok arasında savaşın kaçınılmaz olduğu tezi reddedilmiştir. Bununla birlikte sınıf mücadelesi devam etmiş ve ideolojik amaçlar dış politikayı önemli ölçüde belirlemiştir. Sovyet Hükümeti, Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesini kabul ederken ideolojik alanda barışın söz konusu olamayacağına inanmıştır.¹⁶¹ Bu çerçevede Sosyalist Blok'u güçlendirmek ve genişletmek amacıyla özellikle Doğu Avrupa ve Üçüncü Dünya ülkelerine önem verilmiştir. Söz konusu ülkeler ile ilişkilerde Moskova, jeopolitik çıkarlara yer vermekle birlikte çoğu zaman kendi ekonomik çıkarlarını göz ardı ederek ideolojik amaçlara öncelik vermiştir.

İkinci bölümde yukarıda ele alınan bölgelerde Gorbaçov döneminde izlenen dış politika yaklaşımları ve uygulamaları incelenecektir.

¹⁶¹ Armaoğlu, **op.cit.**, 1972, s. 294-295.

İKİNCİ BÖLÜM

GORBAÇOV DÖNEMİ SOVYET DIŞ POLİTİKASI

I. Gorbaçov Öncesi Sovyetler Birliği

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin son lideri Mihail Sergeyeviç Gorbaçov iktidara 11 Mart 1985 tarihinde gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin en büyük reformcusu olarak kabul edilen Mihail Gorbaçov, dünyada ve özellikle Batılı ülkelerde “Soğuk Savaş’ı bitiren kişi” olarak tanınmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünün odak noktası Gorbaçov (1985-1991) dönemi olsa da Sovyet dış politikasına yön vermiş olan Mihail Gorbaçov ve ekibinin dış politikadaki tutum ve davranışlarının özünü anlamak için Gorbaçov dönemi öncesi Sovyetler Birliği'nin dış ve iç durumuna kısaca değinmek son derece önemlidir.

1970'lerin sonundan başlayarak Sovyetleri Birliği ülke içinde ve dışında bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1960'ların ikinci yarısında ortaya çıkan **detente**'in (yumuşama) yerini karşılıklı güvensizlik almış ve silahlanma yarışı yeniden hız kazanmıştır. Özellikle 1981 yılında Ronald Reagan yönetimi iş başına geldiğinde ABD, Sovyetler Birliği'ni ekonomik bakımdan yorgun düşürmeye ve böylece onun çökmesini amaçlayan son derece sert politikalar izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede, 1970'lerin ikinci yarısında başlayan Avrupa Füze Krizi, 1983 yılında ABD'nin Avrupa kıtasına 572 adet Pershing II ve GLCM (*Ground Launched Cruise Missiles* – Karadan Atılan Cruise Füze) füzelerinin yerleştirmesiyle doruğa ulaşmış ve Sovyetler'in askeri harcamalarını artırmıştır.¹⁶² ABD tarafından dağıtılan silahlanma yarışının artan maliyeti,

¹⁶² 1976 yılında SBKP Politbüro toplantısında Avrupa'da bulunan Sovyet orta menzilli füzelerinin modernleştirilmesine karar verilmiştir. 1976 yılının sonundan itibaren başlatılan bu yöndeki çalışmalar iki süper güç arasında silahlana yarışını hızlandırmıştır. Matvey Polinov, **İstoriçeskiye Predposilki Perestroyki v SSSR**, Sankt-Peterburg, Aleteyya, 2010, s. 60.

Afganistan müdahalesi, Polonya olayları ve SSCB'nin o dönemde derinleşmekte olan ekonomik bir kriz içinde olması 1980'lerin ortasında Sovyet devletini iflas etme ve meşruiyet kaybı eşiğine getirmiştir. Bu gelişmeler ve Sovyetler Birliği'nin o dönemki ekonomik durumunun ayrıntıları bu bölümün başlıca odak noktalarını oluşturacaktır.

A. Uluslararası Ortam

1962'de Küba Füze Krizi atlatıldıktan sonra Sovyetler Birliği ile ABD arasında birçok ikili antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan en önemlisi 1972'de imzalanan **SALT I** (*The Strategic Arms Limitation Talks* – Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri) olmuştur. Bundan sonraki yıllar *detente*'in en hızlı dönemi olarak kabul edilmektedir. Nitekim 1972 yılında ABD Başkanı Nixon'ın Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesi ve ardından iki ülke arasında yapılan zirve toplantıları uluslararası ilişkilerde yeni bir dönem başlatmıştır.¹⁶³

1970'li yılların sonunda, yani SALT görüşmeleri devam ettiği sırada SSCB, SS-4 ve SS-5 füzelerini SS-20'lerle¹⁶⁴ değiştirmeye başlamıştır.¹⁶⁵ Bunun sonucunda Sovyetler, NATO karşısında bir üstünlük sağlamıştır. Söz konusu duruma karşılık olarak, ABD ve müttefikleri de Avrupa'da bulunan orta menzilli füzeleri modernleştirme çabası içine girmişlerdir. Yeni Amerikan füzelerinin Avrupa'da konuşlandırılması konusunda müttefikler arasında kimi tartışmalar çıkmakla beraber 12 Aralık 1979'da NATO özel oturumunda 1983 yılında GLCM (*Ground Launched Cruise Missiles* – Karadan Atılan Cruise Füzeleri) ve Pershing II füzelerinin İngiltere, İtalya, Batı Almanya ve Hollanda topraklarına konuşlandırılmasına karar verilmiştir.¹⁶⁶ Yaygın görüşe göre Sovyetler'in

¹⁶³ Best, **op.cit.**, s. 299.

¹⁶⁴ SS-20 füzeleri hem hareketli hem de MIRV (Multiple Independently Targetable Re-Entry Vehicle – Bağımsız Olarak Hedefe Yöneltilen Çok Başlıklı Füze) başlığı taşıyabilen ve 5000 km. menzili olan füzelerdir. Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s.451.

¹⁶⁵ Polinov, **op.cit.**, 2010, s. 60.

¹⁶⁶ Aleksandr Orlov, **V Poiskah Absolütneho Orujiya**, Moskva, Molodaya Gvardiya, 1989, s. 223. 1981 yılında ABD Başkanı Ronald Reagan "Sıfır Çözüm" olarak bilinen ve SSCB'nin SS-20 füzelerini yok

SS-4 ve SS-5 füzelerini değiştirme kararı iki süper güç arasında gerginlik doğurmuş ve detente'ı sona erdirmiştir.¹⁶⁷ Üstelik söz konusu karar SSCB'nin sadece ABD ile ilişkilerini bozmakla kalmayıp aynı zamanda Batı Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerinde de gerginlik yaratmıştır.¹⁶⁸

1981 yılında Ronald Reagan'ın ABD Başkanı olması ile birlikte iki ülke arasındaki rekabet iyice artmıştır. 1983 yılında Sovyetler Birliği'ni “şer İmparatorluğu” olarak adlandıran Reagan, SSCB'ye karşı aktif bir dış politika uygulanmasının gerekliliğini savunmuştur. Böyle bir politika karşısında ekonomik gücü zayıf olan Sovyetler Birliği'nin yıkılacağını ileri sürmüştür.¹⁶⁹ Bu doğrultuda bütün silahsızlanma girişimlerinin yerini silahlanma, askeri anlamda üstünlük kazanma çabaları almıştır. 1983 yılında ABD tarafından ortaya atılan Yıldız Savaşları olarak da bilinen **Stratejik Savunma Girişimi**¹⁷⁰ (*Strategic Defense Initiative – SDI*) projesi SSCB'yi altından kalkamayacağı bir silahlanma yarışının içine çekmiştir. Batılı yazarların görüşüne göre gerçekdışı olan bu proje Sovyetler'in dağılmasını hızlandırmak amacını taşımıştır.¹⁷¹

Sovyet-Amerikan ilişkilerinin bozulmasındaki etkenlerden bir diğeri de Aralık 1979'da SSCB'nin Afganistan'a gerçekteşirdiği müdahale olmuştur. Ancak Afganistan müdahalesi sadece *detente*'a zarar vermekle kalmayıp Sovyetler Birliği'ni içinden çıkılması çok zor bir bataklığa itmıştir. Batı ve Rus yazarların çoğu Sovyetler'in

etmesi karşılığında ABD'nin de Avrupa'ya konuşlandıracağı Pershing II ve GLCM konuşlandırmaktan vazgeçeceği önerisinde bulunmuştur. Ancak bu öneri Sovyet liderliği tarafından şiddetle reddedilmiştir, Lawrence S. Eagleburger, "Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Konusundaki Görüşmelerde Birleşik Amerika'nın Tutumu", **NATO Dergisi**, 1982, Sayı 1, s. 16.

¹⁶⁷ F. Novikov, “SSSR i Problemi Bezopasnosti i Sotrudničestva v Evrope (Opıt 70-h –Pervoy Polovine 80-h Godov”, Leonid Nejinskiy (ed.), **Sovetskaya Vneřnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proçteniye**, Moskva, Mejdunarodniye Otnořeniya, 1995, s. 362.

¹⁶⁸ **Ibid.**

¹⁶⁹ Richard A. Clarke, **Against All Enemies**, New York, Free Press, 2004, p. 35.

¹⁷⁰ SDI projesi en genel tanımı ile nükleer başlıklı balistik füzeleri hedeflerine varmadan imha etmeyi öngören silah sistemlerini geliştirmeye yönelik bir projedir. Reagan Hükümeti, uzayda kuracağı sistemle Sovyet balistik füzelerini havada etkisiz hale getirmeyi amaçlıyor ve böylelikle caydırıcılığın artacağını ileri sürmüştür. Ancak bu durumda iki süper gücün birbirini yok etme yeteneğine dayanan “dehşet dengesi” bozulacağı için buna karşı çıkmıştır. Ayrıca, bu girişimin 1972 yılında imzalanan Anti-Balistik Füzeler (ABM) anlaşmasına da aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Acar, **op.cit.**, s. 366-367.

¹⁷¹ Heywood, **op.cit.**, s.74.

Afganistan müdahalesini ABD'nin Vietnam müdahalesiyle karşılaştırmaktadırlar. Zira birkaç hafta içinde bitirmeyi planladığı bu müdahale sonu gelmeyen bir gerilla savaşına dönüşmüştür.¹⁷² Afganistan müdahalesi ekonomik zorluklar içinde bulunan Sovyetler Birliği için son derece büyük maliyet yaratmakla beraber çok sayıda Sovyet askerin ölümüne de neden olmuştur. Bu ise ülke içinde huzursuzluklara ve halkın yoğun tepkisine yol açmıştır.¹⁷³

Söz konusu dönemde Sovyet yöneticilerinin işini zorlaştıran diğer bir gelişme de 1980 yılında Polonya'da Lech Walesa liderliğinde Dayanışma (Solidarność) Hareketi'nin komünist iktidara karşı bir dizi grev başlatmasıdır. Moskova, Polonya'ya müdahale etmek ve etmemek arasında tereddüt etmişse de sonunda işi Polonyalı yöneticilere bırakmaya ve onları mali açıdan desteklemeye karar vermiştir.¹⁷⁴ Sovyet desteğini alan Polonya yöneticileri ülkede sıkıyönetim ve Solidarność Hareketini yasa dışı ilan ederek krizi bir süre için (1980'lerin sonuna kadar) dondurmaya başarmışlardır. Polonya krizi askeri müdahaleye başvurmadan çözülmüş olsa da Sovyetler Birliği'nin ekonomisine büyük bir yük getirmiştir. Zira Polonya İşçi Partisi'nin iktidarda kalması ve Polonya halkı üzerinde Solidarność Hareketi'nin etkisini azaltmak için Moskova Polonya'ya büyük mali yardımlar vermek zorunda kalmıştır (senede 3-4 milyar dolar).¹⁷⁵ Sonuç olarak Afganistan'da başarısız müdahalenin ardından gelen bu olay ülke içinde SBKP'ye karşı muhalefeti artırmış, dışarıda ise Sovyetler Birliği'nin uluslararası prestijinin önemli ölçüde yitirilmesine sebep olmuştur.

¹⁷² Best., **op.cit.**, s. 517.

¹⁷³ Matvey Polinov, **Vneşnyaya Politika Gorbaçova**, Sankt-Peterburg, Aletaya, 2015, s. 199.

¹⁷⁴ Polinov, **op.cit.**, 2010, s. 97.

¹⁷⁵ **Ibid.**, s. 100.

B. İç Ortam

Ekim 1964'te Kruşçev'in yerine geçen Leonid Brejnev yılları Sovyetler Birliği tarihinde bir **Durgunluk** (*zastoy*) dönemi olarak iz bırakmıştır.¹⁷⁶ Özellikle ekonomik alana yansıyan durgunluk, ekonomik sistem olarak sosyalizmin derinleşmekte olan bir kriz içine girmesinden kaynaklanmaktaydı. Başka bir ifadeyle, Sovyetler Birliği'nin Stalin Döneminden kalma ve hiç esnek olmayan ağır sanayiye önceleyen merkezi üretim sistemi, günün şartlarına uyum sağlayamamaktaydı.¹⁷⁷ Nitekim 1970'lerden itibaren dünyada yaşanan "**bilimsel teknolojik devrim**" (BTD) ile birlikte bir ülkenin gelişmişlik düzeyini çelik üretimi veya çıkartılan kömür miktarı değil, elektronik cihazların kullanımı ve modern teknolojinin üretimi belirlemektedir. SSCB, bu kriterde Batı ülkelerinin yanı sıra Güney Kore ve Tayvan gibi yeni sanayileşen ülkelerden 10 yıl kadar geride kalmaktaydı. 1970'lerde SSCB; çelik, dökme demir, kok kömürü, demir cevheri üretiminde dünyanın birincisiydi. Ancak modern teknoloji üretimi Sovyet ekonomisinin son derece küçük bir bölümünü oluşturmaktaydı ve sadece askeri ihtiyaçlara yönelikti.¹⁷⁸ Ağır sanayi ve askeri araştırmalara öncelik veren SSCB, bilimsel potansiyelini kullanırken sadece modern teknoloji üretimini göz ardı emekle kalmamış, aynı zamanda tüketim mallarının üretimini de geliştirememiştir.¹⁷⁹ Ekonomik planların pazar

¹⁷⁶ Durgunluk (*zastoy*) terimini ilk defa Gorbaçov'un 25 Şubat – 6 Mart 1986 tarihleri arasında gerçekleştirilen SBKP 27. Kongresi'nde okuduğu siyasi raporunda yer almıştır. Söz konusu raporda Gorbaçov, toplumsal hayatın ekonomik ve sosyal alanlarında durgunluğun yaşandığını belirtmiştir. Durgunluk dönemi genelde 1960'ların ikinci yarısı ile Perestroyka politikasının başladığı 1980'lerin ikinci yarısını ihtiva etmektedir. Brejnev ölümünden sonra sırayla iktidara gelen Yuri Andropov ve Konstantin Çernenko dönemleri Sovyetler Birliği tarihinde "kayıp yıllar" olarak geçmiştir. **XXVII Syez Kommunističeskoy Partii Sovetskogo Soyuza. 25 Fevralya – 6 Marta 1986 Goda. Stenagrofiçeskiy Otchet**, Tom 2, Moskva, Politizdat, 1986, s. 320.

¹⁷⁷ Josef Nye, "Yükseliş ve Çöküşün Diyalektiği: Sovyetler Birliği neden yıkıldı?", <https://www.mepanews.com/analiz/6027-sovyetler-neden-coektue-yuekselis-ve-coekuesuen-diyalektigi.html>, (25.01.2018).

¹⁷⁸ Bohanov, **op.cit.**, s. 582. BTD için ayrıntılı bilgi için bkz.: Erik P. Hoffmann and Robbin F. Laird, "The Scientific-Teknological Revolution, Developed Socialism, and Soviyet İnternational Behavior" in Erik Hoffman and Frederic J. Fleron (ed.), **The Conduct of Soviet Foreign Policy**, New York, Adline Publishing company, 1980, pp. 386-405. Erik Hoffman and Robbin F. Laird, **The Scientific-Technological Revolution and Soviet Foreign Policy**, New York, Pergamon Press, 1982.

¹⁷⁹ Batılı kaynaklara göre, 1980'lerin başında Sovyetler Birliği ABD'den yılda 4,5 kat tank, 5 kat zırhlı personel taşıyıcı, 3 kat nükleer denizaltı daha fazla üretmekteydi. ABD'de savunma sanayisinde çalışan

ihtiyaçlarını dikkate almaması (toplumun o günkü ihtiyaçları değil, 5 yıl öncesinde planlanan rakamlar dikkate alınırdı) sabun, kâğıt, ayakkabı gibi en basit temel malların bile yetersizliğine ve uzun kuyrukların oluşmasına sebep olmaktaydı.¹⁸⁰

Rus ekonomistlere göre Sovyetlerin iktisadî büyümesindeki düşüşün en önemli sebeplerinden biri de 1970’lerde uygulanan ücret eşitliği (*urovnilovka*) politikası olmuştur.¹⁸¹ Söz konusu dönemde bir kişi kötü bir işçi olsa da gayet rahat bir yaşam sürdürebiliyordu ve genelde işten çıkarılmazdı; çıkarılsa bile ona başka bir iş bulmak zorunluluğu vardı.¹⁸² Bu da çalışma disiplini ihlallerine yol açmaktaydı. Bu ihlaller ise doğal olarak üretim verimliliğini düşürmekteydi. Bununla birlikte ücret eşitliği nedeniyle kaliteli uzmanlar bile üretkenliklerini ve işlerine olan ilgiyi kaybetmekteydiler. Aynı zamanda Rus yazarlar, o döneme damgasını vurmuş alkolizmin ve ölüm oranının artmasını insanların çalışma motivasyonunu kaybetmesine bağlamaktadırlar.¹⁸³

1960’ların sonundan itibaren SSCB’de tarım sektöründe de sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Arazi kullanımındaki yanlış politikalar, makineleşme düzeyinin yetersizliği ve en önemlisi tarımda maddî teşvikin yokluğu üretim verimliliğini olumsuz olarak etkilemekteydi. Temel mallarda artan talep tarımdaki verimsizlik ile birleşince, Sovyetler Birliği 1970’lerden itibaren gıda malı ihracatçılığından dünyanın en büyük ithalatçısı konumuna gelmiştir. Başta tahıl olmak üzere gıda mallarının giderek artan ithalat oranı 1984 yılına gelindiğinde Sovyetler’in toplam ithalatı içinde % 44’e ulaşmıştı.¹⁸⁴ Bu durum 1980’lerin ikinci yarısında büyük bir krize ve rejime olan güvenin kaybolmasına yol açacaktır.

personel sayısı 2,2 milyon iken, aynı dönemde Sovyetlerde 5 – 8 milyon kişi arasında olmuştur. Bohanov, **op.cit.**, s. 586.

¹⁸⁰ Özsoy, **op.cit.**, s. 176.

¹⁸¹ İgor Lipsits, **Ekonomika. Konspekt Lektsiy: Uchebnoye Posobiye**, Moskva, KNORUS, 2015, s. 99.

¹⁸² Mihail Gorbaçov, **Perestroika. Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce**, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Güneş Yayınları, 1988, s. 31.

¹⁸³ Bohanov ve d., **op.cit.**, s. 563.

¹⁸⁴ Kemal Doğru, **İktisat ve Güç**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Prof. Dr. İşaya Üşür), Ankara, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı), 2010, s. 265.

Görüldüğü gibi, 1980'lerin ortasına gelindiğinde Sovyetler Birliği, uzun yıllar boyunca oluşan ve birbiriyle bağlantılı olan ekonomik ve toplumsal sorunların doğurduğu bir kriz içindeydi. İşte bu durum ve Soğuk Savaş'ın Sovyetler Birliği ekonomisine ağır yükü ve özellikle askeri harcamaların büyüklüğü 1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov yönetiminin dış politika tutumlarını büyük ölçüde belirlemiştir.

II. Gorbaçov Dönemi Dış Politika İlkeleri ve Uygulanması

Mart 1985'te Mihail Gorbaçov iktidara geldiğinde Sovyetler Birliği, içeride ekonomik sorunlar, uluslararası arenada ise bir takım tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Yeni yönetim, ülkenin içinde bulunduğu bu kritik durumu aşmak için dış politikada çok önemli değişiklikleri uygulamaya koymuştur. Gorbaçov ile birlikte Moskova daha aktif bir politika izleyerek, ABD, Batı Avrupa ve Çin ile ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. Öte yandan Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'ya olan ilgi azalmış ve bu ülkelerle olan ilişkiler ikinci plana itilmeye başlanmıştır. Gorbaçov, Sovyet dış politikasına ideolojiden arındırılmış, ekonomik ve siyasi çıkarları gözetken yeni bir kapsam kazandırmaya çalışmıştır. Böylece Sovyetler Birliği'nde "**Yeni Politik Düşünce**" (*Novoye Mışleniye / New Political Thinking*) adında yeni bir dış politika doktrini şekillenerek tüm dünyada ilgi uyandıran yepyeni bir dönem başlamıştır.

A. Yeni Düşünce İlkesinin Oluşumu ve Uygulamaya Koyulması

1985 yılında Gorbaçov yönetiminin iktidara gelmesiyle birlikte Sovyet dış politikasının başat prensipleri ve felsefi temelleri yavaş yavaş ve aşamalı olarak değişmeye başlamıştır. Yani Sovyetler Birliği'nde "**Yeni Politik Düşünce**" biçimlenmeye başlamıştır. Belirtmek gerekir ki, Yeni Düşünce bir anda ortaya çıkmamıştır. Bir dış politika doktrini haline gelmeden önce üç yıl boyunca geliştirilmesi

sürmüştür.¹⁸⁵

1985 yılında Yeni Düşünce terimi nadiren dile getirilse de, söz konusu doktrinin kimi prensipleri gündemdeydi. Bunlardan en önemlisi ve Yeni Düşünce'nin başat prensibi olan nükleer savaşın kabul edilemezliği fikriydi. Ancak belirtmek gerekir ki, nükleer savaşın kabul edilemezliği fikri 1985 yılından çok daha önce ortaya çıkmıştır. Nükleer savaşın insanlık için ne kadar korkunç sonuçlar doğurabileceği 1950'lerin ortasında Albert Einstein ve Britanyalı filozof Bertrand Russell tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Silah yarışının ve olası bir nükleer savaşın nelere mal olabileceğini giderek daha fazla insan anlamaya başlayınca, 1957 yılında Einstein-Russell Manifestosu'nu¹⁸⁶ istişare etmek ve uluslararası güvenliği tehdit eden unsurlara çözümler üretebilmek için Kanada'nın Pugwash adlı köyünde bir konferans toplanmıştır. ABD, SSCB, İngiltere, İsviçre, Hindistan, Çin ve diğer ülkelerin bilim insanlarının katıldığı bu konferans ile birlikte günümüzde de faaliyet gösteren Pugwash Hareketi ortaya çıkmıştır. Adı geçen hareketin temel amacı nükleer bir savaşı önlemek ve silahlanma yarışını durdurmak olmuştur.¹⁸⁷ Ayrıca belirtmek gerekir ki, 1984'te Sovyetler Birliği'nde Pugwash Konseyi üyesi Anatoly Gromıko ve Vladimir Lomeyko “Nükleer Çağda Yeni Düşünce” (Novoye Mışleniye v Yaderniy Vek) adlı bir kitap yayımlamışlardır.¹⁸⁸ Bu kitapta silahlanma yarışının tehlikesi, nükleer savaşın doğuracağı sonuçlar ve çevre kirliliği gibi konuları ele alınmıştır. Yazarlar, dünya devletlerinin giderek birbirine bağımlı olma eğilimlerini ortaya koyarak önemli sonuçlara ulaşmışlardır: “Yeni düşünce, çevreleme politikası ve nükleer caydırıcılık doktrininin yerine karşılıklı güvenliğin

¹⁸⁵ Matvey Polinov, “Novoye Politiçeskoye Mışleniye: İstoki, Osnovniye İdei, Rezultati”, **Modern History of Russia**, № 2, 2012a, s. 136.

¹⁸⁶ Russell–Einstein Manifestosu 9 Temmuz 1955'te yayımlandı. Manifesto nükleer silahların tehlikelerini ortaya koymuş ve dünya liderlerinin uluslararası anlaşmazlıklara barışçıl çözümler bulmaları çağrısını içermiştir. Manifesto ABD ve SSCB hükümetlerine sunulmuştur. Ancak her iki taraf da bilim adamlarının siyasete katkıda bulunamayacakları düşüncesiyle bildiriye dikkate almamışlardır. “İz İstorii Paguoşskogo Dvijeniya Uçenih”, <http://www.pugwash.ru/history/int-pugwash/332.html>, (20.01.2018).

¹⁸⁷ “About Pugwash”, <https://pugwash.org/about-pugwash/>, (21.01.2018).

¹⁸⁸ Anatoly Gromıko, 1957-1985 yılları arası Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Andrey Gromıko'nun oğlu.

getirilmesi için gereklidir. Uluslararası güvenlik basit bir formül üzerine oturtulmalıdır: birbirimize karşı durarak değil, sadece bir arada olarak hayatta kalabiliriz. (...) Nükleer bir savaşın kazananı olamaz. Böyle bir savaşta hayatta kalmak imkânsız, çünkü olası bir nükleer savaş bütün uygarlığı yok etme tehlikesini taşımaktadır. Böylece nükleer silah kullanımı insanlığa karşı hiçbir mazereti olmayan ağır bir suçtur.”¹⁸⁹ Böylelikle nükleer savaşın kabul edilemezliğini, silahlanma yarışının tehlikesini, devletlerin karşılıklı bağımlılık içinde olduğunu ve küresel sorunların çözümü için uluslararası işbirliğine gidilmesi gerektiğini ortaya koyan fikirlerin babası Gorbaçov değil, Pugwash Hareketi’nin bilim insanları olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bununla birlikte Yeni Düşünce’nin Gorbaçov ile özdeşleştirilmesi tesadüfi değildir. Birincisi, Gorbaçov 1950’lerden beri geliştirilen bu fikirleri desteklemiş ve onları tamamlayarak yeni içerikle doldurmuştur. İkincisi, Yeni Düşünce’nin bir takım önemli ilkelerini bizzat Gorbaçov’un kendisi ortaya koymuştur. Son olarak da, söz konusu fikirleri bir araya getirerek onları dış politika doktrini haline getiren yine Gorbaçov’un kendisi olmuştur.¹⁹⁰

Yeni Düşünce’yi oluşturan temel ilkelerin bazıları ilk defa 25 Şubat 1986’da gerçekleşen SBKP XXVII. Kongresi’nde dile getirilmiştir.¹⁹¹ O zaman Yeni Düşünce’nin bir doktrin olarak biçimlenme süreci henüz tamamlanmamıştı ve içeriğini nükleer savaşın kabul edilemezliği ve birbirine bağımlı devletlerden oluşan bütünleşmiş bir dünya fikirleri oluşturmaktaydı.¹⁹² Daha önce de belirttiğimiz gibi bu fikirler yeni değildi. Yeni olan SBKP’nin bütünleşmiş bir dünya anlayışını kabul etmesiydi. Zira bundan önce SSCB, dış politikasını iki kampa bölünmüş bir dünya anlayışı çerçevesinde

¹⁸⁹ Anatoly Gromiko, Vladimir Lomeyko, **Novoye Mişleniye v Yaderniy Vek**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1984, s. 268.

¹⁹⁰ Polinov, **op.cit.**, 2012a, s. 139.

¹⁹¹ Gorbaçov XX. Kongre’nin çocuğu kabul edilir ve kendi reformlarının sağlamlaştırılması sürecini tamamlayacak olan XXVII. Kongre’nin tarihi de 25 Şubat olarak seçilmesi tesadüften ibaret olamaz.

¹⁹² Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 127.

oluşturmaktaydı. Birbirine bağılı ve bağımlı devletlerden oluşan bütünleşmiş bir dünya anlayışının kabul edilmesi SSCB'nin “iki kamp kuramını” terk ettiği anlamına gelmekte ve Sovyet dış politikası için yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir.¹⁹³

Yeni Düşence'nin teorik oluşumu 1987 yılında “Perestroika Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce” kitabının yayımlanmasıyla tamamlanmıştı. Adı geçen eserde Yeni Düşünce'nin içeriğine yeni ilkeler eklenmiş, silahsızlanma konusuna ve silahlanma yarışının ekonomik sonuçlarına geniş çapta yer verilmiştir. Buna ek olarak, “Ortak Avrupa Evi” adı altında Atlantik'ten Urallar'a kadar bütünleşmiş bir Avrupa mantığını savunan ve barış içinde bir Avrupa özlemini gerçekleştirme hedefini ifade eden siyasal bir proje öne sürülmüş ve bu çerçevede uluslararası işbirliği ile Avrupa'da yeni güvenlik sistemi söylemleri eserin merkez konularını teşkil etmiştir.¹⁹⁴

Gorbaçov, Yeni Düşünce'ye Sovyet dış politikasının ideolojik temelini sarsan iki yeni anlayış getirmiştir. Bunlardan ilki bütün insanlığın ortak çıkarlarının sınıf çıkarları üzerindeki önceliğidir. Diğerisi ise dış politikanın ideolojiden arındırılması olmuştur. Gorbaçov'a göre insanlığın ortak çıkarlarının en önemlisi uygarlığın hayatta kalmasıydı ve böylece uluslararası ilişkilerin odak noktası dünya barışının sağlanması ve nükleer savaşın önlenmesi olmalıydı.¹⁹⁵ Bu doğrultuda politik konular ideolojik hoşgörüsüzlükten arındırılmalıydı: “İdeolojik farklılıklar devletlerarası ilişkilere taşınmamalı, dış politika bunlara tabi kılınmamalıdır. Çünkü ideolojiler birbirinden kutuplar kadar uzak olabilirler, hâlbuki hayatta kalabilme ve savaşın önlenmesi en yüksek evrensel idealdir.”¹⁹⁶

İnsanlık çıkarlarının, sınıf çıkarlarının önüne geçirilmesi ve dış politikanın ideolojiden arındırılması Yeni Politik Düşünce'ye her ulusun kendi kaderini tayin etme

¹⁹³ Matvey Polinov, “Novoye Političeskoye Mişleniye: Vozniknoveniye i Osnovniye İdei”, **Terra Humana**, 2012b, № 4, s. 85.

¹⁹⁴ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 206-221.

¹⁹⁵ Polinov, **op.cit.**, 2012b, s. 87.

¹⁹⁶ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 149.

hakkını tanınmasını da beraberinde getirmişti. Üçüncü Dünya'nın sorunlarına çözüm olarak düşünülen bu ilke aynı zamanda Gorbaçov Doktrini'ni doğurmuştu.¹⁹⁷ Buna göre, SSCB, Varşova Paktı üyelerinin tercihlerine saygı duyacağını ve Doğu Avrupa'daki gelişmelere karışmayacağını duyurmuştur. Ayrıca, uluslararası ilişkilerin ideolojiden arındırılması Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesinin sınıf mücadelesinin özel şekli olarak görülmesini de sonlandırmıştır: “Özellikle, değişik sosyal sistemleri olan devletlerin barış içinde beraber yaşamalarının tarifini “belirli bir sınıf mücadelesi biçimi” olarak sürdürmenin artık mümkün olmayacağını gördük. (...) Bir nükleer savaşın sonucunun yalnız dünyanın yok olması olacağı anlaşılınca, artık savaş ve ihtilal arasındaki neden-etki ilişkisinin ortadan kalktığı hükmüne vardık.”¹⁹⁸

Böylece, Perestroika döneminde Gorbaçov yönetimi, Sovyet dış politikasının yerleşmiş ilkelerini terk ederek onların yerine Sovyet dış politikasının entelektüel temellerini değiştiren yeni ilkeler kabul etmiştir.¹⁹⁹ Yeni Düşünce doktrini, eski ideolojiye geri dönmek üzere terk edilmesini ve dış politikaya yeni kapsam kazandırılmasını öngörmekteydi. Buna Nisan 1995'te Gorbaçov'un kendisi “yeniden ideolojizasyon” adını vermiştir.²⁰⁰

Bu kapsamda Yeni Politik Düşünce Batı ve Doğu arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde, Sovyet-Amerikan rekabetinin işbirliğine dönüşmesinde ve hatta Soğuk Savaş'ın bitmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak bu, ABD ve SSCB'nin karşılıklı tavizleri sayesinde değil, Yeni Düşünce'nin uygulamada, SSCB'nin bir süper güç olarak dünya arenasından stratejik geri çekilme politikasına dönüştüğü için gerçekleşmiştir.²⁰¹

¹⁹⁷ Gorbaçov Doktrini Frank Sinatra'nın “I will do it my way” şarkısına gönderme yaparak “Sinatra Doktrini” olarak da bilinmektedir.

¹⁹⁸ *Ibid.*, s. 154.

¹⁹⁹ Kissinger, *op.cit.*, s. 767.

²⁰⁰ Karen Brutents, “Origins of the New Thinking”, *Russian Politics and Law*, Vol. 43, No. 5, September–October 2005, p. 61.

²⁰¹ Polinov, *op.cit.*, 2012b, s. 89.

B. ABD ile İlişkiler ve Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi Gorbaçov göreve geldiğinde Sovyet-Amerikan ilişkileri Sovyet dış politikasının ve tümüyle uluslararası politikanın başlıca sorunlarından biriydi. Nitekim iki süper güç arasındaki karşılıklı güvensizlik sonu olmayan “çılgın” bir silahlanma yarışına dönüşerek karşılıklı güvensizliği daha fazla artırmaktaydı. İşte böyle bir “döngü” Soğuk Savaş döneminin temelini oluşturmuştur. Sovyet-Amerikan ilişkilerinin normalleşmesi bu “döngüyü” kırmaktan, yani “silah çılgınlığını tedavi etmekten” geçmekteydi. Ayrıca Sovyetler Birliği, askeri harcamaları azaltırsa, Sovyet vatandaşlarının yaşam standardı yükseltilebilirdi. Ancak bu ABD’nin de kendi askeri güçlerini sınırlandırdığı takdirde mümkün olabilirdi. Bu yüzden Gorbaçov döneminin başlangıcından itibaren Sovyet-Amerikan ilişkilerinin merkezinde silahsızlanma konuları yer almıştır. Bu çerçevede Perestroika döneminde Sovyet-Amerikan ilişkilerinin gelişmesini iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci Dönem; 1985-1988 yılları arasında, Ronald Reagan’ın Başkanlığını ve yoğun silahsızlanma görüşmelerin yürütüldüğü süreci ihtiva etmektedir. İkinci Dönem; 1989-1991 yılları arası, George Bush Başkanlığını ve Sovyetler Birliği’nin süper güç olmaktan çıktığı bir dönemi kapsamaktadır. Söz konusu iki dönemde Sovyet-Amerikan ilişkilerinin önemli aşamalarını Cenevre Zirvesi (Kasım 1985), Reykjavik Zirvesi (Ekim 1986), Gorbaçov’un Washington ziyareti (Aralık 1987), Reagan Moskova ziyareti (Mayıs 1988), Malta Zirvesi (Aralık 1989) ve Gorbaçov’un Washington ziyareti (Mayıs 1990) gibi üst düzey toplantılar oluşturmuştur.

1. Ronald Reagan Dönemi ve Silahsızlanma Görüşmeleri

Mihail Gorbaçov, Genel Sekreterlik görevine başladığı ilk günlerden itibaren dış politika sorunlarına önem vermiş ve dış politikanın içeriğini bizzat kendisi belirlemiştir. Rus diplomatların hatıralarına göre, yeni liderin görevinin ilk aylarında derinden düşünülmüş bir dış politika programı olmasa da Gorbaçov, Sovyet dış politikasının

dinamizmden yoksun ve ABD ile SSCB arasındaki tehlikeli gerginliği kırarak ve uluslararası atmosferi yumuşatacak esneklikten yoksun olduğunu sıkça dile getirmiştir.²⁰² Gerçekten de ülkedeki ekonomik sorunların çözülmesi ve Perestroika politikasının uygulamaya konulması için iki blok arasında ilişkilerin düzelmesi ve ABD ile SSCB arasında üst düzey görüşmelerin başlatılması gerekmiştir.

Gorbaçov, Mart ayında Konstantin Çernenko'nun cenaze törenine katılan ABD, İngiltere ve Fransa Delegasyonu Başkanlarıyla yaptığı kısa görüşmelerden faydalanarak uluslararası atmosferi iyileştirme çabaları içerisine girmiştir. Buna ek olarak ABD ile diyalogu tesis etmek isteyen Gorbaçov, tek taraflı olarak Kasım 1985'e kadar Avrupa'da SS-20 orta menzilli füzelerin konuşlandırılmasına ve bütün nükleer denemelere moratoryum koyduğunu açıklamıştır.²⁰³ Bu gelişmeler Gorbaçov'un Ekim 1985'de gerçekleştirdiği Fransa ziyareti ile birleşince Batı Avrupa devletlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumu olumlu yöne kaymış ve uluslararası gerginlik azalmıştır. Bununla birlikte Gorbaçov yönetimi, ABD ile ilişkilerin normalleşmesini sağlayamamıştır. Zira ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikası silahlanma yarışı yoluyla SSCB'yi ekonomik bakımdan yıpratmayı amaçlamış ve Sovyet-Amerikan ilişkilerinin normalleşmesi ABD'nin bu stratejisine hitap etmemiştir.²⁰⁴ Bu bağlamda Reagan yönetimi, ABD'ye tek taraflı üstünlük kazandıracak bir çözüm olarak **Stratejik Savunma Girişimi (SDI)** projesinin geliştirilmesine sıkı sıkıya sarılmıştır. ABD, SDI projesinin “savunma” amaçlı olduğunu ileri sürse de projenin yaratacağı stratejik etki Moskova'yı son derece tedirgin etmekteydi.²⁰⁵ Bu nedenle Sovyet diplomasisinin birincil amacı ABD'nin SDI projesinden vazgeçmesini sağlamak ve nükleer silahları

²⁰² Anatoliy Dobrinin, **Sugubo Doveritelno**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 2008, s. 601.

²⁰³ Polinov, **op.cit.**, 2010, s. 479.

²⁰⁴ **Ibid.**, s. 481.

²⁰⁵ Kissinger, **op.cit.**, s. 760.

sınırlandırma sürecini bir an önce çıkmazdan kurtarmak olmuştur.²⁰⁶

İki süper güç arasında nükleer silahların denetimi konusundaki ilk önemli toplantı, altı yıllık bir aradan sonra, Kasım 1985'te Cenevre'de yapılmıştır. Cenevre Zirvesi askeri alanda pratik sonuçlar doğurmasa da ABD ve SSCB arasında diyalogun kurulmasına yardımcı olmuş ve ilerleyen yıllarda gerçekleşecek olan bir dizi Sovyet-Amerikan zirve toplantılarına kapı açmıştır.²⁰⁷ Güvenlik, bölgesel sorunlar ve insan hakları gibi konuların görüşüldüğü Cenevre Zirvesi'nde nükleer silahların denetimi ve uzay görüşmeleri merkez konumdaydı. Reagan, silahların denetimi görüşmelerinde, ABD ve SSCB'nin stratejik nükleer silahlarda % 50 indirimle gidilmesini ve Avrupa'da orta menzilli füzelerin tamamen ortadan kaldırılmasını önermiştir.²⁰⁸ Sovyet liderliği, Reagan önerisini ABD'nin SDI projesinden vazgeçmesi şartıyla kabul etmişti. Gorbaçov, ABD'nin SDI projesinden vazgeçmeden, stratejik silahlarda da indirimin mümkün olmayacağını vurgulamıştır.²⁰⁹ Reagan, SDI'nin uygulamaya konulması görüşünde ısrar edince silahsızlanma görüşmeleri başarısızlığa uğramıştır. Böylece Cenevre Zirvesi'nde nükleer silah denetimi alanında herhangi bir antlaşma imzalanmamıştır. Görüşmelerin olumsuz sonucuna rağmen toplantıyı olumlu bir havada sonlandırmak isteyen iki lider, ortak bildiri hazırlamaya karar vermiştir. İki ülke diplomatlarının kilit noktalardaki görüş ayrılıkları yüzünden zirvenin son gününe zor yetiştirilen ABD-Sovyet ortak bildirisine göre Gorbaçov ve Reagan, nükleer silahların denetimini öngören görüşmelerin hızlandırılmasını kararlaştırdıklarını, nükleer bir savaşın asla kazanılamayacağı ve zaten nükleer bir savaşın önlenmesi gerektiğinin bilincinde olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca silahlanma yarışını durdurmak, nükleer silahlanmayı azaltmak ve stratejik istikrarı arttırmaya karar vermişlerdir. Bunun dışında, taraflar nükleer silahlarda % 50 indirimin

²⁰⁶ Oleg Grinevskiy, **Perelom. Ot Brejneva k Gorbaçovu**, <https://litlife.club/br/?b=213906&p=1> (01.02.2018).

²⁰⁷ Ömer Kurtbağ, **Amerikan Yeni Sağ ve Dış Politikası**, Ankara, USAK Yayınları, 2010, s. 123.

²⁰⁸ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 148-149.

²⁰⁹ Gorbaçov, **op.cit.**, 1995, s. 17.

yapılması ve kimyasal silahların yasaklanması yönündeki isteklerini de ifade etmiştir.²¹⁰

Cenevre Zirvesi'nin uluslararası ortamda yarattığı olumlu hava, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin hemen düzelmesini sağlayamamıştır. Reagan yönetimi, SSCB'ye karşı yürüttüğü askeri baskı ve ekonomik savaştan vazgeçmemiştir. Gorbaçov ve ekibi ise ondan farklı olarak “Cenevre ruhunu” devam ettirmeye kararlı olmuştur. Nitekim 15 Ocak 1986'da Gorbaçov, 2000 yılına kadar dünyadaki bütün nükleer silahların ortadan kaldırılmasını öngören bir program açıklamıştır.²¹¹ Söz konusu programın son derece radikal ve bu bağlamda ütöpik olması nedeniyle nükleer silaha sahip devletler Gorbaçov'u desteklememiştir.²¹² Sovyet lideri, nükleer silahı sadece insanlık için tehdit oluşturan bir kötülük olarak algıırken onun caydırıcılık görevini göz ardı etmiştir. Bu da Gorbaçov dış politikasının önemli hatalarından biri olmuştur.

1986 son baharına gelindiğinde Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki gerginlik tırmanmıştır. 23 Ağustos'ta casusluk skandalı patlak vermiştir, KGB ajanına gizli belgeleri aktaran Rus diplomatı Zaharov New York'ta yakalanmıştır. Bir hafta sonra ise Amerikan gazeteci Nicholas Daniloff, CIA ajanıyla buluşurken Moskova'da tutuklanmıştır.²¹³ Böyle bir havada Gorbaçov, Ronald Reagan'a gelecek yıl gerçekleştirilmesi planlanan Washington Zirvesi'ni beklemeden en kısa zamanda iki lider arasında bir toplantının yapılmasını öneren mektup göndermiştir. Gorbaçov tarafından önerilen toplantı, Washington Zirvesi için “üretken ve verimli” bir zemin hazırlayacağı

²¹⁰ Leonid Zamyatin, **Gorbi i Meggi**, Moskva, Pik Viniti, 1995, s. 23; Sovyet-Amerikan ortak bildiri metni için bkz. “Soviet-United States Statement on the Summit Meeting in Ceneva”, <https://www.reaganlibrary.gov/sites/default/files/archives/speeches/1985/112185a.htm> (01.02.2018).

²¹¹ 15 yıllık bir sürede gerçekleştirilmesi planlanan bu programa göre, ilk 5-8 yıl içinde ABD ve SSCB nükleer silah başlıklarını 6.000'e indirecekti. İkinci 5-7 yıl içinde orta menzilli füzeler dâhil ABD ve SSCB'nin nükleer silahlarının % 50 indirimine gidilmesi öngörülmekteydi. Bu zaman zarfında İngiltere, Fransa ve Çin gibi nükleer silaha sahip devletler kendi nükleer kapasitelerini geliştirmeyecekti. En son aşamada ise 1995-2000 yıl arası dünyadaki bütün nükleer silahların ortadan kaldırılması planlanmaktaydı. Polinin, **op.cit.**, 2015, s. 155.

²¹² **Ibid.**

²¹³ Leonid Melçin, “Tı Moih Vıslal, Ya Tvoih Vıgonyu. O Diplomatıçeskih Voynah v SSSR”, **Politika**, 29 Temmuz 2017, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/07/29/73275-ty-moih-vyslal-ya-tvoih-vygonyu>, (12.02.2018).

için Reagan tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylece, iki liderin silahların denetimi merkezli bir görüşme için 10 Ekim 1986 tarihinde Reykjavik, İzlanda'da buluşmasına karar verilmiştir.²¹⁴

Sovyet lideri İzlanda'ya silahların denetimi ile ilgili üç noktalık bir öneri paketiyle gelmiştir. Bu öneri stratejik silahlarda (kıtalararası balistik füzeler, denizaltıdan atılan balistik füzeler ve stratejik bombardıman uçakları) % 50 indirimin yapılması; Avrupa'da bulunan ABD ve SSCB'nin bütün orta menzilli füzelerinin ortadan kaldırılması ve Washington'un SDI projesinden vazgeçmesini öngörmektedir.²¹⁵ Cenevre'de yaptıkları görüşmeden sonra ikinci kez bir araya gelen iki lider, Stratejik silahlar ve orta menzilli füzeler konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu çerçevede her iki tarafın da gelecek beş yıl içinde balistik füzelerinin, bombardıman uçaklarının ve nükleer başlık taşıyabilen denizaltılarının % 50 oranında azaltılması, 1996'ya kadar ise tüm stratejik nükleer silahlarının ortadan kaldırılması öngörülmüştür.²¹⁶ Ayrıca, Avrupa'daki Amerikan ve Sovyet füzeleri tasfiye edilirse SSCB, Asya'daki orta menzilli füzelerinden 100 savaş başlığı bırakacak ve buna karşılık ABD de topraklarında bir o kadar başlık bulundurabilecekti.²¹⁷ Ancak tarafların tüm bu çabalarına rağmen Reykjavik Zirvesi'nde SDI projesi üzerindeki tartışmalar nedeniyle bir anlaşmaya varılamamıştır. Gorbaçov, SDI projesinin **Anti Balistik Füze Antlaşması**'nı (ABM) ihlal ettiği gerekçesiyle SDI konusunda sadece laboratuvar araştırma ve denemelerine izin verilmesinde ısrar etmiştir.²¹⁸ Reagan böyle bir kısıtlamanın programın gelişimini engelleyeceğini öne

²¹⁴ Paul Lettow, **Ronald Reagan and His Quest to Abolish Nuclear Weapons**, New York, Random House Publishing, 2003, p. 217.

²¹⁵ Giuseppe Boffa, **Ot SSSR k Rossii. İstoriya Neokonçennogo Krizisa 1964-1994**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1996, s. 154.

²¹⁶ **Ibid.**, s.155.

²¹⁷ Mihail Gorbaçov, **Nükleer Silahsızlanma ve Barış**, İstanbul, Bilim ve Sanat Kitapları, 1987, s. 13.

²¹⁸ SALT I (*Strategic Arms Limitation Talks* – Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri) çerçevesinde imzalanan ABM Anlaşması'na (1972) göre, deniz, hava, uzay ve karada, anti balistik füze sistemleri ve bileşenlerini geliştirmek, denemek ve konuşlandırmak yasaktır. ABM Anlaşması ile tarafların, karşılıklı olarak biri başkentlerin savunmasında, diğeri de stratejik silah kompleksinin savunmasında olmak üzere ikiye ayrılan anti-balistik füze savunma sistemi kurabilecekleri, bundan fazlasını yapmayacakları, her kompleksin 100 füze ve 100 atma aracından fazla olmayacağı, fazla olanların mümkün olan en kısa sürede

sürerek Gorbaçov'un önerilerini geri çevirmiştir.²¹⁹

Görüldüğü gibi, Cenevre ve ardından gerçekleştirilen Reykjavik zirvelerinde SDI konusu önemli bir gündem maddesi olmuş ve tarafların bu konudaki ısrarcı tavırları yüzünden silah denetimi alanında hiçbir antlaşmaya varılamamıştır. Durum böyle olunca, Mart 1987'de SSCB yönetimi, en kısa zamanda "Avrupa'daki Orta Menzilli Füze" paketini SDI ve diğer unsurlardan ayrı bir şekilde müzakere etmeye hazır olduğunu açıklamıştır.²²⁰ Başka bir deyişle Gorbaçov, Avrupa'daki orta menzilli füzelerin ortadan kaldırılmasını, stratejik silahların yok edilmesi ve ABD'nin SDI projesinden vazgeçmesi ile ilişkilendirmekten vazgeçmiştir. Reagan bu öneriyi desteklemiş ve Nisan ayından itibaren ABD ve SSCB Dışişleri Bakanları orta menzilli füzelerin ortadan kaldırılması sorununu görüşmeye başlamışlardır. George Shultz ve Eduard Şevardnadze arasında yapılan müzakereler sırasında daha kısa menzilli nükleer füzelerin (500-1.000 km) ortadan kaldırılması konusu da ele alınmıştır. Bu konuda görüş ayrılıkları olmasa da, Shultz, Sovyetler'in 400 km menzilli SS-23 ya da diğer adıyla "Oka" füzelerinin de bu kategoriye girmesinde ısrar etmiştir. Yüksek isabet gücüne sahip SS-23 "Oka" dünyanın en gelişmiş füzelerden biriydi ve ABD böyle bir sisteme henüz sahip değildi, bu yüzden adı geçen füzelerin yok edilmesi Amerikan ulusal güvenliği için son derece önemliydi. Sovyet Savunma Bakanlığının bütün itirazlarına rağmen, Gorbaçov ve Şevardnadze'nin baskısıyla, Oka Washington'da imzalanacak olan antlaşmaya dâhil edilmiştir.²²¹

Washington Zirvesi 7-10 Aralık 1987'de gerçekleştirilmiştir. Sovyet tarafının – SDI konusu başta olmak üzere – önemli tavizler vermesi sonucunda iki ülke arasında silahsızlanma konusunda somut bir adım atılabilmiş ve **INF Antlaşması**

imha edileceği veya sökülecekleri belirtilmiştir. Sibel Kavuncu, "Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci", **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, s. 121. "Strategic Arms Limitation Talks (SALT I)", <https://www.state.gov/t/isn/5191.htm>, (22. 04. 2018).

²¹⁹ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 166.

²²⁰ Kurtbağ, **op.cit.**, s. 124.

²²¹ Yuriy Dubinin, **Vremya Peremen**, Moskva, AviaRus-XXI, 2003, s. 184

(*The Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty* / Kısa ve Orta Menzilli Füzelere Ortadan Kaldırılması Antlaşması) imzalanmıştır.²²² Adı geçen antlaşmaya göre, her iki ülkenin orta menzilli füze (1.000-5.500 km) antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra en geç 3 yıl içerisinde, kısa menzilli (500-1.000) füze ise 18 ay içinde yok edilecekti. Ayrıca, herhangi yeni bir füzenin uçuş testine, bu füzelerin herhangi bir kademesinin veya rampasının üretilmesine de yasak getirilmiştir. Buna ek olarak, tarafların antlaşma yükümlülüklerini ne kadar yerine getirdiklerini denetlemek ve kontrol edebilmek amacıyla bir de denetim sistemi oluşturulması kabul edilmiştir.²²³ Bu Avrupa kıtasının nükleer savaş alanı olmaktan çıktığı anlamına geliyordu. Ayrıca söz konusu antlaşmayla Sovyetler Birliği ilk kez topraklarında nükleer silahların indirimine ilişkin denetim uygulamasını kabul etmiştir.²²⁴

Konumuz açısından önemli olan nokta INF'nin imha edilecek silah sayısı konusunda asimetrik olmasıdır.²²⁵ Zira SSCB 826 orta menzilli ve 926 kısa menzilli füze ortadan kaldırırken, ABD 689 orta menzilli füze ve 170 kısa menzilli füze imha etmiş, yani Sovyetler Birliği ABD'den iki kat daha fazla silahı yok etmek zorunda kalmıştır.²²⁶ Ayrıca Antlaşma çerçevesinde, ABD'nin 859 başlığına karşılık SSCB'nin 3.052 başlığı – 4 kat daha fazla - tasfiye edilmiştir. Sovyetler Birliği tarafından yapılan diğer bir taviz ise 400 km menzili olan ve böylece Kısa Menzilli Füze sınıfına girmeyen SS-23 (Oka) füzelerinin de bu antlaşmaya dâhil edilerek ortadan kaldırılmasıydı.²²⁷ Bütün

²²² Antlaşma metni için bkz., <https://fas.org/nuke/control/inf/text/index.html> , (10.02.2018).

²²³ Acar, **op.cit.**, s. 343-344.

²²⁴ Erel Tellal, “SSCB'nin Dağılma sürecine İlişkin Bazı Saptamalar”, **Prof. Dr. Ömür Sezgin'e Armağan**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayını, 2014, s. 423.

²²⁵ Mesut Hakkı Çaşın, **Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1995, s. 239.

²²⁶ Sovyetler Birliği'nin Pioneer ve SS-20 füzelerinin üç başlıklı olmasından dolayı SSCB'nin yok ettiği nükleer başlık sayısı ABD'ninkinden 4 kat fazla olmuştur. Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 181.

²²⁷ Antlaşmaya göre, ABD kanadında – Pershing-II (1.800 km) ve Cruise (2.500 km) sınıfı füze, Sovyet kanadında – NATO kalsifikasyonuna göre – SS-4 (2.000 km), SS-5 (4.100 km) ve SS-20 (5.000 km) füzelerinden oluşan orta menzilli füze ile ABD'nin Pershing I-A (700 km) ve Sovyetlerin SS-12 (900 km) ve SS-23 (400 km) sınıfı füzelelerden oluşan kısa menzilli füze dâhil edilmiştir. Sabri Yirmibeşoğlu, “Orta Menzilli Nükleer Silahlar (INF) Antlaşması Öncesi ve Antlaşma Sonrası Nükleer Silahların Rolündeki Değişimler”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 322, Temmuz 1989, s. 12.

bunlara ek olarak Sovyet tarafı, Japonya’da ve Hint Okyanusu’nda bulunan Amerikan üslerine ve Çin’in nükleer gücüne karşı denge oluşturan Asya kıtasındaki SS-20 füzelerinin de kaldırılmasını kabul etmiştir.²²⁸

Washington Zirvesi’nin odak noktası INF olduğundan SDI projesi, stratejik (uzun menzilli) silahların % 50 oranında indirimi, bölgesel sorunlar ve insan hakları konularının ayrıntılı görüşülmesi için iki liderin Moskova’da bir araya gelmesi kararlaştırılmıştır. 29 Mayıs – 2 Haziran tarihlerinde gerçekleşen Moskova Zirvesi’nde Stratejik silahların % 50 oranında indirimini öngören **Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Anlaşması**’na (START) doğru önemli adımlar atılmıştır. “Taraflar nükleer bir savaşın kazanılamayacağını, nükleer veya konvansiyonel düzeyde iki ülke arasında çıkabilecek bir savaşın önlenmesi konusundaki ortak düşüncelerini dile getirmişlerdir.”²²⁹ En önemlisi ise Sovyet-Amerikan ilişkilerinde Soğuk Savaş atmosferi büyük ölçüde kırılmıştır. Bunun en iyi göstergesi, iki liderin Kızıl Meydan’da yürüyüş yaptığı sırada bir spikerin, Reagan’ın SSCB’yi “Şer İmparatorluğu” olarak adlandırdığını dile getirmesi üzerine, ABD Başkanının “Şimdi başka bir zamanda ve başka bir çağda konuşuyorum” diye cevap vermesidir.²³⁰

2. George H. W. Bush Dönemi Sovyet-Amerikan İlişkileri

20 Ocak 1989 yılında Ronald Reagan’ın halefi olarak başkanlık görevine George Herbert Walker Bush gelmiştir. Yeni Başkan ile ABD Dışişleri Bakanı da değişmişti ve George Shultz yerine ihtiyatlı kişiliği ile bilenen James Baker atanmıştır. Yeni ABD yönetimi, Reagan döneminde SSCB ile kurulan yakın ilişkileri sürdürmekte acele

²²⁸ INF çok taraflı bir Antlaşma değildi ve üçüncü devletleri bağlamıyordu. Böyle bir durum Sovyetler Birliği için Asya’da stratejik açık anlamına geliyordu ve olası bir saldırıya karşı SSCB’nin simetrik karşılık verme yeteneğini azaltıyordu. Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 180.

²²⁹ Peter Schweizer, **Reagan’s War: The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph Over Communism**, New York, Anchor Books, 2002, p. 234.

²³⁰ Lettow, **op.cit.**, p. 242.

etmemiştir. Bunun nedeni Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da sosyalist kampın kaderini belirleyecek olan önemli sosyo-politik süreçlerin başlamasıdır. Böylece Bush yönetiminin değişen bu şartlara uygun strateji ve politikalar belirlemek için zamana ihtiyacı vardır. Bu durum Sovyet-Amerikan ilişkilerinde beş aylık bir “duraklama” dönemini meydana getirmiştir.²³¹ “Duraklama” dönemi boyunca ABD'de Sovyetler Birliği'ndeki reformları ve değişim süreçlerini değerlendirmek üzere Sovyet uzmanları tarafından birçok çalışma yürütülmüştür. Yapılan araştırmaların sonucunda ise Perestroika'nın ABD çıkarları ile uyduğu anlaşılmıştır.²³² Buna bağlı olarak Sovyetler Birliği'nde ve bilhassa Doğu Avrupa ülkelerinde rejim değişimini sağlayacak olan Gorbaçov reformlarını dönüşü olmayan bir noktaya getirmek gerektiğine karar verilmiştir. Bunun için Sovyet-Amerikan diyalogu silahsızlanma konularının dışına çıkarılacaktı ve iki ülke arasındaki görüşmelerinin odak noktası bölgesel çatışmalar, insan hakları, Doğu Avrupa'da ve bilhassa Sovyet Birliği'nde reform süreçleri olacaktı.²³³

10-11 Mayıs 1989'da ABD Dışişleri Bakanı Baker'in Moskova'yı ziyaret etmesi Sovyet-Amerikan ilişkilerinde 5 aylık “duraklama” dönemini sonlandırmıştır. 11 Mayıs günü Gorbaçov tarafından kabul edilen Baker, Başkan Bush'un “Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin bütün yelpazesinde işbirliğinin yenilenmesi” dileğini iletmıştır.²³⁴ Bu ziyaretten sonra iki ülke arasında Dışişleri Bakanlığı düzeyinde görüşmeler yoğunlaşmıştır. Eylül 1989'da Eduard Şevardnadze Washington'u ziyaret etmiş ve Baker ile yapılan toplantıda Sovyetler Birliği'nin stratejik silahların denetimi konusunda tavizler vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bu çerçevede SSCB, stratejik silahların

²³¹ Matvey Polinov, “Zakrıtaya Vstreça s Bolşimi Posledstviyami. Peregovori M. Gorbaçova i G. Busha na Malte v 1989”, **Terra Humana**, № 3 (20), 2012c, s. 40.

²³² Matvey Polinov, “Otnoşeniya s SŞA vo Vneşney Politike M.S. Gorbaçova v Godi Perestroyki 1985-1991”, **Terra Humana**, 2016, № 2, s. 3.

²³³ Polinov, **op.cit.**, 2012c, s. 41.

²³⁴ Anatoliy Çernyayev (ed.), **Otveçaya na Vizov Vremeni. Vneşnya Politika Perestroyki: Dokumentalniye svedetelstva. Po Zapisyam besed M. Gorbaçova s Zarubejnimi deyatelyami i drugim materialam**, Moskva, Ves Mir, 2010, s. 224.

ortadan kaldırılmasının SDI projesi ile ilişkilendirilmesinden ve gemiden fırlatılan Amerikan seyir füzelerinin **Stratejik Silahların İndirimi Anlaşmasına** dâhil edilmesinden vazgeçtiğini açıklamıştır.²³⁵ Ayrıca, bu toplantıda iki ülke arasındaki gerginliğin işbirliği ve mutabakata dönüştüğü sonucuna da varılmıştır.²³⁶

Bush'un Polonya ve Macaristan'ı ziyaret etmesi (10-12 Temmuz 1989) ABD yönetiminin, SSCB'ye yönelik politikaları bir kez daha gözden geçirmesinde etkili olmuştur. Ziyareti boyunca iki ülkenin iktidar ve muhalefet temsilcileriyle görüşen Bush, Gorbaçov'un bu ülkelerin liberalleşmesini hiçbir şekilde önlemek istemediği konusunda ikna olmuştur. Durum böyle olunca Bush, Gorbaçov ile belirli bir gündemi olmayan bir zirvede görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Böylece Bush'un inisiyatifi üzerine 2-3 Aralık 1989'da Malta'da "Maksim Gorkiy" adında Sovyet teknesinde iki liderin görüşmesi gerçekleşmiştir.²³⁷ Malta Zirvesi'nin içeriği uzun yıllar boyunca gizli tutulmuştur ve sadece 2010 yılında bu görüşmenin bazı kısımları Rusya'da yayımlanmıştır. Konuyla ilgili sınırlı bilgiler çerçevesinde, Malta Zirvesi'nde Doğu Avrupa'daki olaylar ve özellikle iki Almanya'nın birleşmesi sorunu, nükleer ve konvansiyonel silahsızlanma, Afganistan sorunu, Perestroika süreci ve insan hakları gibi konuların görüşüldüğünü söylemek mümkündür.²³⁸

Yüz yüze gerçekleştirilen ilk görüşmenin ana konusu Doğu Avrupa olmuştur. Görüşmenin sonunda Gorbaçov, "Brejnev Doktrini"ni tamamen terk etmeyi kabul etmiştir. Daha açık bir ifadeyle Gorbaçov, ABD liderine SSCB'nin Doğu Avrupa'daki olaylara karışmayacağı konusunda güvence vermiştir.²³⁹ Bununla birlikte, Doğu

²³⁵ ABD, gemiden fırlatılan füzelerin ayrı bir antlaşma çerçevesinde görüşülmesinde ısrar etmekteydi. Zira SSCB'den farklı olarak, ABD'nin nükleer gücünün büyük bir kısmı deniz kuvvetleri bünyesindeydi. Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 222.

²³⁶ Polinov, **op.cit.**, 2016, s. 4.

²³⁷ Polinov, **op.cit.**, 2012c, s. 42.

²³⁸ Çernyayev (ed.), **op.cit.**, s. 235.

²³⁹ Polinov, **op.cit.**, 2012c, s. 42.

Almanya'nın kaderi de bu zirvede kararlaştırılmıştır. Taraflar, iki Almanya'nın birleşme sürecinin başladığını kabul ederek bu sürece karışmamak konusunda anlaşmışlardır. Bütün bunların anlamı; Sovyetler Birliği'nin, II. Dünya Savaşı'nın sonucunda elde ettiği önemli bir etki alanı olan Doğu Avrupa'dan vazgeçerek onu Batı ve ABD'nin etkisine bırakmış olmasıdır.²⁴⁰

Malta'da Bush'un inisiyatifi üzerine Baltık Cumhuriyetleri'nin durumu da ele alınmıştır. Hatta Gorbaçov'un hatıralarından Baltık Cumhuriyetleri'nin durumunun Malta Zirvesi'nin ana konulardan biri olduğunu anlıyoruz: “Yüz yüze görüşmenin en önemli noktası Baltık ülkelerinin durumuydu.”²⁴¹ Görüşme sırasında Gorbaçov, kuvvet kullanımının Perestroika'ya aykırı olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin Baltık ülkelere karşı bu yöntemi kullanmayacağını defalarca vurgulamıştır. Bununla beraber Sovyet lideri, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın tek taraflı olarak SSCB'den ayrılmasının kabul edilemez olduğunu ve her türlü değişmelerin SSCB Anayasası çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğinin de altını çizmiştir. Buna karşılık olarak Bush, adı geçen ülkelerinin SSCB tarafından işgalini kabul etmediğini ve asla kabul etmeyeceğini vurgulayarak bu ülkelere karşı her türlü şiddet kullanımının Sovyet-Amerikan ilişkilerine ciddi anlamda zarar vereceğini dile getirmiştir.²⁴² Bu çerçevede, ABD desteğini almış olan Estonya, Letonya ve Litvanya Aralık 1989'dan sonra SSCB'den ayrılma faaliyetlerini hızlandırmıştır.

Malta Zirvesi'nde Sovyet-Amerikan ekonomik ilişkilerine ve Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik reform sürecine de değinilmiştir. 1989 yılının sonundan itibaren SSCB, Batı devletleri ile yürütülen ilişkilerde “ortak”tan çok sürekli ekonomik yardım isteyen taraf olmuştur.²⁴³ Bu durum Sovyet yöneticilerinin dünya ekonomisiyle

²⁴⁰ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 225.

²⁴¹ Gorbaçov, **op.cit.**, 1995, s. 149.

²⁴² Çernyayev (ed.), **op.cit.**, s. 249.

²⁴³ Polinov, **op.cit.**, 2012c, s. 43.

bütünleşme çabaları ile birleşince ABD, Sovyetler'den daha fazla taviz isteme imkânını elde etmiştir. Bu çerçevede, ABD lideri, iki ülke arasında ticari bir sözleşmenin imzalanması için Sovyetler Birliği'nde ülkeye serbest girişi-çıkışları düzenleyen bir yasanın kabul edilmesi ile Küba'nın Castro ve Nikaragua'nın Ortega rejimlerine yapılan yardımların kesilmesi şartını öne sürmüştür. Ayrıca söz konusu şartların yerine getirilmesi durumunda SSCB'ye kredi de verilecektir.²⁴⁴

Son olarak da, Malta'da silahsızlanma konusu çerçevesinde, her iki tarafın stratejik silahlarının ve Avrupa'daki konvansiyonel silahların sınırlandırılması ile kimyasal silahlar sorunu gündeme gelmiştir. Avrupa'da konvansiyonel silahların sınırlandırılması konusunda iki lider fikir birliğine hemen varmış ve bu çerçevede 1990 yılında NATO ve Varşova Paktı üyeleri arasında **Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması** imzalanmıştır.²⁴⁵ Antlaşma, Avrupa'da konvansiyonel askerî ekipmanların önemli kategorilerine kapsamlı sınırlar getirmiş ve fazla silahların imha edilmesini şart koşturmuştur.²⁴⁶ Stratejik silahlar konusunda da ileride bir antlaşmanın imzalanması kararlaştırılmıştır. Bush, Sovyet SS-18 kıtalararası balistik füzelerinin modernizasyonun yasaklanmasını ve gelecekte bu füzelerin miktarının azaltılmasını istemiştir. Gorbaçov, Sovyet tarafının gemiden fırlatılan Amerikan seyir füzelerine ilişkin yaptığı tavizleri hatırlatarak bu konuda daha fazla taviz vermeyeceğini dile getirmiştir.²⁴⁷

Soğuk Savaş'ın sonunun sembolü haline gelen Malta Zirvesi sonuçları itibarıyla

²⁴⁴ Çernyayev (ed.), **op.cit.**, s. 237.

²⁴⁵ Polinov, **op.cit.**, 2012c, s. 42.

²⁴⁶ Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması metni için bkz. <https://www.osce.org/library/14087>, (15.02.2018).

²⁴⁷ Çernyayev (ed.), **op.cit.**, s. 239-242. Bu konuda ilk somut adım Temmuz 1991'de ABD ve SSCB Dışişleri Bakanlarının **Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Anlaşması** (START) için Washington'da sürdürdükleri yoğun görüşmeler sonucunda atılmıştır. İki ülke heyetlerinin vardıkları anlaşmada, füzelerin azaltılması, füzelerin kaç nükleer başlık taşıyabilecekleri ve tarafların karşılıklı denetimi karara bağlanmıştır. Üzerinde uzun yıllar çalışılan **Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Anlaşması**'nın imzalanması 31 Temmuz 1991'de Moskova Zirvesi'nin ikinci gününde gerçekleştirilmiştir. Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması (START) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel Kavuncu, "Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci", **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, ss.119-148; START Antlaşması metni için bkz. <https://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>, (15.02.2018).

tartışmalar yaratmıştır. Özellikle Rusya’da yapılan araştırmaların çoğu, Malta Zirvesi’nde ABD’nin SSCB’ye nazaran daha fazla karlı çıktığını ve Gorbaçov’un zirvede ele alınan bütün konularda kaybeden taraf olduğunu kabul etmektedir.²⁴⁸ Açık olan şudur ki, Malta’dan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla canlanmıştır. Bush yönetimi, Perestroika politikasını daha fazla desteklemeye başlamıştır. Gorbaçov liderliği ise her geçen gün ABD’nin etkisi altına girerek iç ve dış siyasetini artık onların onayı doğrultusunda belirlemiştir. Bunun başat nedeni Sovyetler Birliği’ndeki ekonomik kriz ve milletçi hareketlerin doğurduğu devlet krizi olmuştur. Bir an önce kredi almak ve gerekli ticari sözleşmeler imzalama isteği Sovyetler Birliği’nin bağımsız hareket etme yeteneğini kısıtlamıştır.²⁴⁹

1990 yılına gelindiğinde ülkedeki ayrılıkçı hareketler ve ekonomik kriz iyice yoğunlaşmıştır. Durum böyle olunca Mayıs ayının sonunda Gorbaçov, ABD ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bir yandan söz konusu ziyaret Sovyet-Amerikan ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş ve iki ülke arasındaki işbirliğine hız kazandırmıştır. Diğer yandan ise bunlar Sovyet tarafının çok önemli konularda yaptığı tavizler sayesinde gerçekleşmiştir.²⁵⁰ Gorbaçov, ziyareti boyunca sürekli olarak Sovyetler Birliği’ndeki sorunların çözümü için 20 milyar dolarlık bir kredi istemiştir. Bu da Sovyet-Amerikan ilişkilerini eşitlikçi olmaktan uzaklaştırmıştır. Bu durumdan faydalanmak isteyen Bush ve ekibi, böyle bir kredinin verilmesini Sovyetlerin Küba’ya yaptığı yardımların kesilmesine, Almanya sorununun ABD’nin istediği doğrultuda çözülmesine ve Baltık ülkelerine yönelik uygulanan ekonomik yaptırımların kaldırılmasına bağlamıştır.²⁵¹ SSCB, Küba’ya yardım edecek kapasiteden zaten yoksundu, bu yüzden bu konuda uzlaşma hemen sağlanmıştır. Almanya sorununa gelince Bush bu konuda büyük zafer elde

²⁴⁸ Polinov, **op.cit.**, 2012c, s. 44.

²⁴⁹ Polinov, **op.cit.**, 2015, s.239.

²⁵⁰ Polinov, **op.cit.**, 2016, s. 5.

²⁵¹ Gorbaçov, **op.cit.**, 1995, s. 182.

etmiştir: Gorbaçov, iki Almanya'nın ABD'nin istediği doğrultuda birleşmesini kabul etmiştir. Yani birleşmiş Almanya NATO üyesi olacaktı. Ve nihayet ABD'nin son şartı – Litvanya'ya karşı yaptırımların kaldırılması – Gorbaçov tarafından kabul edilince ticari sözleşme imzalanmıştır.²⁵²

Gorbaçov'un Washington ziyareti sırasında çeşitli alanlarda olmak üzere toplam 24 sözleşme imzalanmıştır.²⁵³ İki ülke arasında yapılan zirvelerin hiç biri bu kadar verimli geçmemiştir. Böyle bir sonuç çeşitli sorunlarla mücadele eden Sovyet liderliğinin bir başarısı olarak gözükebilir, ancak SSCB'nin bunlar için ödediği ağır bedellere bakıldığında kazanan yine ABD olmuştur. Birincisi, Almanya'nın, uluslararası güç dengesinin NATO ve ABD'ye doğru kayacak şekilde, birleşmesi kabul edilmiştir.²⁵⁴ Böylece Alman gücünün tümüyle Batı güvenlik sistemi içerisine girmesiyle birlikte ABD'nin en büyük Soğuk Savaş kaygısı – birleşmiş, Sovyet yanlısı bir Almanya – ortadan kalkmış oluyordu.²⁵⁵ İkincisi, SSCB'nin ABD'ye olan ekonomik bağımlılığı siyasal bağımlılığına yol açmıştır. Bunun sonucunda Sovyetler Birliği, uluslararası olayları etkileme yeteneğini tamamen kaybetmiş ve süper güç olmaktan çıkmıştır.²⁵⁶ Bunun en önemli örneği 1991'deki Irak Müdahalesidir. Askerî seçeneğin uygulanmasından önce, ekonomik ambargonun sonuçlarını görmeyi, ancak diplomatik girişimlerin başarısız olması halinde askerî operasyonun gerçekleştirilmesinin daha doğru olacağını düşünen Sovyet yöneticileri, BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ve

²⁵² Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 232.

²⁵³ Gorbaçov, **op.cit.**, 1995, s. 181.

²⁵⁴ Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra (Kasım 1989) Almanya'nın birleşmesi kaçınılmazdı, ancak bu süreç farklı şekilde de gerçekleşebilirdi. Örneğin, konfederasyon şeklinde ve NATO'ya katılmadan; ya da hem NATO'ya hem de Varşova Paktı'na üye olarak birleşebilirdi. Bu kapsamda, Birleşmiş Almanya'nın Avrupa'da başat güç haline geleceğinden endişe duyan ve konfederasyon şeklini savunan Fransa ve İngiltere, Gorbaçov'un da konfederasyon şeklinde ısrar edeceğini umut ettiler. Ancak bu beklentiler gerçekleşmedi ve Gorbaçov, NATO'yu güçlendirecek ve ABD'nin işine yarayacak seçeneği kabul etti. "Germaniya, Kotoruyu Mı Poteryalı", **Moskovskiy Komsomolets**, 10. 09. 2015; Matvey Polinov, "Obyedineniye Germanii i Politika Gorbaçov", **Terra Humana**, № 2, 2011a, s. 58; Giuseppe Boffa, **Ot SSSR k Rossii. İstoriya Neokonçennogo Krizisa 1964-1994**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1996, s. 195.

²⁵⁵ McMahan, **op.cit.**, s. 222.

²⁵⁶ "Süper Güç", iki kutuplu sistemde uluslararası gelişmeleri etkileme/yönlendirme istek ve yeteneğine sahip devlet biçiminde tanımlanabilir." Tellal, **op.cit.**, 2014, s. 422.

“Askerî güç kullanımı dâhil tüm gerekli yollara başvurma yetkisi” tanıyan kararı desteklemek zorunda kalmıştır.²⁵⁷

Sonuç olarak ABD’nin Gorbaçov dış politikasında merkezi bir yer işgal ettiğini ve bu ülke ile iyi ilişkileri sürdürmenin söz konusu dönemde Sovyet dış politikasının başlıca hedefi olduğunu söyleyebiliriz. Gorbaçov, Sovyet dış politikasının teorik temellerini değiştirerek Sovyet-Amerikan düşmanlığını işbirliğine dönüştürmeye çalışmıştır. Yeni Politik Düşünce adını alan bu politika önce Batı ile çatışmadan işbirliğine geçmeye, sonrasında ise Batı ile bütünleşmeyi ve SSCB’nin kapitalist ekonomik sisteme eklemlenmesini öngörmüştür.²⁵⁸ Bunu gerçekleştirirken Gorbaçov çoğu zaman, ABD’ye bağımlı bir dış politika çizgisi izleyerek Washington’un “gönlünü hoş etmek” zorunda kalmıştır. Bu durum SSCB’nin özellikle Sosyalist Blok ile ilişkilerini etkileyip onun dağılmasını hızlandırmıştır.

C. Gorbaçov Doktrini: Ortak Avrupa Evi

II. Dünya Savaşı’nın bitmesinden itibaren SSCB’nin ideolojik, siyasi ve askeri müttefiki olan Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya Sovyet dış politikasının önceliği olmuştur. 1985 yılında iktidara gelen Mihail Gorbaçov 40 yıllık bu dış politika çizgisini terk etmiş ve sosyalist ülkeler arasındaki ilişkileri mutlak bir bağımsızlık temeline oturtmaya çalışmıştır.²⁵⁹ Yani bundan sonra müttefik ülkeler kaderlerini istedikleri gibi tayin edebileceklerdi. Gorbaçov döneminde SSCB’nin, Sosyalist Blok ülkelerine karşı uyguladığı bu politika Rusya’da “Gorbaçov Doktrini”, Batı’da ise “Sinatra Doktrini” olarak bilinmekte ve Brejnev Doktrini’nin terk

²⁵⁷ Ertan Efegil, **Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli**, Ankara, Gündoğan Yayıncılık, 2002, s. 65.

²⁵⁸ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 402.

²⁵⁹ Matvey Polinov, “Doktrina Gorbaçeva i Uhod SSSR iz Vostoçnoy Evropi”, **Modern History of Russia**, № 12, 2011b, s.107.

edilmesini ifade etmektedir.²⁶⁰

Gorbaçov iktidara geldikten hemen sonra, Sosyalist Blok ile ilişkileri gözden geçirmek ve onları yeni ilke ve temeller üzerine oturtmak üzere çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Moskova'nın müttefiklerine yönelik yeni yaklaşımı, Gorbaçov'un Varşova Paktı üyesi devletlerinin üst yöneticileriyle Mart 1985'de yaptığı ilk toplantıda ifade edilmiştir: “Biz, eşit ilişkileri, her ülkenin egemenliğine ve bağımsızlığına saygı duyulmasını ve her alanda karşılıklı yarar sağlayan işbirliğini tercih etmekteyiz. Bu prensiplerin kabul edilmesi aynı zamanda her partinin ülkesindeki sorunlardan tam sorumlu olduğu anlamına gelmektedir.”²⁶¹ Böylece Brejnev Doktrini resmen terk edilmişti. Yani Doğu Avrupa ülkeleri bundan sonra kendi geleceğini istedikleri gibi inşa edebileceklerdi. Ancak müttefik devletlerin bunu tam anlamıyla kavraması zaman almış ve ilk etapta önemli kararların alınması ve sorunların çözümü ortaklaşa gerçekleşmiştir.²⁶²

1985-1988 yıllar arında Sosyalist Blok arasındaki ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılması yönünde ciddi çabalar yapılmıştır. Uzun zamandan beri COMECON içerisindeki ticari ve ekonomik işbirliğinin gözden geçirilmesi gerekiyordu. Nitekim bu ülkeler arasındaki mübadele “hammadde SSCB'den – mamuller diğer COMECON üyesi devletlerden” formülüne dayanmaktaydı. Doğu Avrupa ülkelerinin petrol ve petrol ürünlerindeki ithalat ihtiyacının 3/4'ünden fazlası SSCB'den gelen hammadde sayesinde karşılanmaktaydı. Aynı zamanda, SSCB, diğer üye ülkeler için en büyük makine ve teçhizat pazarını oluşturmaktaydı. Hammadde bitmiş ürünlere göre her zaman daha ucuz olduğu için böyle bir ticaret ile SSCB sadece kaybetmekteydi. Buna ek olarak Sovyetler

²⁶⁰ Brejnev Doktrini – Çekoslovakya işgalinden yaklaşık iki ay sonra Polonya Komünist Partisi Kongresi'nde konuşan Leonid Brejnev tarafından açıklanmıştır. Doktrine göre, komünist ülkeler sınırlı bir egemenlik hakkına sahiptir ve sosyalizm tehlikeye, SSCB'nin müdahale etme yükümlülüğü vardır. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 1680

²⁶¹ Gorbaçov, **op.cit.**, 1995, s. 311.

²⁶² **Ibid.**

Birliği, geçerli metallerıyla (petrol, gaz, hammadde) Batı'dan elde edebileceğinden daha düşük kalitede mallar elde etmekteydi. 1970 ve 1980'li yıllarda SSCB ile Avrupa Ekonomik Topluluğu lkeleri arasında ticaretin etkinliği, COMECON bölgesi ile karşılaştırıldığında 2,5 kat daha fazladır.²⁶³ Böylece SSCB'de COMECON erevesindeki işbirliğinin etkinliği konusu açık bir şekilde tartışıldığında, Doğu Avrupa ortaklarının Sovyetler Birliği tarafından uzun yıllar boyunca sübvanse edildiği gerçeği meydana çıkarılmıştır. Yapılan bu tespitlere rağmen COMECON'un karşılıklı yarar sağlayan bir yapıya dönüştürülmesi çabaları başarısız olmuş ve 1989 yılına gelindiğine SSCB ve Varşova Paktı lkelerinin ekonomisi giderek daha derin bir kriz içine girmiştir.²⁶⁴

Sovyet yönetimi, COMECON yanı sıra Varşova Paktı'nın yeniden yapılandırılması üzerinde de çalışmıştır. Müttefiklerinin, askeri alanda uzlaşması ekonomik ve siyasi alana göre daha fazla olasıydı. Bu bağlamda Moskova, Varşova Paktı'nın askeri rolünü azaltıp onun siyasi yönlerini güçlendirmeyi hedeflemekteydi. Böylece Mayıs 1987'de Berlin'de Varşova Paktı yeleri tarafından savunma niteliği taşıyan yeni askeri bir doktrin kabul edilmiştir. Buna göre Varşova Paktı ye devletleri savaş başlatan taraf olmayacaktı ve silahlı bir saldırıya maruz kalmadığı sürece kuvvet kullanımına başvurmayacaklardı. Ayrıca söz konusu doktrin çerçevesinde Varşova Paktı'nın faaliyeti olası bir nükleer veya konvansiyonel savaşın nlenmesine odaklanacaktı.²⁶⁵

Bununla birlikte Avrupa kıtası Gorbaçov dış politikasında önemli bir yer işgal etmiştir. şöyle ki, SBKP XXVII. Kongresi'nde (şubat-Mart 1986) Sovyet dış

²⁶³ Boris şmelev (ed.), *Tsentralno-Vostoçnaya Evropa vo Vtoroy Polovine XX Veka*, T.2, Moskva, 2002, s. 166.

²⁶⁴ Polinov, *op.cit.*, 2011b, s. 110.

²⁶⁵ Polinov, *op.cit.*, 2015, s. 191.

politikasının Avrupa yönü en önemli yön olarak nitelendirilmiştir.²⁶⁶ Yeni Politik Düşünce'nin Avrupa'daki yansıması “Ortak Avrupa Evi” projesi olmuştur. “Ortak Avrupa Evi” terimi ilk kez Gorbaçov’un Fransa ziyaretinde (1985) dile getirilse de, bu terimin en bilinen kullanımı, Gorbaçov’un Nisan 1987’de Çekoslovakya’yı ziyareti sırasında ortaya çıkmıştır. Genel anlamda “Ortak Avrupa Evi” projesi ile öncelikle Avrupa kıtasında savaşın önlenmesi ve buna bağlı olarak iki askeri blok arasındaki çatışmanın azaltılması hedeflenmiştir. Buna ulaşmak için de bloklar arasında ekonomik ve siyasi işbirliğinin tesis edilmesi planlanmıştır. İkincisi, “Ortak Avrupa Evi” projesi sosyalist ülkeler arasındaki ilişkileri “eşitlik ve mutlak bağımsızlık” kavramlarına bağlı olarak yeniden düzenlenmesini öngörmüştür.²⁶⁷ Adı geçen proje Gorbaçov dönemi boyunca geliştirilerek içerik itibarıyla değişmiştir. Buna göre 1987 yılında yayımlanan “Perestroika Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce” kitabında Gorbaçov, “Ortak Avrupa Evi”ni değişik sosyal sistemlere sahip devletler arasında “bir bütünlük” olarak ifade etmiştir.²⁶⁸ 1980’lerin sonuna gelindiğinde ise söz konusu proje, ekonomik anlamda bloklaşmanın sona ermesi için ortak bir ekonomik alanın var olmasını ve Doğu Bloğunun kapitalist ekonomik sisteme eklemlenmesini öngörmüştür.²⁶⁹

“Ortak Avrupa Evi” fikri ileride Doğu Avrupa’da sosyalist sistemin muhafaza edilmesi ile bir çelişki yaratabileceği için SSCB yönetimi ve bazı Varşova Paktı üye devletleri arasında anlaşmazlıklar meydana gelmeye başlamıştır.²⁷⁰ Müttefikler, Gorbaçov reformlarına karşı takındıkları tutum çerçevesinde üç gruba ayrılmıştır. Reformları destekleyen Polonya ve Macaristan yöneticileri olmuş; Çekoslovakya ve Bulgaristan liderleri reformlara ihtiyatlı yaklaşmış; Doğu Almanya ve Romanya liderleri de karşı çıkmıştır. Bununla birlikte bu ülkelerin vatandaşları yeniden yapılandırmayı

²⁶⁶ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 202.

²⁶⁷ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 350.

²⁶⁸ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 207.

²⁶⁹ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 404.

²⁷⁰ **Ibid.**, s. 351.

şiddetle desteklemekte ve kendi liderlerinden demokrasi ve açıklık talep etmişlerdir. Gorbaçov'un Doğu Avrupa'daki popülerliğinin olağanüstü derecede yüksek olması onun bu ülkelere yaptığı her ziyareti, oradaki iktidar rejimlerini baltalayan eylemler haline getirmiştir.²⁷¹ Kitlelerin bu eylemlerinden faydalanan muhalefet, zaman kaybetmeden iktidar mücadelesine girişmiş ve 1989 yılının ortasına gelindiğinde Polonya ve Macaristan'da yerel komünist partiler baskın siyasi güç olmaktan çıkmıştır. Ancak Gorbaçov ve ekibinin bu duruma müdahale etmek veya yerel rejimleri desteklemek gibi bir niyeti olmamıştır. Gorbaçov ısrarla "seçme özgürlüğü" ilkesini uluslararası ilişkilerde evrensel bir stratejik yaklaşım olarak savunmuştur. Sovyetlerin bu karışmama politikası iktidar için savaşılan muhalif güçleri daha fazla teşvik etmiş ve Sosyalist Blok'un dağılmasını hızlandırmıştır.²⁷²

ABD'nin Doğu Avrupa ülkelerine yönelik politikası karışmama ve "seçme özgürlüğü" ilkesine dayanmaktan uzak olmuştur. Bush yönetimi, Sovyetler Birliği ile müttefiklerinin arasındaki köprüleri yıkarak kademeli olarak iktidar partilerini devre dışı bırakmak için uğraşmış ve Batı yanlısı muhalefet güçlerini desteklemiştir.²⁷³ Bu çerçevede, Washington'da Polonya ve Macaristan için dış borcun yeniden yapılandırılması ve özel sektörün canlandırılması için kredilerin sağlanması ve ABD ile ticaret için daha elverişli koşulların oluşturulması gibi ekonomik önlemler geliştirilmiştir. Bunun dışında Temmuz 1989'da Başkan Bush bu iki ülkeyi ziyaret etmiş ve söz konusu ülkelere demokratik reformların hızlandırılması için 1,2 milyar dolarlık bir kredi vermiştir.²⁷⁴

Gorbaçov liderliği, ABD tarafından SSCB müttefiklerine karşı izlenen bu politikaları dikkate almadan karışmama politikalarını sürdürmüştür. 25 Ekim 1989'da

²⁷¹ **Ibid.**, s. 192.

²⁷² Polinov, **op.cit.**, 2011b, s. 111.

²⁷³ **Ibid.**,

²⁷⁴ George Bush, Brent Scowcroft, **A World Transformed**, New York, Vintage, 1999, p. 262.

Gorbaçov Helsinki ziyaretinde Sovyetler Birliği'nin “Doğu Avrupa olaylarına müdahale etme konusunda ahlaki ya da siyasi bir hakkı olmadığını” açıkça belirterek “başkalarının da müdahale etmeyeceği gerçeğinden hareket etmekteyiz” diye eklemiştir.²⁷⁵ Aynı gün, Dışişleri Bakanlığı basın sözcüsü Gennadi Gerasimov, Amerikan televizyon kanalı ABC'ye verdiği röportajında Brejnev Doktrininin “öldüğünü” resmen açıklamıştır: “Biz şimdi Frank Sinatra doktrini uyguluyoruz. Sinatra'nın “I did it my way” (İstediğim gibi yaptım) adlı bir şarkısı var. Her ülke de kendi yolunu seçer.”²⁷⁶ Bu tarihten sonra Doğu Avrupa'daki gelişmeler Sovyetler Birliği'nin denetiminden çıkmaya başlamıştır.

10 Eylül 1989'da Macaristan hükümeti, Avusturya ile sınırını açması ile birlikte on binlerce Doğu Alman vatandaşı Macaristan'a akın etmeye başlamıştır. Çok geçmeden Macaristan ve Polonya'dakine benzer reformları talep eden Doğu Almanlar sokaklara dökülmüştür. Bunun sonucunda 18 Ekim tarihinde Eric Honocker Almanya Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından Parti Genel Sekreterliği ve Devlet Başkanlığı görevinden alınmıştır.²⁷⁷ Honocker'in yerine gelen Egon Krenz, daha ılımlı bir politika izleyerek ekonomik reformlar ve Batı'ya seyahat özgürlüğü gibi liberal yasalar üzerinde çalışmaya başlamıştır. Krenz, değişiklikler yaparak düzeni tekrar sağlamaya çalışsa da, başarılı olamamıştır. Doğu Almanya'nın ekonomisi derin bir kriz içindeyken, Moskova batmakta olan müttefikini desteklemek ve **Almanya Sosyalist Birlik Partisi**'nin (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) pozisyonunu güçlendirmek için acele etmemiştir. Gorbaçov, olayları tamamen akışa bırakmış gibi görünmüştür. Öte yandan

²⁷⁵ Michael Beschloss, **İzmena v Kremle. Protokolü Taynı Soglaşeniy Gorbaçova s Amerikantsami**, https://books.google.com.tr/books?id=9Nd_CwAAQBAJ&pg=PT3&hl=tr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (28.02.2018).

²⁷⁶ “Sinatra Doctrine” at Work in Warsaw Pact, Soviet Says, **Los Angeles Times**, November 5, 1989, http://articles.latimes.com/1989-10-25/news/mn-745_1_warsaw-pact, (01.03.2018).

²⁷⁷ 7 Ekim 1989'da Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin 40. Yıldönümü kutlamalarının ardından Berlin, Potsdam, Dresden, Leipzig gibi kentlerde hükümet karşıtı gösteriler başlamıştır. 16 Ekim 1989'da sadece Leipzig'te 100.000 kişi reformları talep etmek ve Berlin Duvarı'nı protesto etmek için toplanmıştır. Doğu Almanya'nın liderleri denetimi tekrar ellerine almak için son bir yenilik yapmışlar ve Honecker'in yerine Egon Krenz'i getirmişlerdir. Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 74.

Kasım ayına gelindiğinde güç dengesi liberal muhalefetin yönüne kaymış ve iktidar ülke üzerindeki kontrolünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır.²⁷⁸ 4 Kasım 1989’da Berlin’de yaklaşık 1 milyon kişinin katıldığı Doğu Almanya tarihinin en büyük halk gösterisi meydana gelmiştir. Bu gösterilerin önüne geçmek için 9 Kasım’da Doğu Alman hükümet sözcüsü seyahat kısıtlamalarının kaldırılacağını ilan etmiştir. Günlerdir Berlin Duvarı’nın önünde toplanan kalabalık karşı tarafa geçmeye, kutlamalar yapmaya başlamıştır.²⁷⁹ Böylece 1961 yılında inşa edilen Berlin Duvarı yıkılmıştır. Mihail Gorbaçov kutlamalar çerçevesinde Berlin’e gelerek duvarın yıkılmasını “Avrupa halklarının bayramı” olarak nitelendirirken Gennadi Gerasimov Berlin Duvarı’nın yıkılışının “Demokratik Alman Cumhuriyeti’nin iç meselesi” olduğu bildirmiştir.²⁸⁰

Gorbaçov liderliğinin Brejnev Doktrini’nden tamamen vazgeçmesi Malta Zirvesi’nde (Aralık 1989) gerçekleşmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Malta’daki görüşmelerin ana konularından birisi Doğu Avrupa olmuş ve bu zirvenin sonucunda Gorbaçov, ABD Başkanına SSCB’nin Doğu Avrupa’daki olaylara karışmayacağı konusunda güvence vermiştir. Malta Zirvesi’nde Gorbaçov’dan Doğu Avrupa olaylarına karışmama konusunda güvence alan Washington, sosyalist rejimleri düşürmek isteyen anti-Sovyet ve anti-sosyalist güçleri daha fazla desteklemeye ve teşvik etmeye başlamıştır. Bu gelişmelere rağmen Gorbaçov, “müdahalenin mali fiyatı ve Batı dünyasıyla ilişkiler açısından bedeli çok yüksek olacaktı,” diyerek karışmama politikasını sürdürmekte ısrar etmiştir.²⁸¹ Rus araştırmacıların görüşüne göre; Moskova her ne kadar Doğu Avrupa’daki gelişmelere askeri anlamda müdahale etme yeteneğini kaybetse de, söz konusu süreci etkileyebilecek siyasi, ekonomik, diplomatik vs. araçlara sahipti. Ancak bunlar harekete geçirilmemişti. Çünkü Gorbaçov, müdahale etmenin “doğru”

²⁷⁸ Polinov, *op.cit.*, 2015, s. 296.

²⁷⁹ “Berlinskaya Stena”, <http://www.coldwar.ru/conflicts/berlin/berlin2.php>, (22. 04. 2018).

²⁸⁰ “Padeniye Berlinskoy Steni: Vospominaniya Oçevidtsev”, <https://russian.rt.com/inotv/2009-11-06/Padenie-Berlinskoj-steni--vospominaniya>, (22. 04. 2018).

²⁸¹ Best ve d., *op.cit.*, s. 520.

olmadığına inanıyordu; “tıpkı Sovyetler Birliği gibi Doğu Avrupalılar da kendi geleceklerine kendileri karar vermeli”.²⁸² Böyle bir yaklaşım 1989 yılının sonuna gelindiğinde Doğu Avrupa ülkelerinde büyük değişimler meydana getirmiştir.²⁸³ Varşova Paktı üyeleri, sosyalist rejimden süratle vazgeçmeye başlamışlar ve anti-sosyalist güçler barışçı parlamenter yollarla (Romanya hariç) iktidara gelmeyi başarmışlardır. Çekoslovakya’da bu süreç 1989 yılının sonunda üniversite öğrencilerinin demokrasi ve özgür seçimleri talep etmesi ile başlamıştır.²⁸⁴ 17 Kasım 1989’da, Prag’da yüzlerce üniversite öğrencisinin “Uluslararası Öğrenciler Günü”nü kutlamak için bir araya gelmesiyle başlayan barışçıl bir öğrenci ayaklanması, polis kuvvetlerinin sert müdahalesiyle bastırılmıştır. Halk, polisin bu saldırısının öğrencilerin düşünce özgürlüğüne karşı yapılan bir saldırı olduğuna inanmış ve olaylar Çek ve Slovak kentlerinde hızla yayılan ayaklanmalara sebep olmuştur. 20 Kasım’da 200.000 kişinin başlattığı gösteriler yarım milyon kişilik bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Son olarak, 27 Kasım’da tüm Çekoslovakya vatandaşlarının katıldığı bir protesto gösterisi düzenlenmiştir. Bundan sonra Prag’da hemen hemen her gün gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu durum, Komünist hükümetin itibar kaybetmesi ve göstericilerin talepleri karşısında yenilgiyi kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Hükümetin geri adım atmak zorunda kalmasıyla biten ayaklanmalar, rejim değişikliği ile sonuçlanmıştır.²⁸⁵ Çekoslovakya’daki olaylar sürerken Bulgaristan’da barışçıl yolla Todor Jivkov devrilmiştir. Romanya’da ise 25 Aralık 1989’da Nikolay Çavuşesku ve eşi tutuklanmış ve mahkeme kararıyla idam edilmiştir.²⁸⁶

²⁸² **Ibid.**, s. 520.

²⁸³ Polinov, **op.cit.**, 2011b, s. 115.

²⁸⁴ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 267.

²⁸⁵ Vadim Medvedev, **Raspad**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1994, s. 153; Polinov, **op.cit.**, s. 265-269.

²⁸⁶ Alexey Vinogradov, **Tayniye Bitvi XX Stoletiya**, Moskva, Olma-Press, 1999, s. 361.

Doğu Almanya'ya dönecek olursak, onun kaderi ilke olarak ABD ve SSCB arasında Malta Zirvesi'nde kararlaştırılmıştır. Taraflar, iki Almanya'nın birleşme sürecinin başladığını kabul ederek bu sürece karışmamak konusunda anlaşmışlardır.²⁸⁷ Nitekim Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Doğu Almanya'daki komünist rejiminin sonunu getirmiş ve bundan sonraki süreçte yapılabilecek tek şey birleşmenin koşullarını belirlemek olmuştur. Bu kapsamda Ocak 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi için "4+2" formülü kabul edilmiştir.²⁸⁸ Buna göre SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanında Batı ve Doğu Almanyalar birleşme görüşmelerini yürütmüşlerdir. 12 Eylül 1990'da Moskova'da Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Doğu Almanya'yı bünyesine alması ve birleşmiş Almanya'nın NATO üyesi olması kabul edilmiştir. 3 Ekim 1990'da iki Almanya resmen birleşmiştir.²⁸⁹

Doğu Avrupa ülkelerinde Komünist olmayan hükûmetlerin kurulmasına Moskova, bu ülkelerin "içişlerine müdahale etmeyeceği" şeklinde tepki göstermiş ve oradaki komünist rejimleri hiçbir şekilde desteklememiştir.²⁹⁰ Böylece Doğu Avrupa ülkeleri Sovyet kontrolünden tamamen çıkmış ve Avrupa'nın iki bloklu yapısı siyasal bakımdan ortadan kalkmıştır. 1 Temmuz 1991'de Varşova Paktı dağılınca II. Dünya Savaşı sonrası Avrupası'nın iki kutuplu yapısı askeri bakımdan tarihe karışmıştır.

Sonuç olarak, yarar sağlayan işbirliğine önem veren Gorbaçov'un Doğu Avrupa ülkelerine ilgisiz kaldığını söyleyebiliriz. Zira Gorbaçov'un görüşüne göre, derinleşmekte olan bir kriz içinde bulunan Sovyetler Birliği ideolojik müttefike değil kar

²⁸⁷ Bogaturav, Averkov, **op.cit.**, s. 318.

²⁸⁸ 28 Kasım 1989 tarihinde Çekoslovakya Komünist Partisi siyasi iktidar üzerindeki tekeli kaldırarak kabul etmiştir. 10 Aralık'ta Komünist devlet başkanı Gustav Husak Çekoslovakya'da büyük ölçüde komünist olmayan hükümeti atamış ve görevinden çekilmiştir. 28 Aralık'ta Alexander Dubcek federal meclisin sözcülüğüne getirilmiş ve Vaclav Havel 29 Aralık'ta Çekoslovakya'nın ilk devlet başkanı olarak seçilmiştir. Havel'in devlet başkanı seçilmesiyle Kadife Devrimi sona ermiş ve Haziran 1990'da demokratik seçimler sonrasında komünist olmayan bir hükümet kurulmuştur. Bogaturav, Averkov, **op.cit.**, s. 317-318.

²⁸⁹ Bogaturav, Averkov, **op.cit.**, s. 320.

²⁹⁰ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 193.

sağlayan ortaklığa ihtiyaç duymuştur.²⁹¹ Buna bağlı olarak ele alınan dönemde ekonomik reform sürecine girmiş olan Komünist Çin ile ilişkiler ön plana çıkmıştır.²⁹²

D. Sovyet-Çin İlişkilerinin Normalleşmesi

Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle SSCB, Kapitalist devletlerin yanı sıra güney komşusu Komünist Çin ile ilişkilerin normalleşmesine de önem vermiştir. Bu bağlamda 1985 yılından itibaren iki ülke arasındaki buzlar aşamalı olarak erimeye başlamıştır. Bu süreçte özellikle Moskova'nın, Çin'in ilişkilerin düzelmesi önünde gördüğü "üç engel" konusunda olumlu kararlar alması etkili olmuştur.²⁹³ Nitekim Temmuz 1986'da Vladivostok'ta yaptığı konuşmada Gorbaçov, Moğolistan'daki Sovyet askeri varlığının azaltıldığına, Afganistan'da kısmi bir geri çekilmenin gerçekleştiğine dikkat çekmiş ve Çin-Vietnam ilişkilerinin normalleşmesi yönündeki isteğini bildirmiştir.²⁹⁴ Ayrıca Sovyet lideri, bu konuşmasında SSCB-ÇHC arasındaki sınır sorununa değinerek Amur Nehri üzerindeki resmi sınırın, thalweg²⁹⁵ çizgisi dikkate alınarak yeniden saptanmasını önermiştir. Böylece, Moskova, sınır konusunda önemli tavizler vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Zira bilindiği üzere, bundan önce Mançurya bölgesindeki Sovyet-Çin

²⁹¹ **Ibid.**, s. 405.

²⁹² Çin, 1980'lerde yabancı teknolojiyi kabul edip Batı ile ticari ilişkiler kurarak ekonomik reform sürecine girmiştir. Bunun sonucunda Çin'de tarımsal üretim, tüketim malları ve kırsal kesimin refahı artmış, şehirdeki hayat standardı yükselmiştir. Çin'in bu ekonomik reformları SSCB'de Perestroyka için bir model teşkil etmiş ve bu husus ikili ilişkileri belirlemiştir. Nancy Tucker, "China As A Factor in the Collapse of the Soviet Empire", **Political Science Quarterly**, Vol. 110, No 4, 1995-96, s. 507.

²⁹³ 17 Ekim 1979 tarihinde Moskova'da Bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen toplantıda Çin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzelmesi için üç engelin olduğuna işaret etmiştir. Bu engellerin kaldırılması için Çin, Vietnam'ın Kamboçya işgalini sonlandırmasını, Sovyet-Çin sınırındaki Sovyet askeri mevcudiyetinin 1964 yılı düzeyine indirilmesini ve buna bağlı olarak Sovyet birliklerinin Moğolistan'dan çıkmasını talep etmiştir. Aralık 1979'da Sovyet Ordusunun Afganistan'a girmesinin ardından yukarıdaki engellere Sovyetler'in Afganistan'daki askeri varlığı da eklenmiştir. V. Balakin, L. Syaoın, "KNR i SSSR v 1960'e-1980'e Godı: Ot Konfrontatsii k Ravnomu sotrudničestvy", **Vestnik Yujno-Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, 2016, № 1, s. 13.

²⁹⁴ Arnold L. Horelick, "Soviet Foreign Policy Under Gorbachev", https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers-soviet/2006/OPS009.pdf , (03. 03. 2018).

²⁹⁵ Thalweg çizgisi – özellikle ulaşım olanak veren akarsularda seçilen bu çizgi genellikle en derin noktaların birleştirilmesi ile oluşmaktadır. Hukuksal anlamı itibariyle birtakım değişik yorumların bulunduğu bu kavram Ruslar tarafından "sürekli olarak en derin noktaları birleştiren yol" olarak tanımlanmaktadır. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 2. Kitap, 9. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2013, s. 247.

sınırını, Amur Nehri'nin Çin kıyısı oluşturmaktaydı.²⁹⁶ Şubat 1987'de Moskova'da iki ülke arasında sınır sorunu üzerine görüşmeler başlatılmıştır. Toplantı sonucunda, ulaşım olanak veren nehirlerde sınır çizgisinin thalweg, diğer nehirlerde ise ortay çizgisinin olacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca Moskova görüşmesi sonunda taraflar, çeşitli sorunları çözmek üzere iki ülke arasındaki diyalogu sürdürmeye hazır olduğunu bildirmiştir.²⁹⁷ Buna bağlı olarak bundan sonraki süreçte iki ülke arasında üst düzey görüşmeler yoğunlaştırılmıştır. Aralık 1988'de Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen Moskova'yı ziyaret etmiş, Şubat 1989'da ise Şevarnadze Şanghay'da kabul edilmiştir. İki ziyaret boyunca gerçekleştirilen görüşmelerin ana konusu sınır sorunları olmuştur.

1989 Mayıs'ında Gorbaçov Pekin'i ziyaret etmiş. Ziyaret sırasında Sovyet ve Çin liderleri karşılıklı olarak dostluk, egemenlik ve birbirlerinin içişlerine karışmama sözü vermiş ve "ilişkilerin normalleştiğini" açıklamışlardır.²⁹⁸ Çin lideri Deng Şiaoping bu ikili zirvede "Geçmiş kapatalım, geleceğe açılalım" ifadesini kullanmıştır.²⁹⁹ Söz konusu ziyaret sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler son derece olumlu bir havaya girmiştir. Bu nedenle 4 Haziran 1989'da Tiananmen Olayları³⁰⁰ patlak verince Moskova nasıl bir tepki vereceğini bilememiştir. 7 Haziran'da olaylara ilişkin yapılan ilk açıklamada, olayların Çin'in içişlerini ilgilendirdiği, dış kaynaklı girişimlerin provokasyonu sonucu olduğu ve genel istikrarlı duruma zarar vermeyeceği belirtilmiştir. Buna ek olarak Çin'in bu durumu kolaylıkla atlatacağı, Çin halkının barışçı, özgür ve güçlü Çin'in inşası yolunda yürümeye devam edeceği ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi, Gorbaçov yönetimi, Sovyet-Çin ilişkilerinin iyi yönde ilerlemeye başladığı bir dönemde Pekin'in yanlış anlamasına neden

²⁹⁶ V. Balakin, L. Syaoın, **op.cit.**, s. 13.

²⁹⁷ Yuriy Galenovich, **Rossiya i Kitay v XX Veke: Granitsa**, Moskva, İzograf, 2001, s. 45.

²⁹⁸ Gorbaçov, **op.cit.**, 1995, s. 435.

²⁹⁹ Hüsrev Tabak, "Mao Devletinden Devlet Maosu'na: Çin Dış Politikasında Tarih ve Değişim", **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2008, s. 74.

³⁰⁰ 4 Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'nda (Pekin) Nisan ayından beri devam eden reform ve demokrasi yanlısı kitle gösterileri Çin Hükümeti tarafında şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Tiananmen gösterilerinin bastırılması sırasında yaklaşık 2.000-3.000 sivil yaşamını yitirmiştir. Best ve d., **op.cit.**, s. 402-403.

olacak ve iki ülke arasındaki olumlu havayı bozacak bir ifade kullanmamaya özen göstermiştir.³⁰¹

Mayıs 1991 Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Moskova'ya ziyarette bulunmuştur. Ziyaretin en önemli sonucu SSCB ile Çin doğu sınırını düzenleyen yeni bir sınır antlaşmasının imzalanması olmuştur. İmzalanan antlaşmaya göre – 1987'deki Moskova görüşmesinde kararlaştırıldığı gibi – Amur, Argun ve Ussuri üzerindeki sınır, thalweg çizgisine göre yeniden oluşturulmuştur; nehirlerin ulaşım elverişli olmayan bölümlerinde ise “ortay çizgi” esasına uyulmuştur. Başka bir ifadeyle eskiden Çin kıyılarının oluşturduğu sınır çizgisi, şimdi her iki tarafın adı geçen nehirlerden faydalanmasını sağlayacak şekilde saptanmıştır. Böyle bir yaklaşım sonucunda yüzlerce ada ve adacık Çin egemenliği altına girmiştir. Bunların arasında 1969 yılında uğruna 58 Sovyet sınır muhafızının öldüğü Damansk Adası da yer almıştır.³⁰²

Böylelikle, 1950'lerin sonlarından itibaren iki ülke arasında bozulan ilişkiler, Gorbaçov döneminde tamamen düzelmiştir. Düzeltme tarafların karşılıklı olarak ılımlı davranması sonucunda gerçekleşmekle beraber; Sovyet-Çin ilişkilerinin yeniden şekillenmesinde, Moskova'nın ilişkilerin normalleşmesi önündeki “üç engelli” ortadan kaldırma çabaları ve sınır görüşmelerinde sergilediği uzlaşmacı tutum önemli rol oynamıştır. Belirtmek gerekir ki, Gorbaçov'un Çin ile ilişkilere önem vermesinin altında Sovyetler'in ekonomik çıkarları yatmıştır. Nitekim Moskova “üç engeli” ortadan kaldırmasıyla birlikte Sovyet-Çin ekonomik ilişkileri de ivme kazanmaya başlamıştır. SSCB'nin Çin'e yaptığı ihracatı – diğer sosyalist ve Batılı ülkelerinden farklı olarak – yakıt ve hammaddeye değil ağır sanayi ve bilhassa makine sektörünün ürünlerine dayanmıştır. Kısa bir sürede Çin, Sovyet makine sektörünün ürünleri ile ilgilenen tek

³⁰¹ Alexander Lukin, “The Initial Soviet Reaction to the Events in China in 1989 and the Prospects for Sino-Soviet Relations”, **The China Quarterly**, Vol. ?, No 125, 1991, s. 122.

³⁰² “İstoriya Pograniçnogo Voprosa Mejdu Rossiiy i Kitayem. Spravka”, **Ria Novosti**, 21.07.2008. <https://ria.ru/spravka/20080721/114550501.html> , (06.03.2018).

büyük ticaret ortağı olmuştur. SSCB, Çin'e ağır sanayi ürünlerini satarken aynı zamanda da Çin'den tüketim mallarını ve soya fasulyesi başta olmak üzere hayvancılık için gerekli olan ürünlerin ithalatını yapmıştır.³⁰³

Görüldüğü gibi, Gorbaçov Çin ile ilişkileri düzeltmeye çalışırken karşılıklı yarar ve pragmatik çıkarlar gözetmiştir. Bu dönemde Üçüncü Dünya ülkeleri ile yürütülen ilişkiler de aynı şekilde ideolojik faktörlerden uzaklaşıp SSCB'nin siyasi ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.

E. Üçüncü Dünya ile İlişkiler: Yeni Yaklaşımlar ve Bölgesel Çatışmalar

Soğuk Savaş Döneminde Batı ve Doğu arasında “Üçüncü Dünya” ülkelerini kendi kontrolü altına almak için çetin ideolojik ve siyasi bir mücadele sürmüştür. ABD ve SSCB, bu ülkelerde kendilerine bağımlı yönetimler yaratmak için rekabete girerek ittifak sistemleri kurdular ve tarafların sadakatini kazanmak için büyük miktarda askeri mali yardımlar dağıttılar. Birinci bölümde belirttiğimiz gibi SSCB, az gelişmiş ülkelere ilgi duymaya Kruşçev döneminden itibaren başlamıştır. Barışçı rekabet politikası çerçevesinde söz konusu ülkelere yatırımlar yapılmaya ve düşük faizli krediler verilmeye başlanmıştır. Buna ek olarak Üçüncü Dünya ülkelerindeki her türlü özgürlük hareketini emperyalizme karşı bir akım olarak gören Moskova, onlara karşılıksız askeri ve teknik yardım vermektedir. Böylece Moskova, Üçüncü Dünya'da müttefik seçerken ekonomik çıkarları ikinci plana iterek ideolojik amaçlara öncelik vermektedir. Sovyet güdümüne giren az gelişmiş ülkeler, Sovyet yönetimi tarafından uzun yıllar boyunca Sosyalist Blok'a potansiyel aday ülkeler olarak değerlendirilmekteydi. Ayrıca, bu ülkelerle olan ekonomik ve askeri ortaklık çoğu zaman eşdeğer değildi. SSCB, çeşitli ülkelere uzun vadeli düşük faizli krediler vermektedir ve bu kredilerden faydalanan ülkeler bazen bu

³⁰³ “Sovetsko-Kitayskiye Otnoşeniya Normalizuyutsya”, https://www.e-reading.club/chapter.php/1003796/83/Medvedev_Vadim_-_RASPAD._Kak_on_nazreval_v_mirovoy_sisteme_socializma.html, (24. 04. 2018).

kredileri geri ödeme imkânına sahip bile değildi.³⁰⁴ 1990 yılında İzvestiya (Известия) gazetesinde ilk kez yabancı ülkelerin Sovyetler Birliği'ne olan toplam borcunun tutarı yayımlanmıştır. Buna göre, 1 Kasım 1989 itibarıyla müttefik ülkelerin Moskova'ya olan borcunun toplam tutarı 85,8 milyar ruble olmuştur. Bu miktarın yarısı Hindistan, İran, Afganistan, Etiyopya, Cezayir, Mısır, Suriye, Nikaragua gibi gelişmekte olan ülkelere düşmektedir.³⁰⁵ Böylece Üçüncü Dünya için iki süper güç arasındaki çatışmacı yaklaşım Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarına ciddi şekilde zarar vermiştir. Daha açık bir ifadeyle on yıllar boyu süregelen ve eşdeğer olmayan ekonomik, bilimsel ve teknik ortaklık, Sovyet ekonomisi üzerinde muazzam bir yük oluşturmuştur.

Gorbaçov dönemi ile birlikte SSCB ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin doğası değişmeye başlamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya'daki müttefiklerini sübvansetmeye gücü kalmamıştı ve bu ilişkiler daha pragmatik temele oturtulmalıydı. Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik politikasındaki yeni yaklaşım 22 Mayıs 1986'da Politbüro toplantısında Gorbaçov tarafından açıklanmıştır: "Üçüncü Dünya ile ilişkilerimizde yeni etapları ayrıntılı bir şekilde planlamalıyız. Varlığımızın nerede haklı olduğu ve nerede olmadığını doğru bir şekilde hesap etmemiz gerekir."³⁰⁶ Ertesi gün Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan konferansta bu yaklaşım geliştirilmiştir: "Bölgesel çatışmalar konusu ciddi politik analizlere tabi tutulmalıdır. Üçüncü Dünya ülkelerine karşı büyük ve küçük ekonomik taahhütlerimizi kapsamlı bir şekilde gözden geçirmenin (...) ve yeteneklerimize ve politik ihtiyaçlarımıza uygun hale getirmenin tam zamanıdır."³⁰⁷ Böylece Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle yaklaşık 30 yıl boyunca az gelişmiş ülkelere karşı uygulanan politikalar yeniden ele alınmıştır.³⁰⁸ Sovyetler

³⁰⁴ Vladimir Nosenko, " Sovetskiy Soyuz i Tretiy Mir: Politika i Nравstvennost", Nodari Simoniya (ed.), **SSSR v Mirovom Soobşestve. Ot Starogo Mişleniya k Novomu**, Moskva, Progress, 1990, s. 500.

³⁰⁵ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 194.

³⁰⁶ Anatoliy Çernyayev, **V Politbüro TSK KPSS. Po Zapisyam Anatoliya Çernayayeva, Vadima Medvedeva, Georgiya Şahnazarova (1985-1991)**, 2-e İzdaniye, Moskva, Gorbaçov-Fond, 2008, s. 41.

³⁰⁷ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 195.

³⁰⁸ Tom Rogers, **The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, New York, Greenwood Press, 1992, p. 3.

Birliği'nin geleceği için maliyeti ağır yardım programları sonlandırılmış ve bu ülkelerle ilişkiler ideolojiden arındırılarak SSCB'nin ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda yrtlmeye başlanmıştır. Örneğin, bu dönemde Hindistan ile ilişkilere büyük önem verilmiştir. Mayıs 1985'te Hindistan Başbakanı Rajiv Gandhi Moskova'yı ziyaret etmiştir. Ziyaret sonucunda iki ülke arasında ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliğine dair antlaşmalar imzalanmıştır. Kasım ayında ise Gorbaçov Hindistan'a gitmiştir. Ziyaret sırasında iki lider "uzay ve atom çağında devletlerarası ilişkilerde evrensel insan değerlerinin önceliğini tanımlayan" Delhi Deklarasyonu'nu kabul etmiştir.³⁰⁹ Ayrıca, Gorbaçov, Başbakan Rajiv Gandhi ile yaptđđ basın toplantısında, SSCB'nin Afganistan sorununa siyasi bir zm bulma azminde olduğunu ifade etmiştir.³¹⁰

Uluslararası arenada uygulamaya konulan Yeni Düşünce Doktrini erevesinde Moskova, bölgesel çatışmalardan da çekilmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1975 yılından beri süregelen Angola iç savaşının zm için diplomatik sürecin başlatılması sağlanmıştır.³¹¹ 1991'de ABD ve SSCB'nin zorlamasıyla **Angola'nın Bağımsızlığı için Halk Hareketi (MPLA)** ve **Angola'nın Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik (UNITA)** uzlaşmaya varmıştır. Barış antlaşması uyarınca Mayıs 1992'de Angola'da, uluslararası gözetim altında serbest, çok partili seçimler yapılmıştır.

1977-1978 yıllarında yapılan Ogaden Savaşı ve 30 yıl süren Eritre Bağımsızlık Savaşı boyunca SSCB Etiyopya hkmetini desteklemiş ve bu ülkeye silah ve askeri donanımın yanı sıra askeri danışman göndermiştir. 1989 yazında Moskova, Sovyet askeri danışmanlarını Etiyopya'dan geri çağırmış ve bundan sonra diğer ülkelerin iç

³⁰⁹ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 196.

³¹⁰ Kubilayhan Erman, **Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve işgali (Etkiler ve Sonuçları)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 306.

³¹¹ 1975 yılında Portekiz'in Angola'dan çekilmesinden sonra baş gösteren örgütler arası iktidar mücadelesi bir iç savaşa yol açmıştır. SSCB ve Küba desteğini arkasına alan **Angola'nın Bağımsızlığı için Halk Hareketi (MPLA)** denetimi ele geçirdiyse de, Batı lkelerinin desteklediği, Umbundulara dayanan **Angola'nın Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik (UNITA)** kuvvetleri ile çarpışmalar zaman zaman alevlenerek srmştir. Best, **op.cit.**, s. 433.

uyuşmazlıklarının Sovyet uzmanlarının faaliyetleri kapsamına girmediğini resmen bildirmiştir.³¹²

Sovyetler Birliği'nin bölgesel çatışmalardan çekilme politikası Orta Amerika'daki durumunun normalleşmesine de katkıda bulunmuştur. Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte Nikaragua'ya yapılan askeri yardımlar kesilmiştir. Malta Zirvesi'nde ise ABD'nin isteği üzerine Moskova, bu ülkede serbest demokratik seçimlerin yapılmasını kabul etmiştir.³¹³

Soğuk Savaş'ın aşılmasıyla birlikte Sovyetler Birliği için Üçüncü Dünya ülkeleriyle ortaklık siyasi ve ideolojik anlamda çekiciliğini kaybetmiştir. Üstelik Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik kriz, Moskova'yı bu ülkelere yapılan maddi yardımları kesmeye zorlamıştır. Bunun sonucunda Sovyetler Birliği, Üçüncü Dünya'daki prestijini önemli ölçüde yitirmiş ve bu ülkelerin çoğunu terk etmiştir. Ancak kendisine uzak olan Afrika ve Latin Amerika kıtalarında bulunan ülkelere çekilmek kolay olsa da, Afganistan gibi sınır komşusu ülkelere çekilme süreci yıllarca sürmüş ve Gorbaçov dönemi Sovyet dış politikasının başat sorunlarından biri olmuştur.

Üçüncü Dünya ülkelerinden uzaklaşma yaklaşımı çerçevesinde, Moskova'nın Afganistan'a bakışı da değişmeye başlamıştır. Daha 1980'lerin başında Sovyet yönetimi, Afganistan müdahalesinin bir hata olduğunu kabul etmiştir. Yapılan değerlendirmelerin sonucunda bu harekâtın Sovyetler Birliği'ne ciddi ekonomik, sosyal ve uluslararası zararları olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca Sovyet yönetimi, Afganistan sorununu askeri yollarla çözüme kavuşturmanın imkânsız olduğunu anlamış ve bu sorunun çözümü için diplomatik yolları aramaya başlamıştır.³¹⁴ Bu çerçevede 1982 yılında Birleşmiş Milletler

³¹² Lavrenov, Popov, **op.cit.**, s.386.

³¹³ Çernyayev (ed.), **op.cit.**, 2010, s. 236.

³¹⁴ N. Marçuk, "Voyna v Afganestane: "İnternatsionalizm" v Deystvii ili Voorujennaya Agressiya", Leonid Nejinskiy (ed.), **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi "Holodnoy Voyni" 1945-1985. Novoye Proçetniye**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1995, s. 457.

tarafından yürütülen Cenevre Anlaşmaları başlatılmıştır. Ancak Sovyet Ordusunun Afganistan'da daha fazla yıpranmasını isteyen Reagan yönetimi, Afganistan'daki soruna çözüm bulma sürecini sürekli olarak baltalamış ve görüşmelerden uzun yıllar boyunca bir sonuç alınamamıştır.³¹⁵

1980'lerin ortasına gelindiğinde Afganistan müdahalesi, ekonomik zorluklar içinde bulunan Sovyetler Birliği için son derece büyük maliyet yaratmıştır. Ayrıca 1985 yılında Gorbaçov iktidara geldiğinde Afganistan müdahalesi beşinci yılını tamamlamıştı ve 9.188 Sovyet askerinin ölümüne neden olmuştur.³¹⁶ Bu durum, daha önce de belirttiğimiz gibi, halkın yoğun tepkisine neden olmaya başlamıştır. Bütün bunlara ek olarak müdahalenin sürdürülmesi diğer ülkelerle olan ilişkileri olumsuz etkilemekteydi. Böylece Afganistan sorunu Sovyet dış politikasının acil bir şekilde çözülmesi gereken meselelerinden biri olmuş ve Gorbaçov iktidara gelir gelmez bu yöndeki çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Bu çerçevede, Ekim 1986'da yapılan Politbüro toplantısında SSCB'nin Afganistan'da askeri varlığını sürdürmesinin hiçbir sonuç getirmeyeceği kabul edilmiş ve Sovyet Ordusunun oradan en kısa zamanda çekilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.³¹⁷

Bundan sonraki süreçte Sovyet diplomasisi iki problemle karşı karşıya kalmıştır. Birincisi, ülkenin itibarını koruyacak şekilde Afganistan'dan çekilmek. İkincisi, Afganistan'da "dostane" rejimi korumak ve bu ülkedeki mücahit grupların Sovyetler Birliği'nin güney sınırına (Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) geçmesini önlemektir.³¹⁸ Ancak bunların gerçekleşmesi için Afganistan yönetiminde ve ülkenin iç siyasetinde değişikliklerin yapılması gerekmiştir. Bu bağlamda, 5 Mayıs 1986 tarihinde

³¹⁵ Diego Cordovez, Selig S. Harrison, **Out Of Afghanistan**, New York, Oxford University Press, 1995, p. 92.

³¹⁶ Polinov, **op.cit.**, 2010, s. 493.

³¹⁷ Anatoliy Çernyayev, **Şest Let s Gorbaçovim**, Moskva, Progress, 1993, s. 58

³¹⁸ Polinov, **op.cit.**, 2010, s. 494.

Babrak Karmal'ın yerine Muhammed Necibullah getirilmiştir. Genç, eğitimli ve tecrübeli bir kişi olan Necibullah Moskova'nın ümit bağladığı bir liderdir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde Afganistan sorununun çözümü için Şevarnadze- Kryuchkov³¹⁹ adı altında bir plan ortaya atılmıştır. Plana göre, Sovyet yanlısı Necibullah rejimi, ülkede Sovyet askeri varlığı olmadan muhafaza edilecektir. Bunun için çekilmenin kademeli olarak yapılması ve Afganistan'daki Necibullah yönetimine ekonomik, siyasi ve askeri yardımların devam ettirilmesi planlanmıştır. Sovyet Ordusu Afganistan'dan çekilmeden önce ülkede “ulusal uzlaşma” yoluyla göreceli bir istikrar sağlanacaktı.³²⁰ Bu çerçevede, ordusunu bir an önce geri çekmek isteyen Moskova, yeni Afgan liderinin siyasi ve toplumsal uzlaşma yönündeki bütün gayretlerini desteklemiştir.³²¹

Aralık 1986'da Necibullah Moskova'yı ziyaret etmiştir. İkili görüşmelerde Sovyet lideri, Afganistan'a yapılan desteğin süreceği yönünde güvence vermiştir. Ancak Sovyet Ordusunun Afganistan'da kalması yönünde bir niyet taşımadıklarını da ifade eden Gorbaçov, güneydeki komşularını zor durumda bırakmayacaklarına dair söz vermiştir.³²²

Öte yandan 4 yıl boyunca süren Cenevre Anlaşmaları tıkanmıştır. Pakistan hükümeti, Afganistan'da siyasi çözüm için Sovyet Ordusu'nun Afganistan'dan çıkmasını, **Demokratik Halk Partisi'nin** iktidardan çekilmesini ve hükümetin başına tarafsız bir politikacının gelmesini talep etmiştir.³²³ Moskova buna karşılık olarak koalisyon bir hükümetinin kurulmasını ve özgür seçimlerin yapılmasını önermiştir.

³¹⁹ Vladimir Kryuchkov (1924-2007) – Sovyet diplomatı, 1988 yılından itibaren KGB Başkanı.

³²⁰ Vladimir Kryuchkov, **Lichnoye delo**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 2003, s. 256.

³²¹ Necibullah'ın iktidara gelmesi Afganistan'ın iç ve dış politikasında dönüm noktasını oluşturmuştur. Necibullah'ın politikaları hem Afganistan kamuoyuna hem de mücahit gruplara hitap etmekteydi; yani çok partili bir sistemin kurulması amaçlanmaktaydı. Bu yöndeki çabalar kimi siyasi gruplar, eski bürokratlar, toplum liderleri ve kabile ileri gelenleri tarafından desteklenmiştir. Bu arada Necibullah sıklıkla İslami bir söylem kullanmaya yönelmiş ve ülkede İslami araştırmalar yapmak üzere bir merkez de kurulmuştur. Ayrıca, 1980 yılından beri devam eden sokağa çıkma yasağı kaldırılmış ve bazı mahkûmlar cezalarını tamamlamadan serbest bırakılmıştır. “Ulusal Barış Komisyonu” kurulmuş ve “ulusal uzlaşma” yönünde faaliyetler planlanmaya başlanmıştır. Erman, **op.cit.**, s. 307.

³²² Mihail Gorbachov, **Speeches and Writings**, Vol. 2, London, Pergamon Press, 1987, p. 96.

³²³ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 210.

Ancak Afganistan’da gerçek bir çözüm istemeyen Washington, buna karşı çıkmıştır. Durum böyle olunca Gorbaçov fazla ısrar etmeden önerisini geri çekmiştir. Yani Moskova, Sovyet Ordusu’nun Afganistan’dan çekilmesini koalisyon hükümetinin kurulması ile ilişkilendirmekten vazgeçmiştir. Böyle bir karar Rus tarihçileri tarafından büyük bir taviz ve siyasi hata olarak değerlendirilerek eleştirilmiştir. Zira Sovyetler Birliği’nin Afganistan’dan çekilmesinden sonra ülkedeki çatışma Sovyetler Birliği’nin hemen sınırında yürütülen kanlı çekişmelerin yaşandığı bir iç savaşa dönüşmüştür. Oysa daha geniş bir toplumsal tabana dayanacak olan koalisyon hükümetinin kurulması ve özgür seçimlerin yapılması iç savaşı önleyebilir ve ülkeye bir ölçüde barış getirebilirdi.³²⁴

Nisan 1988’de Taşkent’te Gorbaçov ve Necibullah bir araya gelmiş ve Sovyet birliklerinin Afganistan’dan çekilmesi konusunda bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşme, Moskova’nın Afganistan’da bulunan Sovyet ordusunun çekilmesi konusuna çözüm getirilmesi kararlılığında olduğunu göstermiştir. Gorbaçov, ortağına Sovyet mali ve askeri yardımlarının devam edeceği konusunda tekrar güvence vermiştir. Görüşmenin sonunda ortak bir bildiri kabul edilmiştir. Bildiriye göre, Cenevre’de başlayan görüşmelerde bir sonuca ulaşılsın ya da ulaşılmaz, Sovyet birlikleri 15 Mayıs 1988’den itibaren Afganistan’dan çekilecektir.³²⁵ Cenevre Anlaşmaları Afganistan ve Pakistan arasında 14 Nisan 1988 tarihinde BM himayesinde imzalanmıştır.³²⁶ Cenevre Anlaşmaları’nın yürürlüğe girmesiyle 15 Mayıs 1988 tarihinde Sovyet Ordusu Afganistan’dan çekilmeye başlamıştır. 15 Şubat 1989’da ise Afganistan’dan çekilme işlemi tamamlanmıştır. Sovyet Ordusunun Afganistan’dan çekilmesinin ardından

³²⁴ Polnov, **op.cit.**, 2015, s. 209.

³²⁵ **Ibid.**

³²⁶ Cenevre Anlaşmaları üç farklı ikili anlaşma ve bir garantör anlaşmasından oluşmuştur. Pakistan ile Afganistan arasında imzalanan anlaşmalar; “Afganistan Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Özellikle İçişlerine Karışmama ve Müdahale Etmeme konusunda Karşılıklı İlişkilerin Esasları Üzerine Anlaşma”, “Afganistan Cumhuriyeti ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Arasında Mültecilerin Gönüllü Dönüşü Anlaşması”, “Afganistan’daki Durumun Çözülmesi Konusunda Karşılıklı İlişkiler Anlaşması” adı verilen üç anlaşmadır. Son sırada belirtilen anlaşmaya, garantör devletler SSCB ve ABD’nin Dışişleri Bakanları da imza koymuşlardır. Emran, **op.cit.**, s. 313.

Necibullah Sovyetler Birliği'nin sürdürdüğu destek ve uygulamaya koyduğu bazı sosyal projelerle 3 yıl kadar iktidara tutunmaya başarmıştır.³²⁷

Özetle, Mihail Gorbaçov, dış politikayı belirlerken ideolojik faktörleri tamamen göz ardı ederek Sovyetler Birliği'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına önem vermiştir. Bu dönemde dış politikanın bütün yönleri gözden geçirilmiş ve pragmatik bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Gorbaçov yönetimi, Yeni Politik Düşünce anlayışı çerçevesinde dış politikayı ideolojik hoşgörüsüzlüklerden arındırarak karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

Üçüncü bölümde Kruşçev ve Gorbaçov dönemleri karşılaştırılıp bu iki dönemde izlenen dış politikaların farklılıkları ve benzerlikleri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

³²⁷ **Ibid.**, s. 316.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KRUŞÇEV VE GORBAÇOV DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

“Karşılaştırma” kelimesi sözlük anlamı itibariyle, “kişi veya nesnelerin benzer veya aynı yanlarını incelemek için kıyaslama, mukayese” anlamına gelmektedir.³²⁸ Dış politikada karşılaştırma ise, tek bir devlete yoğunlaşarak, farklı zamanlarda, koşullarda ve durumlarda veya farklı zamanlarda, benzer koşullarda ve benzer durumlarda dış politika aktörlerinin nasıl karar aldıklarını incelemekte ya da farklı devletleri karşılaştırarak, aldıkları kararlardaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktadır.³²⁹ Bununla birlikte, rastgele bir karşılaştırma bilimsel bir metot olarak karşılaştırmalı analizi teşkil etmemektedir. Karşılaştırmanın yapılabilmesi için öncelikle karşılaştırılan nesnelerin aynı sınıftan olması gerekmektedir. Bunların ortak özellikleri olabileceği gibi, bu türden ortaklıkları da net olmayabilir. Karşılaştırma için nesnelerin arasında tek bir ortak noktanın bulunması dahi yeterlidir. Böylece daha fazla ortak özellikleri olanlar da, daha az ortak özellikler gösterenler de karşılaştırılabilir.³³⁰ Bu kapsamda Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerinde aynı coğrafyalarda izlenen dış politikaların karşılaştırılması ve analiz edilmesi bu bölümün odak noktasını oluşturacaktır.

Sovyetler Birliği’nin iki önemli reformcusu Kruşçev ve Gorbaçov Sovyet dış politikasına getirdikleri yeni yaklaşımlar ile öncelikle Doğu-Batı arasındaki gerginliği azaltıp insanlığın sonunu getirebilecek nükleer bir savaşın önlenmesini amaçlamışlardır. Bununla birlikte dış politika uygulaması açısından Kruşçev dönemi, Soğuk Savaş tarihinin en gerilimli krizlerinin yaşandığı bir dönem olmuşken Gorbaçov dönemi ile birlikte Sovyet dış politikasında yepyeni bir sayfa açılmış ve iki blok arasında Soğuk

³²⁸ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Cilt 2, Ankara, TDK Yayınevi, 1992, s. 804.

³²⁹ Ertan Efeğil, **Dış Politika Analizi Ders Notları**, 2. Baskı, Ankara, Nobel Yayınları, 2016, s. 24-25.

³³⁰ Artur L. Kalleberg, “The Logic of Comparison: A Methodological Note on the Comparative Study of Political Systems”, **World Politics**, Vol. 19, 1966, s. 76.

Savaş aşılmıştır. Böylece Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerinin dış politik olaylarının anlaşılması için bu iki dönemde izlenen dış politikaların benzerliklerini ve farklılıklarını açığa çıkarmak yararlı olacaktır. Bu kapsamda iki dönemin önce dış politika doktrinlerinin (Barış İçinde Birarada Yaşam ve Yeni Politik Düşünce) sonra ise dış politikalarının uygulanmasının karşılaştırılmalı analizi yapılacaktır.

I. İç Politika Gelişmeleri

5 Mart 1953'te Stalin'in ölümü, hiç kuşkusuz SSCB tarihinde çok önemli bir olay teşkil etmiş ve Sovyetler Birliği'nin iç ve dış politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle, yukarıda vurgulandığı gibi, Politbüro'da kimsenin diğerinden üstün olmaması adına "kollektif yönetim" iktidara gelmiştir. Ancak çok geçmeden kollektif liderlikte görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve Stalin'in cenaze töreninden hemen sonra yeni liderler arasında bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Eylül 1953'te Kruşçev SBKP Birinci Sekreteri makamını oluşturarak ve bu göreve seçilerek Parti'yi kendi eline geçirebilmiştir.³³¹ İlerleyen yıllarda da bütün rakipleri bertaraf etmeyi başaran Kruşçev, 1958 yılında hem Parti Birinci Sekreterliği hem Başbakanlığı üzerine almış ve iktidar tek kişinin elinde toplanmıştır. Ülke içindeki iktidar mücadelesi ve sosyo-ekonomik sorunlar, özellikle ilk yıllarda Kruşçev dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda iktidar mücadelesi ile meşgul olan Sovyet yönetimi dışarıdaki sorunları bir an önce çözüme bağlamaya çalışmıştır. Nitekim Kruşçev'in inisiyatifi üzerine uluslararası gerginliği yumuşatmanın ve Batı ile müzakerenin yolları aranmaya başlanmıştır. Ayrıca, Stalin'in ölümünden sonra yaşanan iktidar mücadelesi blok içi ilişkilerde bir gevşeklik yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle yeni Sovyet Yönetimi, Komünist dünyada SSCB'nin yerinin sağlamlaştırılması ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amacıyla yeni politikalar ve stratejiler oluşturmak zorunda kalmıştır.

³³¹ Yemelyanov, *op.cit.*, s. 346.

Aynı zamanda Stalin döneminin diğer ülkelere bıraktığı kötü etkiyi silmek için Stalin ve politikalarını kötüleme kampanyası başlatılmıştır.³³²

Dönemin siyasal gelişmeleri ele alındığında en önemli olay SBKP XX. Kongresi olmuştur. 14-25 Şubat 1956 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu Kongre SSCB tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Birincisi, XX. Kongreyi ekibine kendi liderliğini kabul ettirmek için kullanan Kruşçev, Kongre'nin kapanış oturumunda yaptığı gizli konuşmasıyla "Stalin'den arındırma" sürecini resmen başlatmıştır.³³³ İkincisi, iktidarı ele geçirdikten sonra Kruşçev'in başlıca amacı ülkeyi ekonomik bakımdan geliştirmek olmuştur. Bunun için uluslararası arenada Sovyet politikasına daha gerçekçi bir yön verilmeliydi. Bu kapsamda XX. Kongre'de Stalin dönemine ait doktrinler gözden geçirilmiş ve Parti ideolojisi değişen dünya koşullarına uydurulmaya çalışılmıştır. "Bütün ülkelerle ilişkileri ve işbirliğini geliştirme, güveni kuvvetlendirme" yolundaki adımlar atılmış ve farklı sosyo-ekonomik sistemlerin varlığına dayanan Barış İçinde Bir Arada Yaşama anlayışı Sovyet dış politikasına yön vermeye başlamıştır.³³⁴ Söz konusu Kongre'de Kruşçev şu cümleyi sarfetmiştir: "Farklı toplumsal sistemlere sahip ülkeler yan yana yaşamaktan başka, ilişkilerin gelişmesine, karşılıklı işbirliği ve güvenin kuvvetlendirilmesine çalışmalıdırlar."³³⁵ Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi kapsamında nükleer çağda savaşların kaçınılmaz olduğu tezi de reddedilmiştir. Stalin iki kamp arasındaki ilişkilerin düşmanca olması gerektiğini düşünmüştür. Kruşçev, dış politikasının birbiriyle çekişen iki kamp kuramına dayandırmakla birlikte iki kamp arasında en azından geçici bir yumuşamanın mümkün olabileceğine inanmıştır. Yeni Sovyet yöneticileri, dış politika stratejisini saptarken olası nükleer bir savaşın dünya için

³³² Vasilij Mokşin, **SSSR i Vostochnaya Evropa: İstoriya i Sovremennost**, Arhangelsk, Pomorskiy Universitet, 2009, s. 83.

³³³ Tellal, **op.cit.**, 2000, s. 97.

³³⁴ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 10.

³³⁵ Mihail Strelets, "XX. Syezd KPSS: Klyuçiviyte Aspekti Sovremennogo Osmisleniya", **Vestnik Omskogo Universiteta**, № 2 (10), 2016, s. 74.

çok yıkıcı neticeler doğuracağı gerçeğinden hareket etmişler ve böyle bir savaşı önlemeyi hedeflemişlerdir. Böylece, XX. Kongre’de ortaya koyulan dış politika ilkeleri Gorbaçov’un Yeni Politik Düşünce Doktrini’nin temelini oluşturan fikirleri içermiştir.³³⁶

Gorbaçov’un Genel Sekreter ilan edilmesi ise Çernenko’nun ölümünden sadece dört saat sonra olmuştur.³³⁷ Yani Kruşçev’den farklı olarak Gorbaçov, iktidar için mücadele etmek zorunda kalmamıştır. Bununla birlikte tıpkı Kruşçev gibi, ülke içinde bir takım sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Tek farkla, Gorbaçov döneminde Sovyet ekonomisi daha derin bir kriz içinde olmuştur. Bu durum Gorbaçov’un sosyalizmi bir ekonomik sistem olarak reforma tabi tutmaya iterek dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir.

54 yaşında Genel Sekreterliğe gelen Mihail Gorbaçov, ülkenin sosyo-ekonomik durumunu “durgunluk” (*zastoy*) olarak saptamıştır.³³⁸ Yeni lider, ekonomik büyüme hızının düşmesi, bilimsel ilerleme kuvvetinin kaybedilmesi, toplumsal yozlaşma ve bozulmanın ortaya çıkması biçiminde anlatılan ve sosyo-ekonomik gelişmenin frenlenmesini ifade eden “durgunluk” karşısında “sosyo-ekonomik gelişmeyi hızlandırma” (*uskoreniye*) kavramını benimsemiştir.³³⁹ Böylece “hızlandırma” politikasının amacı Sovyetler Birliği’nin sosyal ve ekonomik gelişimini hızlandırmak olmuştur. “Hızlandırma” kavramı, SSCB’nin sanayi ve teknolojik gelişim açısından geri kalmışlığının kabulünü ifade etmiş ve “Amerika’yı Yakala ve Geç” sloganının yeni versiyonu niteliğini taşımıştır.³⁴⁰ Daha sonra Gorbaçov’un 1980’lerin ikinci yarısında

³³⁶ **Ibid.**, s. 75.

³³⁷ “Gorbaçov’un Stratejisi”, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986, s. 1.

³³⁸ Tellal, **op.cit.**, 2011, s. 416.

³³⁹ Süha İlgaz, “Glasnost ve Perestroyka”, <http://kurtulussosyalistdergi.awardspace.com/KSD/13/03.htm>, (01. 06. 2018).

³⁴⁰ Alexander Şubin, “Rossiya v Poiskah Puti: Reformı 1980-h”, <http://his.1september.ru/article.php?ID=200203702>, (01. 06. 2016). XX. Kongre’de tartışılan “Dognat i Peregnat Ameriku” (Amerika’yı yakala ve geç) politikası 27 Ağustos 1956 tarihinde SSCB Bakanlar Kurulu tarafından resmen açıklanmış ve 1950’lerin ikinci yarısında Sovyet ekonomisini biçimlendirmiştir. Kruşçev, bu politikayı, “biz kapitalizmi bombayla yıkmayacağız. Kişi başına et, yağ, süt üretiminde

izlediği politikaların sembolü haline gelen *Perestroyka* (ekonomide yeniden yapılanma)³⁴¹ ve *Glastnost* (siyasette açıklık) kavramları orta çıkmış ve vurgu “hızlandırma”dan *Perestroyka*’ya kaydırılmıştır.³⁴²

Sovyetler Birliği’nin yeni politikaları, SBKP’nin XXVII. Kongresi’nde (Şubat-Mart 1986) resmen kabul edilmiştir. Gorbaçov’un sunduğu siyasi raporda oluşturulmaya çalışılan yeni politikanın yanı sıra 1980’lerin başında baş gösteren olumsuzlukların, yaşanan zorlukların ve izlenen yanlış politikaların eleştirileri açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Yeni politikanın amacı olarak durgunluktan çıkmak için ekonomik gelişmenin hızlandırılması vurgulanmış ve teknolojinin modernizasyonu ve yoğun büyümeye geçiş hedeflendiği açıklanmıştır.³⁴³ Gorbaçov’un sunduğu raporda “Dış Politika Stratejisinin Esas Yönleri ve Hedefleri” adlı bölümünde nükleer savaşın kabul edilemezliğine, silahlanma sorununa ve güvenlik konularına geniş yer verilmiştir. Bu kapsamda nükleer çağda silahlanma yoluyla güvenliğin sağlanamayacağına dikkat çekilmiş ve silahsızlanma çağırısı yapılmıştır. Nükleer bir savaşın kazanımı olmayacağı için nükleer caydırıcılık ve çevreleme politikalarının yerini karşılıklı güvenlik ve uluslararası işbirliği alması gerektiği fikri savunulmuştur.³⁴⁴ En önemlisi de XXVII. Kongre’de birbirine bağımlı devletlerden oluşan bütünleşmiş bir dünya anlayışı kabul edilerek “iki kamp kuramı” resmen terk edilmiştir.³⁴⁵

ABD’yi yakaladığımızda kapitalizm en büyük darbeyi yiyecek” şeklinde özetlemiştir. Tellal, **op.cit.**, 2000, s. 102.

³⁴¹ Gorbaçov ve ekibi tarafından önerilen “yeniden yapılanma” başlangıçta ekonomik alanda uygulanmaya çalışıldıysa da, aslında sistemi tümüyle değiştirme zorunda kalındığı anlaşılmıştır. Başka bir ifadeyle *Perestroyka* (yeniden yapılanma), yaşamın her alanını kapsayan ekonomik, siyasi ve sosyal yönleri olan bir politika olmuştur. Tatyana Sokolova, “Ponyatiya ‘Perestroyka’, ‘Demokratizatsiya’, ‘Glastnost’ v Materialah Regeonalnoy Peçati 1985-1991”, **Voprosy Terretorialnogo Razvitiya**, № 5 (25), 2015, s. 3.

³⁴² Elena Bodrova, “Predposilki ‘Perestroyki’ i Kurs na ‘Uskoreniye’”, **Simvol Nauki**, № 03-3, 2017, s. 53.

³⁴³ Süha İlğaz, “Glasnost ve Perestroyka”,

<http://kurtulusossyalistdergi.awardspace.com/KSD/13/03.htm>, (01. 06. 2018).

³⁴⁴ **Materiali XXVII Syezda Kommunističeskoj Partii Sovetskogo Soyuza**, Moskva, Politizdat, 1986, ss. 62-75.

³⁴⁵ **Ibid.**, s. 20.

Görüldüğü gibi, her iki lider iktidarın ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nin sosyo-ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla uluslararası arenadaki atmosferi yumuşatmaya ve ABD başta olmak üzere kapitalist devletler ile ilişkileri normalleştirmeye, karşılıklı işbirliği ve güveni kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. Her iki lider, olası nükleer bir savaşın yıkıcı sonuçlarını göz önde bulundurarak dış politika stratejilerini dünyanın objektif koşullarına uydurmaya çalışmıştır. XX. ve XXVII. Kongrelere baktığımız zaman her iki Kongre Sovyetler Birliği tarihi için bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Kongrelerde önceki dönemlerde izlenen politikalar eleştirilmiş, dünyanın değişen koşullarına dikkat çekilmiş ve iki sistemin barış içinde yan yana yaşaması, barışçıl yöntemlerle rekabet etmesi gerektiği öne sürülmüştür. İki liderin dış politika hedefleri özünde benzer olmakla birlikte, dış politika uygulaması ve sonuçları önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Bu farklılıkların özünde Gorbaçov döneminde uluslararası sistemin farklı şekilde algılanması ve güvenlik anlayışının değişmiş olması yatmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde bu değişmelere ayrıntılı olarak değinilecektir.

II. Barış İçinde Birarada Yaşama ve Yeni Düşünce

Kruşçev başlattığı reformlar ile Sovyetler Birliği'ni savaş sonrası krizden çıkarmayı ve ülkeyi sosyo-ekonomik açıdan güçlendirerek sosyalizmi kurmayı amaçlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için uluslararası atmosferi iyileştirmek ve Doğu-Batı arasındaki gerginliği azaltmak son derece önemli olmuştur. Bu nedenle Stalinist dış politika yaklaşımı gözden geçirilmiş ve Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesine birinci derecede önem verilmiştir. Kruşçev, yeni politikasını Lenin'in "Barış İçinde Birarada Yaşama" ilkesine dayandırmakla beraber onu yeniden şekillendirmiştir. Kruşçev'in dış politika çizgisi, uluslararası ilişkilerin "Soğuk Savaş" karakterini değiştirmeyi ve sosyalizm ile kapitalizm arasındaki "düşmanlığı" barışçı bir rekabet ve mücadeleye dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda Kruşçev, Lenin'in emperyalizm devrinde

kapitalizm ile sosyalizm arasında savaşın kaçınılmaz olduğu görüşünü reddederek dünyanın objektif koşullarının ortaya çıkardığı gerçekler ışığında savaştan kaçınmanın mümkün olduğunu kabul etmiştir.³⁴⁶ Bununla birlikte Kruşçev'in Barış  inde Birarada Yaşama söylemleri – Batı  lkelerinin SSCB'nin yeni dış politika doktrinine olan güvenini keskin bir şekilde zayıflatan – bariz çelişkiler içermekteydi. Nitekim yukarıda vurgulandığı gibi Kruşçev, barış  inde bir arada yaşamayı sosyalizm ve kapitalizm arasında siyasi, ekonomik ve ideolojik mücadelenin özel bir şekli olarak görmekteydi. Üstelik söz konusu politika, iki farklı sistemin geçici bir süre için, komünizmin nihai zaferine kadar bir arada yaşamasını öngörüyordu. Zira Barış  inde Birarada Yaşama ilkesi, Sovyet yöneticilerinin sosyalizmin zaferine ve SSCB'de komünizmin başarılı bir şekilde gerçekleşmesine dair olan kesin güvenine dayanarak şekillenmiştir. Aynı zamanda Barış  inde Birarada Yaşama, “burjuva ideolojisi” ile en makul bir uzlaşmaya bile izin vermeyerek barış şartları  inde sınıf mücadelesinin eskisinden daha şiddetli devam edeceğinin anlamını taşımıştır.³⁴⁷ Böylece Kruşçev'in Barış  inde Birarada Yaşama politikası retorik ve içerik açısından yeni olmakla beraber uygulamada Stalin tarafından uygulanan ve kapitalist kuşatma koşullarında Sovyetler Birliği'ni koruma arzusu tarafından dikte edilen zorunlu bir savunma politikasını devam ettirmiştir.

1980'lerin ortasında Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik ve toplumsal kriz, ciddi reformların yapılmasını gerektirmiştir. Ancak, ülkenin iç sorunlarını çözmek için uluslararası arenadaki gerginliği azaltmak ve uluslararası atmosferi yumuşatmak gerekmiştir. Bu nedenle Gorbaçov yönetimi uluslararası sorunların çözümünde yeni yaklaşımlar geliştirmiştir. Gorbaçov tarafından ortaya atılan Yeni Politik Düşünce anlayışı, artık “birarada yaşamak”tan ziyade iki sistemin yakınlaşması ve işbirliği yapması fikrine dayanan bir politikayı temsil etmiştir. Gorbaçov dönemine kadar,

³⁴⁶ Sander, **op.cit.**, 1967, s. 12.

³⁴⁷ Armaoğlu, **op.cit.**, 1972, s. 292.

SSCB'nin ulusal güvenlik doktrini *zero-sum game* (sıfır toplamı oyun) tezine, yani “kapitalist devletlerin güvenlikleri ne kadar zayıf olursa, SSCB'nin güvenliği o kadar artar” ilkesine dayanmıştır. Gorbaçov'un Sovyet dış politikasına getirdiği yeni yaklaşım geleneksel Sovyet güvenlik anlayışının içeriğini değiştirmiştir.³⁴⁸ Gorbaçov yönetimine göre, nükleer çağda güvenlik sorunu sadece yumuşama, silahsızlanma, karşılıklı güveni güçlendirme ve uluslararası işbirliğini geliştirme gibi politik yollarla sağlanabilirdi. “Güvenlik problemini silahlanma yarışıyla, kalkan ve kılıçları daha da mükemmel hale getirmekle çözmeye kalkışmak canice bir düşünce olurdu.”³⁴⁹ Bu çerçevede yeni yaklaşım kısaca, nükleer çağda güvenliğin askeri yollardan – yani silah kullanarak veya caydırıcılıkla – sağlanamayacağı, çünkü her bir devletin ulusal güvenliğinin uluslararası güvenliğe bağlı olduğu fikrine dayanmıştır.³⁵⁰ Ayrıca karşılıklı güvenlik ilkesine vurgu yapan bu doktrin farklı siyasi sistemlere sahip devletlerin arasında güvenin tesis edilmesine önem vermiştir. Bu bağlamda bu güvenin, ancak devletler arasında pratik diplomatik faaliyetler ve karşılıklı yararları olan işbirliği yoluyla sağlanabileceği ortaya koyulmuştur.³⁵¹ Böylece Gorbaçov'un yeni yaklaşımı uluslararası arenada “sınıf mücadelesini” reddederek devletler arasında karşılıklı yarar sağlayan faydacı ilişkilerin geliştirilmesini savunmuştur. Yeni Düşünce, aynı zamanda, askeri doktrinlerin karakterini de etkilemiştir. Bu çerçevede devletlerin silahlarını makul sayıda tutarak saldırgan olmayan savunma doktrinlerinin kabul edilmesi gerektiği fikri savunulmuştur.³⁵² Böylece Gorbaçov döneminde başlatılan silahsızlanma görüşmeleri ve başat Batılı devletler ile ilişkileri yeniden kurma çabaları uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin – barışçıl uluslararası işbirliğinin – kapısını açmıştır.

Sosyalist ve kapitalist sistemlerin bir arada yaşaması zorunluluğu hem Kruşçev'in

³⁴⁸ Robert McNamara, **Out of the Cold**, New York, Simon and Schuster, 1989, s. 108.

³⁴⁹ **Ibid.**, s. 111.

³⁵⁰ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 148.

³⁵¹ **Ibid.**, s. 149.

³⁵² **Ibid.**

Barış İçinde Yaşama ilkesinde, hem de Gorbaçov'un Yeni Politik Düşünce doktrininde dünya şartlarının ortaya çıkardığı objektif bir gerçek olarak kabul edilmektedir. İki liderin, uygarlığın sonunu getirebilecek nükleer bir savaşın önlenmesi gerektiği konusunda fikirleri de büyük ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte, birbirine çok yakınmış gibi gözüken bu iki dış politika ilkesi arasında önemli farklılıklar mevcuttur.

Birincisi, Kruşçev'in Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi, kapitalist dünyaya meydan okumak ve sınıf mücadelesini eskisinden daha şiddetle devam ettirmek için kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle bu politika komünizmin nihai zaferine ulaşana kadar Kapitalist blok ile askeri mücadele yerine ideolojik mücadeleyi (ekonomik ve teknolojik yarış) öngörmüştür. Öte yandan Gorbaçov'un Yeni Politik Düşünce'si, evrensel değerlere dayanarak ABD başta olmak üzere kapitalist devletler ile aktif bir işbirliği öngörmüş ve en önemlisi uluslararası arenada ideolojik mücadeleyi reddetmiştir.

İkincisi, Kruşçev'in reformları Stalin döneminden artakalan sorunları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Yani sistemin tümü reformlara tabi tutulmamıştır. Gorbaçov'un reformları ise siyasi ve ekonomik bir sistem olarak sosyalizmin kriz içinde olduğu dönemde başlatılmıştır. Böylece Kruşçev ve Gorbaçov'un durumları arasındaki fark; Kruşçev sosyalizmin geliştirilmesi ve gelişmesi için reformlar gerçekleştirmişken Gorbaçov ise kendi reformlarını, sosyalizmi derinleşmekte olan bir kriz içinden çıkartma çabaları olarak başlatmış ve sosyalizmin kendisini reforma tabi tutmuştur.³⁵³ Bu fark iki liderin dış politikadaki tutum ve davranışlarını etkilemiştir. Kruşçev'in dış politikası sosyalist üretim şeklinin üstünlüğüne ve komünizmin nihai zaferine olan kesin inancına dayanmıştır. Bundan farklı olarak Gorbaçov “komünizmi kurma” fikrinden tamamen vazgeçmiş gibi görünmektedir. Nitekim Gorbaçov'un dış politikası sosyalizm ve kapitalizmin yakınsama olasılığını öngörmüş ve SSCB'nin dünya ekonomisiyle

³⁵³ Nye, *op.cit.*, s. 20.

bütünleşmesini hedeflemiştir.

Barış İçinde Birarada Yaşama ve Yeni Politik Düşence doktrinleri aynı amacı – nükleer bir savaşı önlemek – ortaya koymakla beraber, Kruşçev ve Gorbaçov’un barış ve güvenlik sorunlarına yönelik yaklaşımları ve nükleer bir savaşı önleme yöntemleri önemli ölçüde farklılaşmıştır. Kruşçev, nükleer caydırıcılık doktrinine çokça inanmış ve nükleer cephaneliğini geliştirmek yolunda çok çaba sarf etmiştir. Öte yandan Gorbaçov, nükleer caydırıcılık stratejisini gözden geçirmiş ve “karşılıklı ortak güvenlik” fikrini geliştirmiştir. Bu fikre göre, silahlanma yarışı uluslararası ilişkilerde istikrarsızlığa yol açtığından salt askeri güç artık güvenliği sağlayamayacaktır. Gerçek ve eşit bir güvenlik ancak nükleer ve diğer kitle imha silahlarını tamamen ortadan kaldırmakla, konvansiyonel silahların ise makul sayıda tutulması ile garanti edilebilecektir.³⁵⁴ Böylece Gorbaçov’un askeri politikası “savunma doktrini”ne dayanmıştır.

Özetle, Kruşçev’in Barış İçinde Birarada Yaşama politikası nükleer bir savaşı önlemeyi amaçlasa da uluslararası arenada sınıf mücadelesini ve iki kamp arasındaki rekabeti öngörmüştür. Öte yandan Gorbaçov’un Yeni Düşünce’si uluslararası işbirliğini nükleer bir savaşı önleyebilecek tek yol olarak kabul etmekle kalmayıp Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesinin sınıf mücadelesinin özel bir şekli olarak görülmesini de sonlandırmıştır. Gorbaçov’un barış ve savaşa yönelik yaklaşımı ve barış içinde bir arada yaşama anlayışı Sovyet dış politikasının yerleşmiş ilkelerini reddetmiş ve Sovyet dış politikasında yepyeni bir dönem başlatmıştır.

Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerinde kabul edilen dış politika doktrinleri arasındaki farklılıklar bu iki dönemin dış politika uygulamasına yansiyarak dış politik olayları önemli ölçüde açıklamaktadır.

³⁵⁴ Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 148-149.

III. ABD ile İlişkiler

Kruşçev, dış politika açısından Sovyetler Birliği için zor bir dönemde iktidara gelmiştir. Soğuk Savaş hız kazanarak Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki gerilimi artırmıştır. Böyle şartlarda iktidara gelen Kruşçev, nükleer bir savaşı önlemek için Batı ile bir anlaşmaya varmanın gerekli olduğuna kanaat getirmiş ve devamlı olarak silah denetimi ve nükleer silahların yasaklanması konusunda önerilerde bulunmaya başlamıştır. Sovyet liderini silahsızlanma politikasına iten birçok neden vardır. Birincisi, SSCB kendi cephanelik ve yeteneklerini yeterli seviyeye ulaştırırken ABD'nin nükleer silahlanmasını caydırmayı amaçlamıştır.³⁵⁵ İkincisi, silahlanma yarışı Sovyet ekonomisini kötü yönde etkilemiştir. Bu nedenle Sovyet liderliği silahlı kuvvetlerini azaltmak ve ekonomideki ağır sanayideki odak noktasını hafif sanayiye ve tarıma kaydırmak zorunda kalmıştır. Böylece silahsızlanma politikasının bir açıdan ülke içindeki ekonomik durum tarafından dikte edildiğini söylemek mümkündür. Üçüncüsü ve belki en önemlisi, 1956 yılından itibaren silahsızlanma politikası ve barış kampanyası Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi ile tam bir uyum içine girerek Sovyet propagandasının en önemli silahlarından biri olarak kullanılmıştır.³⁵⁶

Kruşçev döneminde Sovyet-Amerikan ilişkilerini belirleyen bir diğer önemli konu Alman sorunu olmuştur. Bu çerçevede ABD'ye yönelik benimsenen dış politika II. Dünya Savaşı'nın sonucunda Avrupa'da kurulan düzeni ve Almanya'nın doğu sınırının statüko'sunu korumayı amaçlamıştır.³⁵⁷ Bu nedenle 1955 yılında ABD tarafından başlatılan Batı Almanya'yı askeri ve ekonomik anlamda güçlendirme çabaları Kruşçev yönetimini ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Moskova, Batı Almanya'nın askeri

³⁵⁵ B. Mihaylenko, "Borba za Razoruženije v Sovetskom Diskurse Perioda Holodnoy Voyni", *Mejdunarodniye Otnoşeniya*, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19414/1/iuro-2013-112-14.pdf>, (25. 03. 2018).

³⁵⁶ Sander, *op.cit.*, 1967, s. 9.

³⁵⁷ Bogaturov, Averkov, *op.cit.*, s. 143.

kapasitesini kademeli olarak artırmasını engellemek için önce silahsızlanma teklifleri sunmuş ve barış kampanyasını hızlandırmıştır. Bu girişimlerden hiçbir sonuç alamayınca da sert politikaya başvurarak 3 yıllık (1959-1961) ultimatolar ve tehditler dönemini başlatmıştır. Ancak Kruşçev'in bu süreçteki tutarsızlığı ve kendi kuvvetini yanlış değerlendirmesi Berlin sorununun çözülmesini engellemiş ve iki süper güç arasındaki gerginliği artırarak sadece silahsızlanma yarışının hızını artırmıştır. Buna bağlı olarak stratejik dengeyi kendi lehine çevirmek isteyen Kruşçev, Küba'ya füzeler yerleştirerek Soğuk Savaş'ın en tehlikeli krizine neden olacak bir adım atmak zorunda kalmıştır. Küresel bir felaketle sonlanabilecek Küba Füze Krizi'nin sonucunda taraflar bundan sonra birbirine karşı açıkça meydan okuma riskine girmemiş³⁵⁸ ve Avrupa'da iki kutuplu istikrar sağlanmıştır.³⁵⁹

Gorbaçov dönemi Sovyet dış politikasına baktığımız zaman burada da benzer konuların öne çıktığını görüyoruz. Gorbaçov iktidara geldiğinde – Kruşçev döneminde olduğu gibi – Sovyet-Amerikan ilişkilerinin başlıca sorunları artan gerginlik ve hız kazanan silahlanma yarışı olmuştur. Sovyet vatandaşlarının yaşam standardını yükseltmeyi amaçlayan Gorbaçov iktidara gelir gelmez ABD ile ilişkileri düzeltmek ve askeri harcamaları azaltmak yönünde çalışmaları başlatmıştır. Bu bağlamda ikili ilişkilerde silahsızlanma görüşmeleri söz konusu dönemin ilk 4 yılına damgasını vurmuştur. Bu çerçevede stratejik nükleer silahların denetimi konusunda gerçekten önemli başarılar elde edilmiştir. Önce Avrupa ve Asya'da kısa ve orta menzilli füzelerin yok edilmesini öngören antlaşma imzalanmıştır. Sonra yıllarca süren görüşmelerin

³⁵⁸ 1973'teki Ortadoğu Savaşı sonunda kısa bir alevlenme hariç. Kissinger, *op.cit.*, s. 572

³⁵⁹ *Ibid.*, s. 574. Krizin sonucuna dair çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bir yanda, Kennedy'nin Kruşçev'i Küba'dan çekilmeye zorladığını ve SSCB'nin aslında tahmin edildiği kadar güçlü olmadığını anlaşıldığını ve böylece Moskova'nın yenilgiye uğradığını düşünenler yer almaktadır. Diğer yanda Küba Füze Krizi'nin kesin bir galibinin olmadığı her iki tarafın ödün vererek görünüşte az bir şey kaybetmiş olsalar da küresel bir felaketi önlemek söz konusu olduğu için kazançlı çıkmış olduklarını savunanlar vardır. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Yedinci Baskıya Ek Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık, 2012, s. 248-249.

sonucunda tarafların stratejik silahlarını % 50 oranda indirmesini öngören **Stratejik Nükleer Silahların İndirimi Antlaşması** imzalanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki söz konusu antlaşmalar, Sovyetler tarafından verilen ve çoğu zaman makul olmayan tek taraflı tavizler sayesinde imzalanmıştır.

Sovyet-Amerikan ilişkilerini belirleyen diğer önemli bir konu – tıpkı Kruşçev döneminde olduğu gibi – Doğu Avrupa ve bilhassa iki Almanya’nın birleşmesi olmuştur. Doğu Bloku ülkelerine yönelik politikasını karışmama ve “seçme özgürlüğü” ilkesine dayandırmaya çalışan Gorbaçov, Doğu Almanya’nın kaderine ilgisiz kalmıştır. Almanya sorununa yönelik Gorbaçov’un politikası Demokratik Alman Cumhuriyeti’nin korunmasına değil, iki Almanya’nın Sovyet-Amerikan ilişkilerine zarar vermeyecek ve Avrupa’da karışıklara yol açmayacak bir şekilde birleşmesini sağlamayı amaçlamıştır.³⁶⁰ Bunun nedeni 1989 yılından itibaren Sovyetler Birliği’ndeki ayrılıkçı hareketlerin doğurduğu devlet krizinin ve ağır ekonomik krizin meydana gelmesidir. Bundan sonra Sovyet dış politikasının birincil amacı Batı ile yakın ilişkiler kurarak dünya ekonomisine eklemlenmek olmuştur.³⁶¹ Durum böyle olunca iki Almanya’nın birleşmesi ABD’nin istediği doğrultuda gerçekleşmiştir.

Özetle, hem Kruşçev, hem de Gorbaçov ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek amacı doğrultusunda ABD ile ilişkileri düzeltmek istemişlerdir. Aynı zamanda her ikisi bu doğrultuda silahsızlanma ve barış politikasını yürütmüştür. Ancak Kruşçev, ekonomideki bir takım sorunlara rağmen Sovyetler Birliği’nin güçlü olduğu bir dönemde iktidara gelmiştir. SSCB’nin ağır sanayide ve askeri alandaki başarıları Kruşçev’e dış politikada önemli avantajlar sağlamıştır. Böylece silahsızlanma kampanyası çoğu kez Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesine bağlı olarak bir propaganda aracı olarak kullanılmış ve 1963 yılına kadar sonuçsuz kalmıştır. Öte yandan Gorbaçov sosyalizmin

³⁶⁰ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 405.

³⁶¹ **Ibid.**, s. 14.

ekonomik bir sistem olarak kriz içinde bulunduğu bir dönemde göreve gelmiştir. Sovyet ekonomisini krizden çıkartmak için askeri harcamaları azaltmak şart olmuştur. Zira silahlanma yarışı Sovyetler Birliği’nin ekonomisini tuketen en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Bu nedenle silahların denetimi Gorbaçov dış politikasında merkezi konuma sahip olmuş ve bu yönde Avrupa’da Soğuk Savaş’ı sonlandıracak önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, yukarıda belirttiğimiz gibi, iki liderin nükleer silaha olan bakış açısı önemli ölçüde farklılaşmıştır. Kruşçev, nükleer silahın caydırıcılık göçüne önem verirken Gorbaçov, nükleer silahı sadece bir kötülük, insanlık için tehdit olarak grmştir.

Doğu Almanya konusunda da iki liderin yaklaşımı farklılık göstermiştir. Kruşçev döneminde Doğu Almanya başta olmak üzere Doğu Avrupa Sovyet dış politikasının önceliği olmuştur. Kruşçev yönetimi, Batı yanlısı birleşmiş bir Almanya’nın Sovyet güvenliği açısından gelecekte olası bir tehdit olarak ortaya çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Bu nedenle de Kruşçev, II. Dünya Savaşı’nın sonucunda Avrupa’da kurulan düzeni tehdit eden ABD’nin her girişimine karşı koymaya çalışmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan krizleri yönetirken uzlaşmacı olmayan tavırlar nedeniyle kimi diplomatik başarısızlıklara uğramakla birlikte Avrupa’da kendi etki alanını koruyabilmiştir. Öte yandan Gorbaçov, Almanya’nın NATO’nun bir parçası olarak birleşmesine “razı olmuştur”. Zira 1989 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği, Henry Kissinger’ın tabiriyle “ABD’nin iyi niyetine muhtaç olacak kadar takatten düşmüş” ve uydu devletlere değil, Batı’nın maddi yardımına ihtiyaç duymuştur.³⁶² Buna ek olarak iki Almanya’nın birleşmesi Atlas Okyanusu’ndan, Ural Dağları’na kadar bütünleşmiş bir Avrupa fikrini savunan “Ortak Avrupa Evi” projesi ile uyumluluk göstermiştir. Bu erevede Gorbaçov sosyalist ülkelere yönelik politikaları gözden geçirerek Sosyalist Blok ile ilişkileri

³⁶² Kissinger, **op.cit.**, s. 771.

yeniden düzenlemeye çalışmıştır. Bunların ayrıntıları aşağıdaki bölümde ele alınıp incelenecektir.

IV. Sosyalist Blok ile İlişkiler

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkileri yeniden düzenleme eğilimi göstermiştir. Söz konusu ülkelerde Sovyetler'in sıkı kontrolü gevşemiş ve blok içi dayanışmayı artırmak üzere yeni yaklaşımlar belirlenmiştir. Sosyalist Blok içindeki ilişkiler ekonomik ve ideolojik ortaklık üzerine kurulmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak 1954 yılında SSCB inisiyatifi ile COMECON canlanmış ve müttefiklerin ekonomilerinin bir bütün olarak birleşmesi için bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁶³ 1955'te ise Sovyetler Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirmek için Varşova Paktı kurulmuştur. Pakt, Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıkları ve iletişimde yaşanan zorlukları giderme amacını taşımakla birlikte bu ülkelerde Sovyet askeri güçlerinin yerleşmesi ile blokta bir otoritenin oluşturulmasını sağlamıştır.

Yukarıdaki gelişmelere ek olarak Stalin döneminin Sovyet vatandaşlarına ve diğer ülkelere bıraktığı kötü etkiyi silmek için XX. Kongre'de Stalin ve politikalarını kötüleme kampanyası başlatılmıştır. Ancak anılan politikalar istenilen sonucu vermemiş, blok içi ilişkilerde bir yumuşamanın hâkim olması Polonya ve Macaristan halklarını harekete geçirmiştir. 1956 yılında bu iki ülkede meydana gelen halk ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastıran Moskova, kendi nüfuz alanını gerekirse kuvvet kullanarak korumaya hazır olduğunu göstermiştir. Ayrıca SSCB'nin olaylara kuvvet kullanarak müdahale etmesi aynı zamanda Kruşçev'in hoş gördüğü farklılaşmanın sınırlı ve komünist hareketinin birliğine zarar vermeyecek bir farklılaşma olduğunu da ortaya koymuştur.³⁶⁴

³⁶³ Sezer, **op.cit.**, s. 35

³⁶⁴ Sezer, **op.cit.**, s. 26.

Durum böyle olunca Polonya ve Macaristan olaylarından sonra bloğun bütünlüğünü sağlamak için tedbirler alınmaya başlanmıştır. Kruşçev yönetimi, sosyalist ülkeleri SSCB'ye daha sıkı bir şekilde bağlamak için COMECON'dan yararlanmaya karar vermiştir. Bu çerçevede Sosyalist Blok'un ekonomik entegrasyonunu hedefleyen ve "uzmanlaşma" esasına dayandırılan planlar yapılmıştır.³⁶⁵ Zamanla "uzmanlaşma" prensibine bir de "sosyalist işbölümü" prensibi ilave edilmiştir. Yani üye devletlerin ekonomik faaliyetleri belli bir alana yöneltilip, diğer alanlardan uzak tutulmaya başlanmıştır. Bu durum Doğu Avrupa'daki müttefik devletleri, doğal kaynaklar açısından zengin olan ve ağırlıklı olarak hammadde ihracatçısı konumuna gelen SSCB'ye bağımlı kılacağı planlanmıştır.³⁶⁶ Böylece blok birliği müttefik devletlerin kendi arzusuyla temin edilecek ve SSCB'nin blok içindeki liderliği sağlanacaktır.³⁶⁷ Görüldüğü gibi Sosyalist Blok'ta birliği sağlamak ve bu bloğa önderlik yapmak için hem ekonomik hem de siyasi alanlarda ortaklaşa hareket etmeyi öngören politikalar geliştirilmiştir. Kruşçev'in, Doğu Avrupa ülkelerinin iç istikrarını ve ekonomik gelişmesini kendi kontrolü altına alarak hem daha fazla güvende olmayı, hem de ekonomik bakımdan daha kuvvetli olmayı hedeflediği görülmektedir. Bu kapsamda Doğu Avrupa'da kendi nüfuzunu korumanın Kruşçev dış politikasının önceliği olduğu söylenebilir.

Gorbaçov – tıpkı Kruşçev gibi – iktidara gelir gelmez Sosyalist Blok ile ilişkileri gözden geçirmiştir. Bununla birlikte Kruşçev sınırlı farklılaşmaya izin verirken, Gorbaçov sosyalist ülkeler arasında ilişkileri mutlak bir bağımsızlık temeline oturtmuştur. Bütün dikkatini Batı ile işbirliğini geliştirmeye veren Gorbaçov Doğu Avrupa ülkelerine ilgisiz kalmıştır. Gorbaçov yönetimi, iki kampa bölünmüş bir dünya anlayışını terk ederek insanlığın ortak çıkarlarının sınıf çıkarları üzerindeki önceliğini kabul etmiş ve Sovyet

³⁶⁵ Armaoğlu, **op.cit.**, 2016, s. 282; Sezer, **op.cit.**, s. 35.

³⁶⁶ Mokşin, **op.cit.**, s. 91.

³⁶⁷ Kruşçev'e göre COMECON vasıtasıyla Sosyalist Blok ülkeleri önce Sovyet ekonomik yapısının içine çekilecekti, bu ise otomatik olarak siyasi entegrasyona yol açacaktı. Sezer, **op.cit.**, s. 37.

dış politikasını ideolojiden arındırmayı hedeflemiştir. Dış politikanın ideolojiden arındırılması ve insanlık çıkarlarının sınıf çıkarlarının önüne geçirilmesi, Yeni Politik Düşünce'ye her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını tanımasını da beraberinde getirmiştir.³⁶⁸ Üçüncü Dünya ülkelerindeki sorunlara çözüm olarak savunulan bu ilke aynı zamanda Gorbaçov Doktrini'ni doğurmuştur. Bu çerçevede Moskova, Doğu Avrupa'daki gelişmelere karışmayarak bu ülkelerle karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler yürütmeye çalışmıştır. Buna bağlı olarak öncelikle COMECON içerisindeki ekonomik işbirliği gözden geçirilmiş ve Doğu Avrupa ülkelerinin SSCB tarafından sübvansedilmesine son vermek için çalışmalar başlatılmıştır.³⁶⁹ Aynı zamanda Kruşçev döneminde kurulan ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirmeyi öngören Varşova Paktı'nın yapısında değişikliğe gidilmiştir. Örgütün askeri rolü azaltılarak siyasi yönleri güçlendirilmiştir.³⁷⁰

Buna ek olarak, Kruşçev, Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi değişim girişimlerini kanlı şekilde bastırırken Gorbaçov söz konusu ülkelerde cereyan eden olaylara müdahale etmekten uzak durmuştur. Bunun en çarpıcı örneği Doğu Almanya olaylarında kendini göstermiştir. Nitekim Gorbaçov yönetimi, Macaristan'ın Avusturya ile sınırını açmasının Doğu Almanya için doğurabileceği felaket sonuçları göz ardı ederek sınırın açılacağını önceden bildiği halde bunu önlemek için müdahaleye girişmemiştir. Bu kapsamda Bush'un sınırların açılması “ancak SSCB'nin örtülü onayı ile mümkün olabilirdi” gözlemi temelde doğru görünmektedir.³⁷¹ İlerleyen aylarda Doğu Alman Hükümeti itibarını tamamen kaybettiği sırada Gorbaçov liderliği, **Almanya Sosyalist Birlik Partisi**'ni (SED) desteklememiş ve Doğu Almanların ülkeden kaçışlarını önlemek için

³⁶⁸ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 134.

³⁶⁹ Taraflar Sosyalist Blok içindeki ekonomik ilişkileri karşılıklı yarar üzerine oturtmaya çalışsalar da bu yöndeki bütün çabalar sonuçsuz kalmıştır. Bunun sonucunda 28 Haziran 1991'de COMECON üyelerinin ortak kararıyla adı geçen örgüt dağıtılmıştır. Polinov, **op.cit.**, 2011a, s. 121.

³⁷⁰ Polinov, **op. cit.**, 2015, s.

³⁷¹ George Bush and Brent Scowcroft, **op.cit.**, p. 133.

kurulan Berlin Duvarı'nın yıkılışını da “Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin iç meselesi” olarak görmüştür.³⁷²

Gorbaçov, karışmama politikası ve “seçme özgürlüğü” söylemini diline pelesenk ederek ve Batı tarafından vaat edilen kredileri elde etmeye odaklanırken Doğu Avrupa ülkelerinde Komünist Hükümetlerin hızla düşmesine tarafsız kalmıştır. Nitekim Malta Zirvesi'nde (2-3 Aralık 1989) ABD'ye Doğu Avrupa'daki olaylara karışmayacağı konusunda güvence veren Gorbaçov, herhangi bir müdahalede bulunarak Batı ile ilişkilere zarar vermek istememiştir.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'dan çekilmesi Gorbaçov dış politikasının bir hatası olarak görünebilir. Ancak aslında Gorbaçov'un Doğu Avrupa'ya yönelik dış politika stratejisi iyi düşünülmüş ve bu yönde atılan adımlar “Ortak Avrupa Evi” konsepti ile uyumlu olmuştur. Kuzey Amerika, Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin tek bir güvenlik sistemi çerçevesinde birleşmesini amaçlayan bu ütöpik projeye göre, Vancouver'den Vladivostok'a kadar herkes müttefik olacaktı. Aynı zamanda liberal ekonomi ve Batı demokrasisine dayandırılacak olan “Ortak Avrupa Evi” projesi Avrupa'nın siyasi ve ekonomik bölünmüşlüğünün aşılmasını amaçlamıştır. Durum böyle olunca Doğu Avrupa'da sosyalist sistemin muhafaza edilmesi “Ortak Avrupa Evi” fikri ile örtüşmemiştir.³⁷³ Böylece Gorbaçov Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin düşüşüne tarafsız kalması ve Doğu Almanya'nın Batı Almanya'nın bünyesine girerek NATO üyesi olmasını kabul etmesi “Ortak Avrupa Evi” çerçevesinde açıklanabilir. Gorbaçov, Sosyalist Blok'un önce Batı ile yakınlaşmasını, ardından da onunla bütünleşmesini hedeflemiş gibi görünmektedir.

Özetle, Kruşçev, dış politikasını “iki kutuplu bir dünya” anlayışı çerçevesinde

³⁷² Polinov, **op.cit.**, 2011a, s. 115.

³⁷³ Polinov, **op.cit.**, 2015, s. 404.

belirlemiş ve ulusal güvenlik açısından Doğu Avrupa'ya çokça önem vermiştir. Hatta Doğu Avrupa'daki hâkimiyetini korumak için kuvvet kullanmaya dahi hazır olduğunu Macaristan olaylarında ortaya koymuştur. Aynı zamanda Sosyalist Blok'ta birliği sağlamak ve bu bloğa önderlik yapmak için epey çaba harcamıştır. Bu çerçevede askeri bir örgüt kurmuş ve ortak ekonomik politikalar geliştirmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, Kruşçev, Sosyalist Blok'un ekonomik alanda bütünleşmesini sağlamaya çabalarken Sovyet ekonomisine uzun vadede zarar verdiğini göz ardı etmiştir.

Diğer yandan Gorbaçov, bütünleşmiş bir dünya anlayışını kabul ederek uluslararası işbirliğine ve kapitalist ülkeler ile ilişkilerine önem vermiştir. Bu nedenle Gorbaçov için Sosyalist Blok ülkeleri ile ortaklık ideolojik anlamda çekiciliğini kaybetmiştir. Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz Gorbaçov yönetimini Sosyalist Blok ile ekonomik ilişkileri gözden geçirmeye zorlamıştır. Söz konusu ülkeleri daha fazla sübvansede edemeyen Moskova dış politikasını Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda belirlemiştir.

V. Çin ile İlişkiler

Kruşçev dönemi boyunca Sovyet-Çin ilişkileri dalgalı bir şekilde gelişmiştir. 1950-1958 yılları arası Çin-Sovyet işbirliğinin en hareketli dönemi iken 1959'dan itibaren SBKP ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) arasında ciddi ideolojik anlaşmazlıklar meydana gelmeye başlamıştır.³⁷⁴ Sovyet-Çin ayrılığının ana sebebi, SSCB ve ÇHC arasındaki dünya komünist hareketine önderlik yapma yarışı olmuştur. Özellikle 1958 yılında Çin'in halk komünü sistemini kurup birkaç yıl içinde komünizme varacağını ilan etmesinden sonra iki komünist devlet arasında liderlik yarışı hız kazanmıştır. Bu

³⁷⁴ 1959 yılına kadar iki ülke arasında ilişkiler iyi görünse de aslında 1956'da Sovyetler Birliği tarafından kabul edilen Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi ve başlatılan Destalinizasyon kampanyası Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong tarafından eleştirilmekteydi. 1959'den itibaren iki devlet arasındaki ideolojik ayrılık iyice derinleşerek açığa vurulmaya başlanmıştır. Lavrenov, Popov, **op.cit.**, s. 338.

döneminde iki Komünist Parti arasında başlatılan açık polemik, 1960'ların birinci yarısında, Sovyet-Çin ilişkileri için ciddi sorunlara yol açabilecek, somut eylemlere dönüşmüştür. Nitekim Temmuz 1960'da Moskova, Çin'in sanayi gelişimine katılan bütün Sovyet uzmanlarını (1.600 kişi) geri çağırmak gibi fevri bir adım atmıştır. Buna ek olarak iki ülke arasındaki ticari, ekonomik ve kültürel işbirliğine son verilmeye başlanmıştır. Kruşçev, bunu yaparken Çin'i zor durumda bırakıp onu geri adım atmaya zorlamak ve SSCB'nin liderliğini kabul ettirmek istemiş görünmektedir.³⁷⁵ Ancak Moskova'nın bu kararı Sovyet-Çin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Kısa bir zaman sonra liderlik rekabetine sınır uyuşmazlığı eklenecek ve iki ülke arasındaki anlaşmazlık daha da derinleşerek Usuri Nehri'ndeki silahlı çatışmalara kadar varacaktır. Genellikle diyebiliriz ki Sovyet-Çin ayrılığının bu kadar derin bir uyuşmazlığa dönüşmesinde iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların müzakere yoluyla zamanında çözülmemiş olması yatmaktadır. Ayrıca ayrılığın derinleşmesinde Kruşçev'in Çin sorununa aceleci ve ihtiyatsız yaklaşması önemli rol oynamıştır.³⁷⁶

Öte yandan Gorbaçov döneminde Çin ile ilişkilerin normalleştirilmesi Sovyet diplomasisinin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Bu nedenle Gorbaçov iktidara gelmez iki ülke arasında diyalogun tesis edilmesi için adımlar atılmıştır. 1986 yılından itibaren SSCB, Çin'in ilişkilerin normalleşmesi önünde gördüğü üç engeli, aşamalı olarak ortadan kaldırmaya başlamıştır. Diyalogun tesis edilmesinde Moskova'nın, iki ülke arasındaki sınır sorunu konusunda tavizler vermeye hazır olduğunu ortaya koyması önemli rol oynamıştır.³⁷⁷ Mayıs 1989'de ise Gorbaçov'un Pekin'i ziyaret etmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde uzun zamandır beklenen bir atılım gerçekleşmiş ve ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda yakın ortaklık başlatılmıştır. Ayrıca söz konusu ziyaret sırasında Gorbaçov, SSCB'nin Asya-Pasifik bölgesinin ve dünyanın herhangi bir

³⁷⁵ Rahmanin, **op.cit.**, s. 28.

³⁷⁶ **Ibid.**, s. 26.

³⁷⁷ **Ibid.**, s. 48-49.

yerinin hegemon gücü olma gibi bir iddiası olmadığını bildirmiştir.³⁷⁸ İlişkilerin normalleştirilmesinde her iki tarafın da çıkarı olmuştur. Sovyetler Birliği için Çin ile işbirliği sınır ötesi ticareti geliştirmiş ve Sibiryâ bölgelerinin ekonomisine katkı sağlamıştır. Buna ek olarak Moskova, makine sektörünün ürünlerini ihraç edip, gıda ve tüketim mallarını ithal etme fırsatını bulmuştur. Çin için ilişkilerin normalleştirilmesi ise öncelikle askeri yükü azaltmak ve ülkenin modernleşmesini hızlandırmak için koşullar yaratmıştır.³⁷⁹

Özetle, 1950'lerin sonunda SSCB ve ÇHC arasında meydana gelen fikir ayrılığına zamanında çözüm bulunmadığı için 1960'ların başından itibaren bu ayrılık Moskova için büyük bir soruna dönüşmüştür. SSCB'nin Sosyalist Blok'a yaptığı önderliğinin sorgulanmasından endişe duyan Kruşçev yönetimi bu süreçte son derece ihtiyatsız ve tutarsız davranarak (Kruşçev, Temmuz 1960'ta geri çektiği Sovyet uzmanları 4 ay sonra tekrar Çin'e göndermeye hazırdı) durumu daha da ağırlaştırmıştır.³⁸⁰ Diğer yandan Gorbaçov'un Çin politikası süreklilik ve tutarlılık arz etmiştir. Aşamalı olarak Çin'in öne sürdüğü "üç engeli" ortadan kaldıran Gorbaçov 1989 yılına gelindiğinde ilişkilerin resmen düzelmesini sağlayabilmiştir. Gorbaçov, Çin ile ilişkilerde ideolojik ilkeleri geride bırakıp pragmatik çıkar sağlayan dış politika izlemiştir. Bu bağlamda Sovyet-Çin ilişkilerin normalleşmesinde her iki ülkede başlatılan ekonomik reformlar etkili olmuştur. Ayrıca Kruşçev, Moskova'nın Sosyalist Blok'taki liderliğini ne pahasına olursa olsun korumaya çalışırken; Gorbaçov Pekin ziyareti sırasında SSCB'nin böyle bir iddiası olmadığını bildirmiş ve uluslararası arenada eşitlik üzerine kurulan ilişkileri savunmuştur.

³⁷⁸ **Ibid.**, s. 53.

³⁷⁹ **Ibid.**, s. 58. 1985-1989 yılları arasında SSCB'den Çin'e 119 bin otomobil, 57 uçak, Çin'den SSCB'ye ise 600 bin ton et ve et konservesi, 630 bin ton meyve ve büyük miktarda hafif sanayi ve tekstil ürünleri ihraç edilmiştir. **Ibid.**, s. 57.

³⁸⁰ Rahanin, **op.cit.**, s.

VI. Üçüncü Dünya ile İlişkiler

1950'lerin başından itibaren ABD'nin dünyanın her yerinde ittifak zinciri oluşturarak SSCB'yi çevreleme politikasını hızlandırması Sovyetler Birliği'ni bağımsızlığını yeni kazanan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile işbirliği imkânlarını aramaya itmiştir. Bu çerçevede Afrika, Asya ve Latin Amerika'da yer alan sosyalist eğilimli ülkelere askeri, ekonomik ve kültürel yardımların sağlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerini Doğu Bloğuna çekmek için sosyalizme ulaşmada ayrı yolların var olduğu kabul edilmiştir. XXI. Kongre'de (Ocak-Şubat 1959) dünya çapında komünizmin sorunlarına geniş bir yer ayırarak Üçüncü Dünya ülkelerine yatırımların yapılacağı, düşük faizli kredilerin verileceği ve Sovyet uzmanlarının bu ülkelere gönderileceği kabul edilmiştir. Aynı zamanda Kruşçev, Arap-İsrail uyuşmazlığında Arap devletlerini destekleyerek Orta Doğu bölgesinde ABD'nin etki alanını genişlemesini önlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Suriye ve Mısır başta olmak üzere Arap devletlerine askeri yardımlar sağlanmış ve bu ülkeler ile askeri işbirliğine önem verilmiştir. Ayrıca, Süveyş Krizi sırasında Mısır'ın yanında yer alan SSCB, adı geçen krizi Mısır'ı kendisine bağlayarak Orta Doğu bölgesinde güç dengesini sağlamak için bir fırsat olarak kullanmıştır. Anlaşılabileceği üzere Kruşçev, Üçüncü Dünya ülkelerini askeri ve ekonomik anlamda desteklerken onların gözünde sosyalizmin çekiciliğini arttırmayı ve bu ülkelerde müttefik/yandaş rejimler kurmayı amaçlamıştır.³⁸¹ Böylece Kruşçev'in Üçüncü Dünya politikasının karşılıksız yardımlar aracılığıyla bu ülkeleri kendine fikren bağlayarak öncelikle ideolojik hedefler gözettiğini söylemek yanlış olmaz.

Diğer yandan Gorbaçov döneminde, Kruşçev'in öne sürdüğü Üçüncü Dünya

³⁸¹ Belirtmek gerekir ki, sürekli olarak artan askeri ve mali yardımlar söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaya yardım etmekle birlikte çoğu zaman yerel anlaşmazlıkların büyümesine ve uzun yıllara uzanan bölgesel çatışmalar dönüşmesine yol açmıştır. Zira SSCB'nin destek verdiği güçlerin karşısındaki güçlere ABD'nin yardım sağlaması ve onları desteklemesi bölgesel çatışmaların SSCB ve ABD'nin arasında bir siyasi mücadeleye dönüşmesine yol açmaktaydı. Valeriy Kerov (ed.), **Kratkiy Kurs İstorii Rossii s Drevneyşih Vremen do Nachala XXI Veka**, Moskva, Astrel, 2013, s. 909.

lkelerine yönelik rekabetçi müdahalecilik ve askeri yardım stratejisinden kaçınılmıştır. Gorbaçov ile birlikte ABD ve SSCB arasında sürdürülen nc Dünya lkelerinde kendilerine bağımlı yönetimler kurma rekabetine son verilmiştir. Gorbaçov iktidara geldiğinde bir yandan Sovyet ekonomisinin derinleşmekte olan bir kriz içinde bulunması, diğerk yandan ise ABD'nin dağıttığı silahlanma yarışından dolayı SSCB'nin nc Dünya'daki müttefik halkları daha fazla sübvanse etme gücü kalmamıştır. Bu nedenle yeni Sovyet yönetimi, söz konusu ülkeler ile ilişkileri gözden geçirerek bu ilişkileri SSCB'nin yeteneklerine ve politik ihtiyaçlarına uygun hale getirmek için çalışmıştır. Bu çerçevede maliyeti ağır olan yardım programları kesilmiş ve ilişkiler SSCB'nin ulusal çıkarları doğrultusunda yrtlmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra SSCB, ilgisini bölgesel gücü olan devletlere yöneltmeye başlamıştır. Bu bağlamda Güney Kore, Meksika ve Brezilya gibi daha önce SSCB tarafından ihmal edilen, ancak jeopolitik ve ekonomik açıdan daha önemli olan ülkeler ile diyalog tesis edilmeye başlanmıştır.³⁸² Aynı zamanda bu dönemde İsrail ile 1967'den beri kesilmiş olan ilişkilerin yenilenmesi ve diplomatik münasebetlerin kurulması süreci başlatılmıştır. Suriye başta olmak üzere Arap lkelerinin İsrail'e karşı mücadelelerinde Moskova'nın koşulsuz destek ve yardımları azalmış ve SSCB'nin İsrail'e karşı uzun süredir devam eden düşmanlığının yerini iki ülke arasında yoğun kültürel, ticaret ve turizm ilişkileri almaya başlamıştır.³⁸³ 1989'da Gorbaçov, Sovyetler Birliğı'nde yaşayan Yahudilerin İsrail'e göç etmesine izin vermiştir.³⁸⁴ Bunun sonucunda birkaç yıl içinde bir milyon civarında Sovyet vatandaşı İsrail'e göç etmiştir. Yeni gelenlerin oğru beraberinde Yahudi olmayan akrabalarını da getirdikleri iin kısa

³⁸² Gorbaçov'un siyasi danışmanlarından Alexander Yukovlev'e göre, Sovyetler Birliğı çok yönlü bir dış politika stratejisini izlemeli ve ABD'nin müttefikleri, Asya ve Batı devletleriyle irtibata geçmelidir. Bu kapsamda, genç ve dinamik bir yapıya sahip olan, endüstriyel açıdan rekabet düzeyi yüksek olan Brezilya, Arjantin, Meksika gibi ülkeler hem diğerk kapitalist ülkelerle mücadele edebilecek kapasitede olmasından hem de dünya görüşleri açısından SSCB ile benzer görüşlere sahip olmasından dolayı Sovyetler Birliğı'ne daha fazla yarar sağlayabilecektir. Craig Nation, **Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917-1991**, Ithaca, Cornell University Press, 1992, s. 310.

³⁸³ "Gosudarstvo İsrail. Vneşnyaya Politika", <http://jewishencyclopedia.ru/article/11733#06> , (30. 05. 2018).

³⁸⁴ İgor Rıjkov i Andrey İntyakov, "Osobennosti Sovyetsko-İsrailskih Politiko-Ekonomiçeskih Otnoşeniy", **Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, № 4, 2009, s. 85.

sürede İsrail’de eğitimli Rus Yahudileri ve güçlü bir Rus kültürü oluşmuştur. İlerleyen yıllarda da artan göçmen sayısı, günümüzde Arap-İsrail uyuşmazlığında barışı engelleyen önemli etkenlerde biri olarak kabul edilen “yerleşim” sorununun kapısını açmıştır.³⁸⁵

Genel olarak bakılırsa, Gorbaçov’un daha önceki dönemlerde Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik izlenen Sovyet dış politikasına bakış açısı eleştirmeci olmuştur. Bu doğrultuda Gorbaçov, Sovyet yanlısı ülkelere yapılan yardımın yüksek maliyetlerine ve ideolojinin Sovyet dış politikasındaki güçlü etkisine dikkat çekmiştir. İdeoloji, Sovyet yönetimini Üçüncü Dünya ülkelerinde Sovyet yanlısı rejimleri desteklemeye itmiş ve SSCB için hiçbir maddi menfaat sağlamamıştır. Bundan ziyade ideoloji Soğuk Savaş etkisini güçlendirmiş ve Eduard Şevardnadze’nin dediğine göre “tüm kıtaları acımasızca Doğu-Batı mücadelesi arenasına dönüştürmüştür”. Bu aynı zamanda bu ülkelerde yaşayan insanlara zarar vermiş ve Moskova ile Washington arasındaki gerginliği arttırmıştır.³⁸⁶

Böylece Yeni Politik Düşünce Doktrini çerçevesinde iki kampa bölünmüş bir dünya anlayışı terk edilmiş ve SSCB için Üçüncü Dünya ülkeleri ile ortaklık siyasi ve ideolojik anlamda çekiciliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle SSCB, Kruşçev döneminden itibaren Sovyet-Amerikan siyasi mücadelesinin bir alanı olarak kullanılan Üçüncü Dünya ülkelerindeki bölgesel çatışmalardan çekilmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin Angola, Etiyopya, Nikaragua ve Afganistan gibi ülkelere çekilmesi hem bu ülkelerde uyuşmazlıkların çözümü için diplomatik sürecin başlatılmasını sağlamış hem de SSCB’nin askeri yükünü azaltmıştır. Gorbaçov Üçüncü Dünya’dan çekilip bu ülkeleri

³⁸⁵ Mark Tolts, “Postsovetskaya Evreyskaya Diaspora: Noveşkiye Otsenki”, http://www.demoscope.ru/weekly/2012/0497/tema01.php#_ENR_I, (30. 05. 2018). İsrail ve Filistin “yerleşim” sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkn.: Charles K. Rowley and Jennis Taylor, “The Israel and Palestine Land Settlement Problem, 1948-2005: An Analytical History”, **Public Choice**, Vol. 128, No. 1/2, Jul., 2006, pp. 77-90.

³⁸⁶ Burcu Ayan, **Rus Dış Politikasında Sovyet Mirası**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erel Tellal), Ankara (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), 2007, s. 55.

Batılı devletlere bıraktığı için çokça eleştirilmektedir. Ancak Sovyetler Birliği'nin ekonomik kriz nedeniyle bu ülkelere yapılan maddi yardımları kesmesi ile birlikte SSCB, Üçüncü Dünya'daki prestijini zaten yitirmiş ve bu ülkelerin çoğunu terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece SSCB'nin bu ülkeleri terk etmesinin ülkenin ekonomik şartları tarafından dikte edildiğini söylemek yanlış olmaz.

Özetle Kruşçev döneminde kabul edilen “iki kutuplu bir dünya” anlayışı Sovyet yönetimini Üçüncü Dünya ülkelerinde kendilerine bağımlı yönetimler yaratmaya zorlamıştır. Bu dönemde söz konusu ülkeleri Doğu Bloğuna çekmek için büyük miktarda askeri ve mali yardımlar dağıtılmıştır. Kruşçev yönetimi, Üçüncü Dünya ülkelerinde SSCB'ye bağımlı yönetimler yaratmak için ABD ile rekabete girerek bu ülkeler ile çoğu zaman eş değer olmayan ekonomik, askeri ve bilimsel ortaklık kurmuştur. Bu çerçevede Kruşçev yönetimi, geri ödeme imkânına sahip olmayan birçok ülkeye uzun vadeli düşük faizli krediler, çeşitli ülkelere karşılıksız silah ve askeri teknik donanım gibi yardımlar sağlayarak SSCB'nin ekonomik çıkarlarını göz ardı etmiştir.

Öte yandan Gorbaçov, 30 yıl boyunca Üçüncü Dünya ülkelerine uygulanan politikaları terk etmiştir. Bu ülkeler ile olan ilişkiler SSCB'nin ekonomik ve siyasi ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Gorbaçov, Yeni Politik Düşünce Doktrini'ne bağlı olarak uluslararası barışın sağlanması için bölgesel çatışmaların iki sistem arasında bir mücadele alanı olmasına karşı çıkmıştır.³⁸⁷ Bu çerçevede Gorbaçov yönetimi, Afganistan başta olmak üzere SSCB'nin çeşitli bölgesel çatışmalardan çekilmesini sağlamış ve çekildikten sonra oradaki uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi için çabalar sarf etmiştir.

³⁸⁷ Gorbaçov, “Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce” kitabında bu konuya ilişkin şu saptamayı yapmıştır: “... Sovyetler Birliği ise, bu çatışmaların iki sistem arasında, özellikle Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği arasında, bir boy ölçüşmeye döndürülmesin ve kullanılmasın istiyor.” Gorbaçov, **op.cit.**, 1988, s. 186.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninin ve Soğuk Savaş döneminin en önemli aktörlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Birleşmiş Milletlerin kuruluşunda, savaş sonrası Avrupa düzeninin yeniden kurulmasında ve XX. yüzyıla damgasını vurmuş diğer birçok gelişmede Sovyetler Birliği'nin büyük etkisi gözlemlenmiştir. Bu nedenle XX. yüzyılı ve Soğuk Savaş dönemini doğru analiz edebilmek için Sovyetler Birliği'ni anlamak son derece önemlidir. Bu bağlamda çalışmada, Soğuk Savaş'ın en gerilimli yıllarını temsil eden Kruşçev dönemi ile Soğuk Savaş'ın bitişini temsil eden Gorbaçov döneminde izlenen Sovyet dış politikası incelenmiştir. İç etkenlerin, uluslararası ortamın, önemli siyasi ve ekonomik olayların dış politika yapımına etkilerini göz önünde bulundurarak Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerinin dış politikalarının karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Böylece Kruşçev ve Gorbaçov'un ortaya koyduğu dış politikaları objektif bir şekilde incelemek için iki dönem arasında iç etkenlerin ve buna bağlı olarak dış politikada yaşanan benzerliğin ve farklılığın ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Soğuk Savaş'ın hız kazandığı bir dönemde iktidara gelen Kruşçev, dış politikasını iki kutuplu bir dünya anlayışı çerçevesinde şekillendirmiş ve yürütmüştür. Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi ile ABD başta olmak üzere kapitalist ülkeler ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve yeni bir Dünya Savaşı'nın önlenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte sınıf mücadelesi devam etmiş ve ideolojik amaçlar dış politikayı önemli ölçüde belirlemiştir. Kruşçev yönetimi, Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesini kabul ederken ideolojik alanda barışın söz konusu olamayacağına inanmıştır. Bu nedenle Kruşçev dış politikasının birincil amacı Sosyalist Blok'u genişletmek ve uluslararası güç dengesinin ABD'ye kaymasını önlemek olmuştur. Bu çerçevede özellikle Avrupa'daki iki kutuplu istikrarın sağlanmasına önem verilmiştir. Nitekim ABD'nin Batı Almanya'yı ekonomik

ve askeri açıdan güçlendirme çabaları önce Berlin Krizi, devamında ise Berlin Duvarı'nın inşası ve Küba Füze Krizi gibi Soğuk Savaş'ın sembolleri haline gelen olaylar ile sonuçlanmıştır.

Komünist dünyada Moskova'nın yerinin sağlamlaştırılması ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amacıyla Kruşçev Yönetimi, yeni politikalar ve stratejiler oluşturmaya başlamıştır. Öncelikle müttefik devletlerin ekonomilerinin bir bütün olarak birleşmesi için COMECON canlandırılmıştır. Ardından Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkileri daha da güçlendirmek ve blok içinde dağılmayı önlemek amacıyla Varşova Paktı kurulmuştur. Aynı zamanda dünya komünist hareketine önderlik yapmak da Kruşçev tarafından çokça önemsenmiştir. Bu çerçevede söz konusu harekete önderlik yapmak için Çin ile rekabet yürütülmüştür. Bunun sonucunda iki komünist devlet arasındaki ideolojik ayrılık iyice derinleşmiş ve uzun yıllara uzanan bir düşmanlığa dönüşmüştür.

Sosyalist Blok'u güçlendirmek ve genişletmek amacıyla Üçüncü Dünya ülkelerine önem verilmiştir. Asya, Afrika, Latin Amerika ülkeleri ile işbirliği geliştirilmiş ve bu ülkeleri Doğu Bloğuna çekmek için sosyalizme ulaşmada ayrı yolların var olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca söz konusu ülkelere karşılıksız askeri ve mali yardımlar dağıtılmış ve SSCB'ye bağımlı yönetimler yaratılmaya çalışılmıştır. Karşılıksız yardımlar aracılığıyla söz konusu ülkeleri Doğu Bloğuna fikren bağlamayı amaçlayan Kruşçev'in Üçüncü Dünya politikası, ideolojik hedeflere öncelik verirken SSCB için maddi menfaat sağlamayı göz ardı etmiştir.

Mihail Gorbaçov – tıpkı Kruşçev gibi – Soğuk Savaş'ın tırmandığı bir dönemde iktidara gelmiştir. Gorbaçov, uluslararası arenada bir takım tehditler ile karşı karşıya kalırken ülke içinde sosyo-ekonomik sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu sorunları ve kritik durumları aşmak için dış politikada önemli değişikliklere gitmiştir. Böylece dış

politikanın bütün yönleri gözden geçirilmiş ve dış ilişkiler pragmatik bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Yeni Politik Düşünce Doktrini çerçevesinde dış politikasını belirleyen Gorbaçov, birbirine bağlı ve bağımlı devletlerden oluşan bir dünya anlayışı savunmuştur. Bütün insanlığın ortak çıkarlarının sınıf çıkarları üzerindeki önceliğini tanıyarak dış politikayı ideolojik hoşgörüsüzlüklerden arındırmaya ve karşılıklı yarar sağlayan işbirlikçi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Gorbaçov yönetimine göre, nükleer çağda güvenlik sorunu sadece yumuşama, silahsızlanma, karşılıklı güveni güçlendirme ve uluslararası işbirliğini geliştirme gibi politik yollarla sağlanabilirdi. Bu kapsamda Gorbaçov, nükleer silahların denetimi konusuna ve iki Blok arasında ilişkilerin normalleşmesine önem vermiştir.

Gorbaçov dış politikasının merkezinde ABD ile ilişkiler yer almıştır. Gorbaçov, Sovyet dış politikasının teorik temellerini değiştirerek Sovyet-Amerikan düşmanlığını işbirliğine dönüştürmeye çalışmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasında bir dizi üst düzey toplantılar yapılmış ve nükleer silah denetimi konusunda önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Mayıs 1990'da gerçekleştirilen Gorbaçov'un Washington ziyareti ile Sovyet-Amerikan ilişkilerindeki yumuşama en üst noktaya ulaşmış ve Gorbaçov'un iki Almanya'nın ABD'nin istediği doğrultuda birleşmesini kabul etmesiyle birlikte Soğuk Savaş sonlandırılmıştır.

Yeni Politik Düşünce çerçevesinde Batı ile çatışmadan işbirliğine geçmeyi amaçlayan Gorbaçov, Atlantik'ten Urallar'a kadar bütünleşmiş bir Avrupa mantığını savunmuş ve Avrupa'da yeni ortak bir güvenlik sisteminin kurulmasını hedefleyen "Ortak Avrupa Evi" projesini ortaya koymuştur. Avrupa'nın ekonomik ve siyasi anlamda bloklaşmasının sona erdirilmesini amaçlayan bu proje, Gorbaçov'un Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik hükümetlerin kurulmasını desteklemesine neden olmuş ve buna bağlı olarak Sosyalist Blok'un dağılmasının önünü açmıştır.

Sovyet dış politikasına ideolojiden arındırılmış, ekonomik ve siyasi çıkarları gözeten yeni bir kapsam kazandırmaya çalışan Gorbaçov yönetimi, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkileri gözden geçirmiş ve ilişkileri SSCB'nin politik ihtiyaçlarına uygun hale getirmiştir. Bu kapsamda Sovyetler Birliği için maliyeti ağır olan yardımlar kesilmiş ve bölgesel çatışmalardan çekilmiştir.

Birinci ve ikinci bölümde ele alınan veriler doğrultusunda gerçekleştirilen karşılaştırmalı analiz, aşağıdaki sonuçlara varılmasını mümkün kılmıştır. Birincisi, Kruşçev'in Barış İçinde Birarada Yaşama ve Gorbaçov'un Yeni Politik Düşünce'si, Sovyetler Birliği'nin sosyo-ekonomik gelişimi için uygun uluslararası koşulların yaratılmasını ve buna bağlı olarak uluslararası arenadaki gerginliği azaltıp Soğuk Savaş'ın aşılmasını amaçlamıştır. Ancak amaç itibarıyla benzeyen bu iki doktrin temelde iki farklı anlayışı teşkil etmiştir. Kruşçev'in Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesinin kökeninde iki kutuplu dünya anlayışı yatmaktadır. Kruşçev, mevcut uluslararası koşullarda savaşların önlenebileceğini kabul etmekle birlikte ideolojik alanda barışın söz konusu olamayacağına inanmıştır. Bu nedenle sınıf mücadelesinin yeni ve daha etkili yöntemlerle, ideolojik mücadele vasıtasıyla yürütülmesi gerektiğini savunmuştur. Barış İçinde Birarada Yaşama ilkesi Kruşçev'in komünizmin nihai zaferine olan inancına dayanmış ve sınıf mücadelesinin özel bir şekli olarak kabul edilmiştir. Yapılan analiz Kruşçev döneminde ideolojik amaçların Sovyet dış politikasını önemli ölçüde belirlediğini ortaya koymuştur.

Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte Sovyet dış politikası, Kruşçev dönemine karşılık olarak dünya üzerinde sosyalizmi nihai zafere ulaştırmak gibi ideolojik amaçlardan arındırılmış ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik çıkarlarını gözeten faydacı bir dış politika izlenmiştir. Yeni Politik Düşünce Doktrini birbirine bağlı ve bağımlı devletlerden oluşan bütünleşmiş bir dünya anlayışına dayandırılmıştır. Bir ekonomik

sistem olarak sosyalizmin kriz içinde olduğu anlayışı çerçevesinde şekillenen Yeni Politik Düşünce, Sovyetler Birliği'nin hayatta kalmasını sağlayacak yolları bulmayı hedeflemiştir.³⁸⁸

İkincisi, ele alınan iki dönemde dış politika uygulamasında Barış İçinde Birarada Yaşama ve Yeni Politik Düşünce doktrinlerinin belirgin özellikleri ortaya çıkmıştır. Yukarıda vurgulandığı gibi Kruşçev'in dış politikası iki kutuplu bir dünya anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzeni korumak, uluslararası güç dengesinin ABD'ye kaymasını önlenmek ve mümkün olduğu ölçüde Sosyalist Blok'u genişletmek bu dönemde Sovyet dış politikasının önemli hedefleri olmuştur. Bu dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışırken de çoğu zaman yayılmacı ve çatışmacı bir dış politika izlenmiştir. Nitekim ABD'nin Avrupa'da kurulan düzeni tehdit eden her girişimi, Kruşçev'in sert tepkisiyle karşılaşmış ve Berlin Krizi, Berlin Duvarı'nın inşası ve Küba Füze Krizi gibi Soğuk Savaş'ın en önemli krizlerinin meydana gelmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca ABD'nin Üçüncü Dünya ülkelerinde de yayılmasını durdurmak için söz konusu ülkeleri Doğu Bloğuna çekecek olan karşılıksız askeri ve maddi yardımlar dağıtılmıştır. Bu politika uygulanırken Sovyetler Birliği'nin ekonomik çıkarları ikinci plana itilerek ideolojik amaçlara öncelik verilmiştir.

Kruşçev liderliğinde kendi etki alanını korumaya çalışan SSCB, gerektiğinde Sosyalist Blok ülkelerine karşı da sert bir dış politika izlemiştir. Polonya ve Macaristan olaylarını kanlı bir şekilde bastıran Moskova, kendi nüfuz küresini, gerekirse kuvvet kullanarak korumaya hazır olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Kruşçev döneminde Sosyalist Blok'un güçlendirilmesi için yeni yaklaşımlar belirlenmiştir. Ancak müttefik devletleri SSCB'ye daha fazla bağımlı kılmayı amaçlayan bu politikalar, uzun vadede Sovyet ekonomisine zarar vermiştir. Ayrıca Kruşçev'in Çin

³⁸⁸ Polinov, **op.cit.**, 2012a, s. 85.

ile yaşanan krizde fevri ve ihtiyatsız davranması Çin-Sovyet ayrılığının ciddi bir uyuşmazlığa dönüşmesine yol açmıştır.

Diğer yandan Gorbaçov ise bütünleşmiş bir dünya anlayışını savunmuştur. Bu çerçevede dünya üzerinde çatışmaların önlenmesine ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesine önem verilmiş ve uzlaşmacı bir dış politika izlenmiştir. Yayılmacı politikaları terk eden Gorbaçov yönetimi, uluslararası ilişkileri ideolojiden arındırarak faydacı, karşılıklı kar sağlayan işbirliğine dönüştürmeye çalışmıştır. SSCB'nin kapitalist ekonomik sisteme eklenmesini amaçlayan Gorbaçov, ABD başta olmak üzere kapitalist ülkeler ile işbirliğinin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu nedenle Gorbaçov yönetimi için SSCB'nin ideolojik müttefiki olan Sosyalist Blok ve Sovyet yanlısı Üçüncü Dünya ülkeleri ile ortaklık çekiciliğini kaybetmiştir. Zira uluslararası ilişkilerin doğası değişirken Doğu Bloku ile Batı Bloku arasındaki rekabet de anlamsızlaşmaktadır. Nitekim ABD'nin Doğu Avrupa olaylarına karışılmaması ve Üçüncü Dünya ülkelerine yapılan yardımların kesilmesi talebi Gorbaçov tarafından kolayca kabul edilmiştir. Öte yandan Batı ile ticari ilişkiler kurarak ekonomik reform sürecine girmiş olan Çin ile ilişkilere önem verilmeye başlanmıştır. İktidara geldiği ilk günlerden itibaren Çin'e ilgi duyan Gorbaçov kısa sürede eski düşmanlığı karşılıklı kar sağlayan işbirliğine dönüştürmeyi başarmıştır.

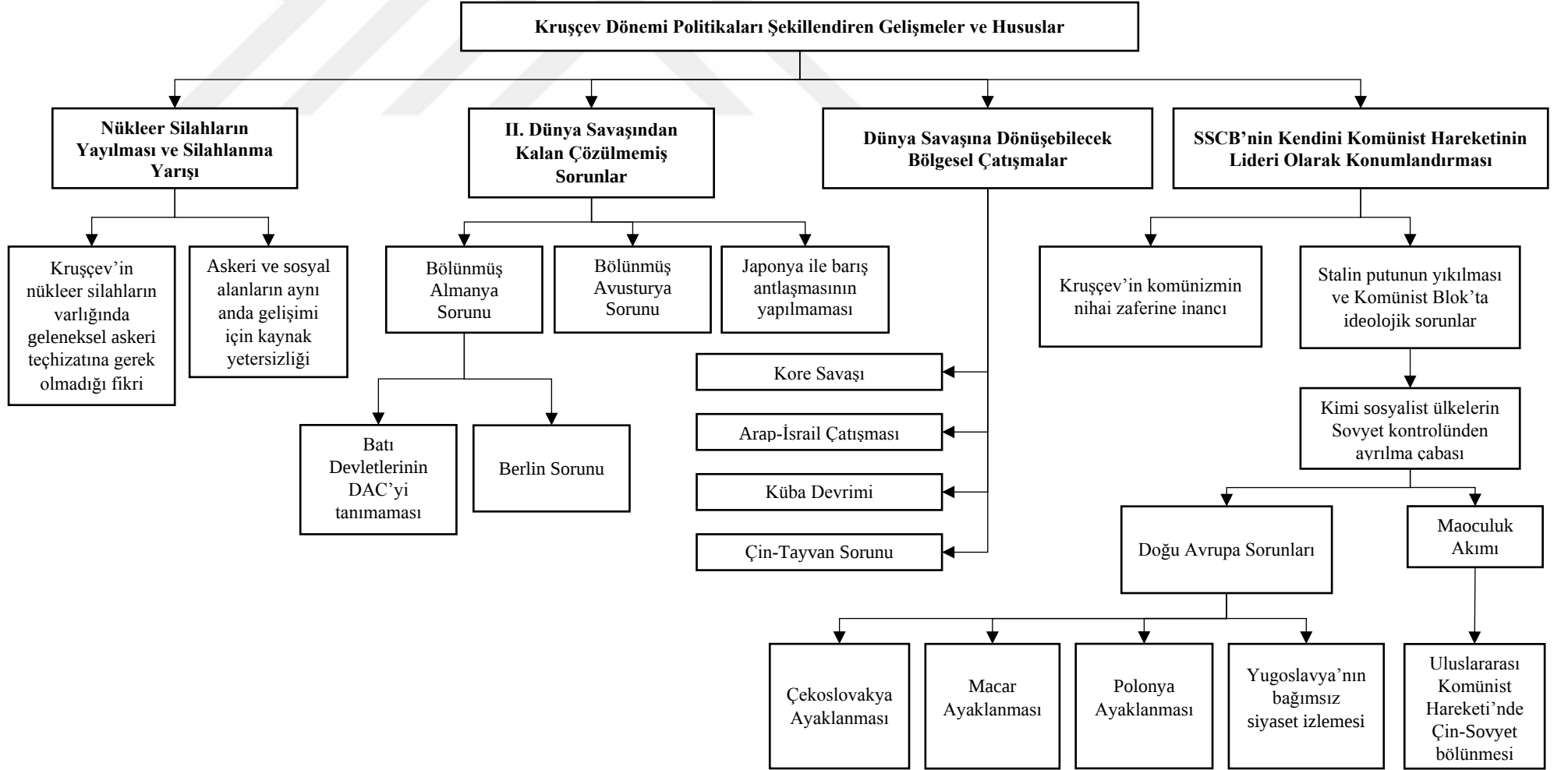
Çalışmadan çıkarılan sonuç, Kruşçev dış politikası iki kutuplu bir dünya anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve ideolojik amaçlar dış politikayı önemli ölçüde belirlemiştir. Kruşçev yönetiminin sosyalizmin nihai zaferine olan kesin inancı ve duygusal faktörlerin karar alma sürecine dâhil olması Kruşçev dönemi dış politikasını savaş eşğine götürebilecek kadar çatışmacı ve tutarsız kılmıştır. Öte yandan Gorbaçov, Sovyet dış politikasını ideolojiden arındırarak daha pragmatik ve ekonomik çıkar odaklı kılmıştır. Sovyetler Birliği'ne kâr sağlayan işbirlikçi ilişkiler geliştirmek isteyen Gorbaçov tutarlı

ve uzlaşmacı bir dış politika izlemiştir. Gorbaçov'un böyle bir dış politikayı izlemesi nükleer silahlanma yarışının durdurulması ve nükleer silahlara ciddi kısıtlamaların getirilmesi, Çin ile diyalogun tesis edilmesi ve Sovyet Ordusunun Afganistan'dan çekilmesi gibi SSCB'nin ulusal çıkarları çerçevesinde saptanan dış politika hedeflerine ulaşılmasını sağlamıştır.

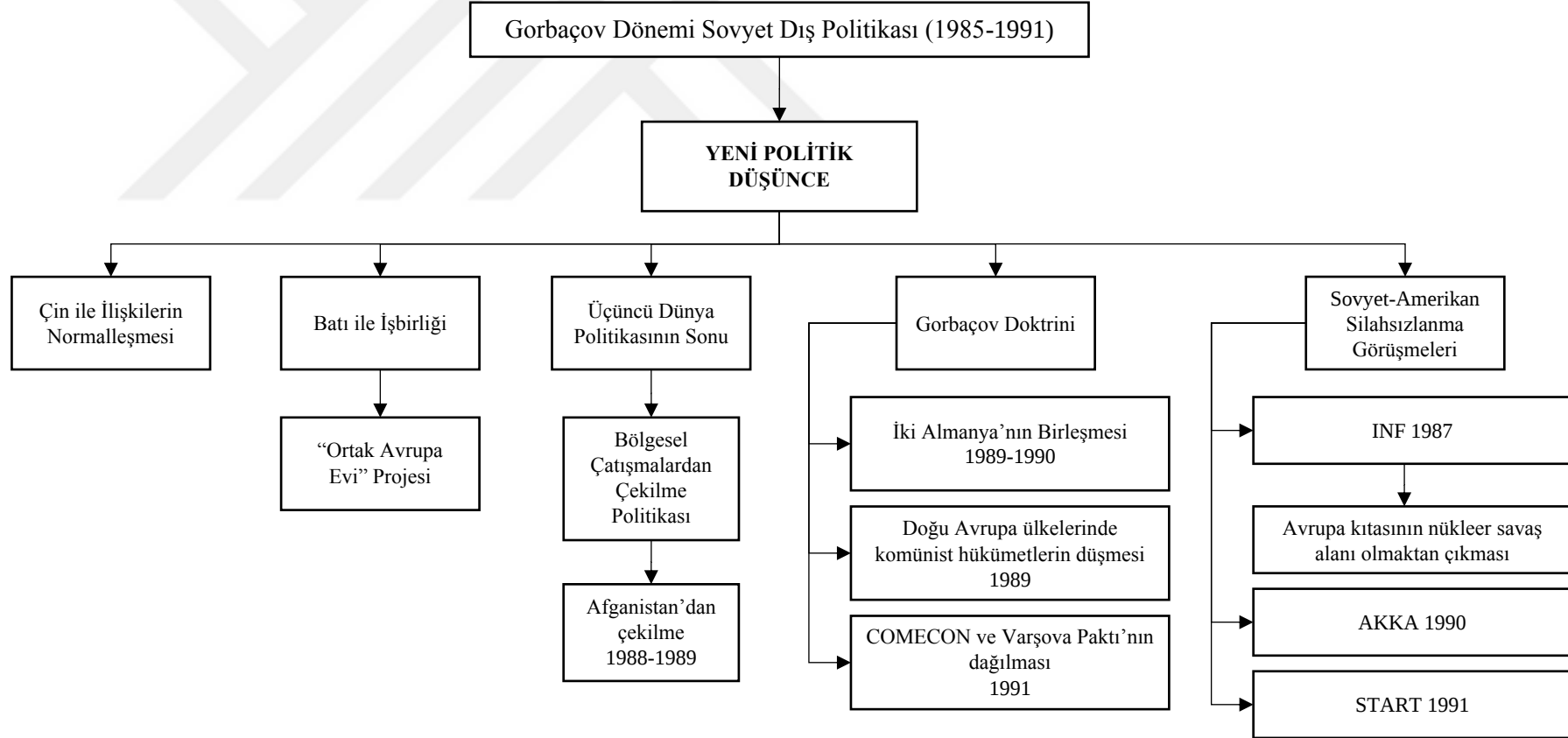

EKLER

EK 1: Kruşev Dönemi Politikaları Şekillendiren Gelişmeler ve Hususlar

EK 2: Gorbaçov Dönemi Sovyet Dış Politikası (1985-1991)

EK 3: Sovyet Liderleri³⁸⁹

Lider	Dönem	Parti görevi	Hükümet görevi
Vladimir I. Lenin	1917-1924	Politbüro üyesi	Halk Komiserleri Kurulu başkanı
Nikolai I. Buharin	1924-1926	Politbüro üyesi	Halk Komiserleri Kurulu üyesi
Lev B. Kamenev		Politbüro üyesi	--
Joseph V. Stalin		Merkez Komitesinin Genel Sekreteri	--
Leon Trotsky		Politbüro üyesi	Halk Komiserleri Kurulu üyesi
Grigorii V. Zinovyev		Politbüro üyesi	--
Joseph V. Stalin	1926-1953	Merkezi Komitenin Genel Sekreteri	--
Lavrenty Beria (Haziran 1953'e kadar)	1953-1957	Prezidyum üyesi	İçişler Bakanı
Nikolai A. Bulganin		Prezidyum üyesi	Savunma Bakanı
Nikita S. Kruşçev		Prezidyum üyesi, Merkezi Komitenin birinci sekreteri	
Georgii M. Malenkov		Prezidyum üyesi	Bakanlar Kurulu başkanı
Viacheslav Molotov		Prezidyum üyesi	Bakanlar Kurulu üyesi
Nikita S. Kruşçev	1957-1964	Prezidyum üyesi, Merkezi Komitenin birinci sekreteri	Bakanlar Kurulu başkanı
Leonid I. Brejnev	1964-1975	Politbüro üyesi, Merkezi Komitenin Genel Sekreteri	
Aleksei N. Kosigin		Politbüro üyesi	Bakanlar Kurulu başkanı
Nikolai V. Podgornyi		Politbüro üyesi, Merkezi Komite sekreteri	--
Leonid I. Brejnev	1975-1982	Politbüro üyesi, Merkezi Komitenin Genel Sekreteri	Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı
Yurii V. Andropov	1982-1984	Politbüro üyesi, Merkezi Komitenin Genel Sekreteri	
Konstantin U. Çernenko	1984-1985	Politbüro üyesi, Merkezi Komitenin Genel Sekreteri	Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı
Mihail S. Gorbaçov	1985-1990	Politbüro üyesi, Merkezi Komitenin Genel Sekreteri	Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı

³⁸⁹ Raymond E. Zickel (Ed.), **Soviet Union: a Country Study**, Washington: Federal Research Division, Library of Congress, 1991, s.802-803.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, Cemal (2007), **Soğuk Savaş – Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası**, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2016), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 19. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.

Arı, Tayyar (2012), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Yedinci Baskıya Ek Baskı, Bursa, MKM Yayıncılık.

Best, Antony ve d. (2012), **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi**, Çev. Taciser Ulaş Belge, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Bohanov, Aleksandr (ed.) (1996), **İstoriya Rossii XX vek**, Moskva, AST.

Bogaturov, Alexei (ed.) (2003), **Sistema Mejdunarodnih Otnoşeniy v Çetireh Tomah 1918-2002. Sobitiya i Dokumenti**, Tom 4, Moskva, Moskovskiy Raboçiy.

Bogaturov A., Averkov V. (2010), **İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy 1945-2008**, Moskva, Aspekt Press.

Boffa, Giuseppe (1994), **İstoriya Sovetskogo Soyuza**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Boffa, Giuseppe (1996), **Ot SSSR k Rossii. İstoriya Neokonçennogo Krizisa 1964-1994**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Bush, George and Scowcroft, Brent (1999), **A World Transformed**, New York, Vintag.

Carlo, Antonio (1985), **Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri**, Çev. Emre Adıgüzel, Ankara, Kaynak Yayınları.

Clarke, Richard A. (2004), **Against All Enemies**, New York, Free Press.

Cordovez Diego and Selig S. Harrison (1995), **Out Of Afghanistan**, New York, Oxford University Press.

Caşın, Mesut H. (1995), **Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma**, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

Çernyayev, Anatoliy (1993), **Şest Let s Gorbaçovım**, Moskva, Progress.

Çernyayev, Anatoliy (2008), **V Politbüro TSK KPSS. Po Zapisyam Anatoliya Çernayayeva, Vadima Medvedeva, Georgiya Şahnazarova (1985-1991)**, 2-e İzdaniye,

Moskva, Gorbaçov-Fond.

Çernyayev, Anatoliy (ed.) (2010), **Otveçaya na Vızov Vremeni. Vneşnya Politika Perestroyki: Dokumentalniye svedetelstva. Po Zapisyam besed M. Gorbaçova s Zarubejnimi deyatelyami i drugim materialam**, Moskva, Ves Mir.

Dantsev, Aleksander (2000), **Praviteli Rossii: XX Vek**, Rostov-na-Donu, Feniks.

Deutscher, Isaac (1991), **Tarihin İroneleri. Stalin'den Brejnev'e Sovyetler Birliğı**, İstanbul, Belge Yayınları.

Dobrinin, Anatoliy (2008), **Sugubo Doveritelno. Posol v Vaşington Pri Şesti Prezidentah SŞA**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Dubinin, Yuriy (2003), **Vremya Peremen**, Moskva, AviaRus-XXI.

Efegil, Ertan (2002), **Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli**, Ankara, Gündoğan Yayıncılık.

Efegil, Ertan (2016), **Dış Politika Analizi Ders Notları**, 2. Baskı, Ankara, Nobel Yayınları.

Erman, Kubilayhan (2017), **Afganistan'da Sovyet nüfuzu ve işgali (Etkiler ve Sonuçları)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Fulbrook, Mary (2014), **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Galenovich, Yuriy (2001), **Rossiya i Kitay v XX Veke: Granitsa**, Moskva, İzograf.

Goldstein J. ve Pevehouse J. (2015), **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, Ankara, Tarcan Matbaası.

Gorbaçov, Mihail (1987a), **Nükleer Silahsızlanma ve Barış**, İstanbul, Bilim ve Sanat Kitapları.

Gorbachov, Mihail (1987b), **Speeches and Writings**, Vol. 2, London, Pergamon Press.

Gorbaçov, Mihail (1988), **Perestroika. Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce**, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Güneş Yayınları.

- Gorbaçov, Mihail (1995), **Jizn i Reformi**, Tom 2, Moskva, İzdatelstvo Novosti.
- Gromiko, Anatoly, Lomeyko, Vladimir (1984), **Novoye Mişleniye v Yaderniy Vek**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.
- Hanak, Harry (1972), **Soviet Foreign Policy Since The Death of Stalin**, London, Volumes Published.
- Heywood, Andrew (2014), **Küresel Siyaset**, Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, 3. Baskı, Ankara, Adres Yayınları.
- Higgins, Hug (1975), **Soğuk Savaş**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Koza Yayınları.
- İlievskiy, Nikolay (2014), **Holodnya Voyna. Ot Potsdama do Maltı**, Tom 2, Moskva, Institut Ekonomiçeskih Strategiy.
- Kerov, Valeriy (ed.) (2013), **Kratkiy Kurs İstorii Rossii s Drevneyşih Vremen do Nachala XXI Veka**, Moskva, Astrel.
- Kissinger, Henry (2000), **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, y.y., İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kruşçev, Nikita (1991), **XX. Kongre Gizli Raporu Kişi Kültüne Karşı**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Pencere Yayınları.
- Krychkov, Vladimir (2003), **Lichnoye delo**, Moskva, Olimp.
- Kurtbağ, Ömer (2010), **Amerikan Yeni Sağı ve Dış Politikası**, Ankara, USAK Yayınları.
- Laird R. and Hoffman E. (1982), **The Scientific-Technological Revolution and Soviet Foreign Policy**, New York, Pergamon Press.
- Laird R. and Hoffmann E. (1986), **Soviet Foreign Policy In a Changing World**, New York, Aldine Publishing Company.
- Lantsov, Sergey (2009), **Politiçeskaya İstoriya Rosii: Uçebnoye Posobiye**, Sankt-Peterburg, Piter.
- Lavrenov S., Popov İ. (2003), **Sovetskiy Soyuz v Lokalnih Voynah i Konfliktah**, Moskva, Astrel.

Lettow, Paul (2003), **Ronald Reagan and His Quest to Abolish Nuclear Weapons**, New York, Random House Publishing.

Levin, Moshe (2008), **Sovyet Yüzyılı**, Çev. Renan Akman, İstanbul, İletişim Yayınları.

Lipsits, İgor (2015), **Ekonomika. Konspekt Lektsiy: Uçebnoye Posobiye**, Moskva, KNORUS.

Mackintosh, James (1962), **Strategy and Tactics of Soviet Foreign Policy**, London, Oxford University Press.

Mcmahon, Robert J. (2013), **Soğuk Savaş**, Çev. Sinem Gül, Ankara, Dost.

Medvedev, Vadim (1994), **Raspad**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Mokşin, Vasiliy (2009), **SSSR i Vostoçnaya Evropa: İstoriya i Sovremennost**, Arhangelsk, Pomorskiy Universitet.

Narinskiy, Mihail (2004), **İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy 1945-1975**, Moskva, Rosspen.

Nation, R. Craig (1992), **Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917-1991**, Ithaca, Cornell University Press.

Nejinskiy, Leonid ve d. (1995), **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni”1945-1985. Novoye Proçteniy**, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Nolfo, Ennio Di (2003), **İstoriya Mejdunarodnih Otnosheniy 1918-1991**, Tom 2, Moskva, Logos.

Nogee J. and Donaldson R. (1985), **Soviet Foreign Policy Since World War II**, Second Edition, New York, Pergamon Press.

Orlov, Aleksandr (1989), **V Poiskah Absolütneho Orujiya**, Moskva, Molodaya Gvardiya.

Orlov, Aleksand, Aleksandr Polunov, Yuriy Tereşenko (2008), **Osnovi Kursa İstorii Rossii**, 2-e İzdaniye, y.y., Prospekt.

Pazarcı, Hüseyin (2013), **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 2. Kitap, 9. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Polinov, Matvey (2010), **İstoriçeskiye Predposilki Perestroyki v SSSR**, Sankt-Peterburg, Aleteya.

Polinov, Matvey (2015), **Vneşnyaya Politika Gorbaçova. 1985-1991**, Sankt-Peterburg, Aleteya.

Rahmanin, Oleg (2002), **İz İstorii Otnoşeniy SSSR i Kitaya (1917-1991)**, 3-e İzdaniye, Moskva, Pomyatnik İstoriçeskoy Mıslıi.

Rogers, Tom (1992), **The Soviet Withdrawal from Afghanistan**, New York, Greenwood Press.

Sander, Oral (1967), **XX., XXI., XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, Ankara, SBF Dış Münasebetler Enstitüsü.

Schick, Jack (1971), **The Berlin Crisis 1958-1962**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Schweizer, Peter (2002), **Reagan's War: The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph Over Communism**, New York, Anchor Books.

Sezer, Duygu (1967), **Khrushchev Devrinin Blok-İçi Meseleleri**, Ankara, Sevinç Matbaası.

Simoniya, Nodari (ed.) (1990), **SSSR v Mirovom Soobşestve. Ot Starogo Mişleniya k Novomu**, Moskva, Progress.

Sokolov A., Tyajelnikova V. (1999), **Kurs Sovetskoy İstorii 1941-1991**, Moskva, Vısshaya Şkola.

Sönmezoğlu, Faruk (der.) (2000), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları.

Sönmezoğlu, Faruk (2012), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 5. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Şmelev, Boris (ed.) (2002), **Tsentralno-Vostoçnaya Evropa vo Vtoroy Polovine XX Veka**, T.2, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Tellal, Erel (2000), **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye**

İlişkileri (1953-1964), Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Yemelyanov, Yuriy (2005), **Kruşçev. Ot Pastuha do Sekretarya TSK**, Moskva, Veçe.

Zamyatin, Leonid (1995), **Gorbi i Meggi**, Moskva, Pik Viniti.

Zolotorev, Vladimir i Putilin, Boris (2014), **Holodnya Voyna. Protivostoyaniye Dvuh Derjav**, Tom 1., Moskva, RUBİN.

Makaleler

Akad, Tanju (2003), “Şubat 1956: Komünist Partisi 20. Kongresi. Stalin Efsanesini Kruşçev Nasıl Yıkı?” , **Popüler Tarih**, Cilt 3, Sayı 30, ss. 76-81.

Armaoğlu, Fahir (1972) “Barış İçinde Birarada Yaşama’nın Sovyet Yorumu”, **AÜSBFD**, Cilt 27, Sayı 3, ss. 283-314.

Balakin V., Syaoın L. (2016), “KNR i SSSR v 1960’e-1980’e Godı: Ot Konfrontatsii k Ravnomu Sotrudničestvy”, **Vestnik Yujno-Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, № 1, ss. 11-15.

Bodrova, Elena (2017), “Predposılki “Perestroyki” i Kursa na “Uskoreniye”, **Simvol Nauki**, № 03-3, ss. 51-55.

Brutents, Karen (2005), “Origins of the New Thinking”, **Russian Politics and Law**, Vol. 43, No. 5, September–October, pp. 49-78.

Çalışev, İ. (1995), “O Doktrinalnih Osnovah Sovetskoy Vneşney Politiki v Godı Holodnoy Voyni”, **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godı “Holodnoy Voyni” (1945-185). Novoye Proçteniyе**, (ed.) Leonid Nejinskiy, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, ss. 9-46.

Davidson, Appolon (2000), “Tropiçeskaya i Yujnaya Afrika v XX Veke”, **Novaya i Noveyşaya İstoriya**, № 5, ss. 10-29.

Eagleburger, Lawrence S. (1982), “Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Konusundaki Görüşmelerde Birleşik Amerika'nın Tutumu”, **NATO Dergisi**, Sayı 1, ss. 11-16.

Hazarov, A. (1995), “Politika SSSR v Tretyem Mire”, **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godı “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proçteniyе**, (ed.) Leonid Nejinskiy,

Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, ss. 402-452.

Jelitskiy, B. (1995), “Budapeşt-Moskva: 1956 God”, **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proçteniye**, (ed.) Leonid Nejinskiy, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, ss. 241-382.

Kalleberg, L. Artur (1996), “The Logic of Comparison: A Methodological Note on the Comparative Study of Political Systems”, **World Politics**, Vol. 19, ss. 69-82.

Kavuncu, Sibel (2013), “Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci”, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 8, Bahar, ss.119-148.

Keskin, Funda (2014), “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi Kutusu”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed.) Baskın Oran, 19. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 536.

Kolasi, Klevis (2013), “Soğuk Savaş’ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, **SBF Dergisi**, Cilt 68, No. 2, ss. 149-179.

Kulik, B. (1995), “Sovetsko-Kitayskiy Konflikt v Kontekste Mirovoy Politiki”, **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proçteniye**, (ed.) Leonid Nejinskiy, Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, ss. 367-402.

Lukin, Alexander (1991), “The Initial Soviet Reaction to the Events in China in 1989 and the Prospects for Sino-Soviet Relations”, **The China Quarterly**, Vol. ?, No 125, s. 119-136.

Marçuk, N. (1995), “Voyna v Afganestane: “İnternatsionalizm” v Deystvii ili Voorujennaya Agressiya”, **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proçteniye**, (ed.) Leonid Nejinskiy Moskva, Mejdunarodniye Otnoşeniya, ss. 453-479.

Nosenko, Vladimir (1990), “ Sovetskiy Soyuz i Tretiy Mir: Politika i Nravstvennost”, **SSSR v Mirovom Soobşestve. Ot Starogo Mişleniya k Novomu**, (ed.) Nodari Simoniya, Moskva, Progress, ss. 495-513.

Novikov, F. (1995), “SSSR i Problemi Bezopasnosti i Sotrudniçestva v Evrope (Opıt 70-h –Pervoy Polovine 80-h Godov”, **Sovetskaya Vneşnyaya Politika v Godi “Holodnoy Voyni” 1945-1985. Novoye Proçteniye**, (ed.) Leonid Nejinskiy, Moskva,

Mejdunarodniye Otnoşeniya, ss. 334-366.

Özsoy, İsmail (2006), “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, **Bilig**, Sayı 39, Güz, ss. 163-194.

Öztürk, Mustafa (2006), “Moskova Penceresinden Sovyet Birliği’nin Afrika Politikası (1945-1991)”, **Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 15, ss. 279-300.

Polinov, Matvey (2011a), “Doktrina Gorbaçeva” i Uhod SSSR iz Vostoçnoy Evropi, **Modern History of Russia**, № 12, ss.107-121.

Polinov, Matvey (2011b), “Obyedineniye Germanii i Politika Gorbaçov”, **Terra Humana**, № 2, ss. 57-62.

Polinov, Matvey (2012a), “Novoye Politiceskoye Mişleniye: İstoki, Osnovniye İdei, Rezultati”, **Modern History of Russia**, № 2, ss. 136-152.

Polinov, Matvey (2012b), “Novoye Politiceskoye Mişleniye: Vozniknoveniye i Osnovniye İdei”, **Terra Humana**, № 4, ss. 84-89.

Polinov, Matvey (2012c) “Zakrıtya Vstreça s Bolşimi Posledstviyami. Peregovori M. Gorbaçova i G. Busha na Malte v 1989”, **Terra Humana**, № 3 (20), ss. 40-44.

Polinov, Matvey (2016), “Otnoşeniya s SŞA vo Vneşney Politike M.S. Gorbaçova v Godi Perestroyki 1985-1991”, **Terra Humana**, № 2, ss. 3-8.

Rijkov İ., İntyakov A. (2009), “Osobennosti Sovyetsko-İzrailskih Politiko-Ekonomiçeskih Otnoşeniy”, **Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, № 4, ss. 78-85.

Rowley, Charles K. and Taylor, Jennis (2006), “The Israel and Palestine Land Settlement Problem, 1948-2005: An Analytical History”, **Public Choice**, Vol. 128, No. 1/2, pp. 77-90.

Sokolova, Tatyana (2015), “Ponyatiya “Perestroyka”, “Demokratizatsiya”, “Glastnost” v Materialah Regeonalnoy Peçati 1985-1991”, **Voprosı Terretorialnogo Razvitiya**, № 5 (25), ss. 1-14.

Strelets, Mihail (2016), “XX. Syezd KPSS: Klyuçivıye Aspekti Sovremennogo

Osmisleniya”, **Vestnik Omskogo Universiteta**, № 2 (10), ss. 71-78.

Tabak, Hüsrev (2008), “Mao Devletinden Devlet Maosu’na: Çin Dış Politikasında Tarih ve Değişim”, **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 63-76.

Tellal, Erel (2014), “SSCB’nin Dağılma Sürecine İlişkin Bazı Saptamalar”, **Prof. Dr. Ömür Sezgin’e Armağan**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Yayını, ss. 415-436.

Tucker, Nancy (1995-96), “China As A Factor in the Collapse of the Soviet Empire”, **Political Science Quarterly**, Vol. 110, No 4, pp. 501-518.

Yirmibeşoğlu, Sabri (1989), “Orta Menzilli Nükleer Silahlar (INF) Antlaşması Öncesi ve Antlaşma Sonrası Nükleer Silahların Rolündeki Değişimler”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı 322, Yaz, ss. 3-14.

İnternet Kaynakları/Belgeler

“About Pugwash”, <https://pugwash.org/about-pugwash/> , (21.01.2018).

“Berlinskaya Stena”, <http://www.coldwar.ru/conflicts/berlin/berlin2.php> , (22. 04. 2018).

Beschloss, Michael, **İzmena v Kremle. Protokolı Taynıh Soglaşeniy Gorbacova s Amerikantsami**, Moskva, Algoritm, 2016, https://books.google.com.tr/books?id=9Nd_CwAAQBAJ&pg=PT3&hl=tr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, (28.02.2018).

Bogaturov, Alexei (der.), **Sistemnaya İstoriya Mejdunarodnih Otnoşeniy. Sobitiya 1945-2003**, Tom 3, Moskva, 2003, <http://www.obraforum.ru/lib/book3/titul.htm>, (31.01.2018).

Boffa, Giuseppe, “Evropa, RaskolotaNadvoye”, https://sceptis.net/library/id_3193.html, (21. 01. 2018).

Boffa, Giuseppe, “Vostanovleniye: Uspehi i Disproportsii”, https://sceptis.net/library/id_3195.html , (21. 01. 2018).

“Germaniya, Kotoruyu Mı Poteryali”, **Moskovskiy Komsomolets**, 10 Eylül 2015, <http://www.mk.ru/politics/2015/09/10/germaniya-kotoruyu-my-poteryali-istoriya-kapitulyacii-sovetskogo-soyuza.html> , (11. 03. 2018).

“Gorbaçov’un Stratejisi”, T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986,

“Gosudarstvo İzrail. Vneşnyaya Politika”,
<http://jewishencyclopedia.ru/article/11733#06> , (30. 05. 2018).

Grinevskiy, Oleg, **Perelom. Ot Brejneva k Gorbaçovu**, Moskva, OLMA-PRESS
Obrazovaniye, <https://litlife.club/br/?b=213906&p=1>, (01.02.2018).

Gromiko i Ponamoreva, **İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1945-1980**, Tom 2,
<http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/hvp2.pdf> , (25. 03. 2018).

Horelick, Arnold L., “Soviet Foreign Policy Under Gorbachev”,
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers-soviet/2006/OPS009.pdf , (03. 03. 2018).

“İstoriya Pogranıçnogo Voprosa Mejdu Rosiyey i Kitayem. Spravka”, **Ria Novosti**,
21.07.2008. <https://ria.ru/spravka/20080721/114550501.html> , (06.03.2018).

“İz İstorii Paguoşskogo Dvijeniya Uçenih”, <http://www.pugwash.ru/history/int-pugwash/332.html> , (20.01.2018).

Melçin, Leonid, “Tı Moih Vıslal, Ya Tvoih Vıgonyu. O Diplomatıçeskih Voynah v SSSR”,
Politika, 29 Temmuz 2017,
<https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/07/29/73275-ty-moih-vyslal-ya-tvoih-vygonyu>, (12.02.2018).

Materialı XXVII Syezda Kommunistıçeskoy Partii Sovetskogo Soyuzı, Moskva,
Politizdat, 1986.

Mihaylenko, “Borba za Razorujeniye v Sovetskom Diskurse Perioda Holodnoy Voyni”,
Mejdunarodniye Otnoşeniya, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19414/1/iuro-2013-112-14.pdf> , (25. 03. 2018)

“Nota Sovetskogo Pravitelstva Pravitelstvam SSHA, Velikobritanii i Frantsii. Moskva 27
Noyabrya 1958”, <http://www.obraforum.ru/pdf/fourth.pdf> , (27. 03. 2018).

Nye, Josef, “Yükseliş ve Çöküşün Diyalektiği: Sovyetler Birliği neden yıkıldı?”,
<https://www.mepanews.com/analiz/6027-sovyetler-neden-coektue-yuekselis-ve->

coekuesuen-diyalektigi.html, (25.01.2018).

“Padeniye Berlinskoy Steni: Vospominaniya Oçevidtsev”, <https://russian.rt.com/inotv/2009-11-06/Padenie-Berlinskoj-steni--vospominaniya> , (22. 04. 2018).

“Rossiya i SSSR v Voynah 20 Veka. Raschet Lyudskih Poter Sovyetskogo Soyuz v Velikoy Otechestvennoy Voynе (1941-1945)”, http://rus-sky.com/history/library/w/w05.htm#_Toc536603349, (20. 12. 2017).

“Sinatra Doctrine at Work in Warsaw Pact, Soviet Says”, **Los Angeles Times**, November 5, 1989, http://articles.latimes.com/1989-10-25/news/mn-745_1_warsaw-pact , (01. 03. 2018).

“Soviet-United States Statement on the Summit Meeting in Ceneva”, <https://www.reaganlibrary.gov/sites/default/files/archives/speeches/1985/112185a.htm> (01.02.2018).

Şubin, Alexander, “Rossiya v Poiskah Puti: Reformı 1980-h”, <http://his.1september.ru/article.php?ID=200203702>, (01. 06. 2016).

Tolts, Mark, “Postsovetskaya Evreyskaya Diaspora: Noveyşıye Otsenki”, http://www.demoscope.ru/weekly/2012/0497/tema01.php#_ENR_I , (30. 05. 2018).

“20 Let Nazad Gorbaçov i Den İzmenili Mir”, <https://ria.ru/analytics/20090515/171122262.html> , (25. 04. 2018).

“Vozniknoveniye i Razvertivaniye Holodnoy Voyni”, <http://ukrmap.su/ru-wh11/1327.html> , (01. 05. 2018).

Tezler

Ayan, Burcu (2007), **Rus Dış Politikasında Sovyet Mirası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anakara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğru, Kemal (2010), **İktisat ve Güç**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oğuz, Şafak (2014), **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde NATO’nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri ve Türkiye**, Yayınlanmamış Doktora

Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Reshetnikova, Valentina (2008), **1960’lardan bu Yana Nükleer Silahsızlanma Alanında Yaşanan Gelişmeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salman, Merve (2012), **Nükleer Silahlanmanın ABD Dış Politikasına Etkileri: Ronald Reagan Dönemi (1981-1989)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZET

SOVYET DIŞ POLİTİKASINDA KRUŞÇEV VE GORBAÇOV DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kruşçev (1953-1964) ve Gorbaçov (1985-1991) dönemleri Soğuk Savaş'ın en hareketli iki dönemini temsil etmektedir. Hem Kruşçev'in, hem de Gorbaçov'un ortaya koyduğu dış politika Soğuk Savaş'ı aşmayı ve Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve teknolojik açıdan gelişmesini sağlayacak olumlu uluslararası koşulları yaratmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, iki liderin sahip olduğu farklı dünya anlayışı (bir yandan iki kutuplu bir sistem, diğer yandan bütünleşmiş bir dünya) ve buna bağlı olarak farklı bir güvenlik anlayışı söz konusu iki dönemin dış politika uygulamasını ve varılan sonuçları farklı kılmıştır. Bu bağlamda çalışma, Kruşçev ve Gorbaçov dönemlerinde izlenen Sovyet dış politikasını incelemeyi ve bu politikaların benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Tezin Giriş bölümünde Soğuk Savaş döneminin başlamasının nedenlerine ve Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı uluslararası koşullar hakkındaki bilgilere yer verilmektedir. Birinci bölümde Kruşçev döneminde ortaya konulan dış politika anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Gorbaçov döneminde izlenen dış politika incelenmektedir. Üçüncü bölümde Kruşçev ve Gorbaçov dış politika doktrinleri ve uygulamaları karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmaktadır. Sonuç kısmında da Kruşçev ve Gorbaçov dış politikaları tez boyunca ele alınan veriler doğrultusunda karşılaştırılarak iki dönem arasındaki temel benzerlikleri ve farklılıkları sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, Sovyet Dış Politikası, Kruşçev, Gorbaçov.

ABSTRACT

COMPARATIVE ANALYSIS OF KHRUSHCHEV AND GORBACHEV PERIODS IN SOVIET FOREIGN POLICY

Khrushchev (1953-1964) and Gorbachev (1985-1991) periods represent the two most active periods of the Cold War. The foreign policy of both Khrushchev and Gorbachev aimed to transcend the Cold War and create positive international conditions that would allow the Soviet Union to develop economically and technologically. However, the different world conception of the two leaders (on the one hand a bipolar system, but on the other an integrated world) and depending on this a different sense of security made different the foreign policy implementation of the two periods and the conclusions reached. In this context, the study aims to examine the Soviet foreign policy during Khrushchev and Gorbachev periods and to reveal the similarities and differences of these policies. The introduction includes information on the reasons for the beginning of the Cold War period and the international conditions emerging from the Cold War. In the first part, foreign policy followed in Khrushchev period is explained. In the second chapter, Gorbachev foreign policy is examined. In the third chapter, Khrushchev and Gorbachev foreign policy doctrines and practices are subjected to a comparative analysis. In the conclusion, Khrushchev and Gorbachev's foreign policies are compared in terms of the data taken during the thesis and the basic similarities and differences between the two periods are presented.

Key Words: Soviet Union, Cold War, Soviet Foreign Policy, Khrushchev, Gorbachev.